

**PROJEKT STRATEGII ROZWOJU
GMINY LUTOWISKA**

2023 - 2030

Spis treści

1.	Strategia w skrócie.....	5
2.	Jak pracowaliśmy nad Strategią Rozwoju Gminy Lutowiska na lata 2023-2030	7
3.	Trendy globalne	11
4.	Kontekst zewnętrzny	13
5.	Diagnoza Gminy Lutowiska	16
5.1	Położenie geograficzne i administracyjne.....	16
5.2	Strefa społeczna	20
5.2.1	Sytuacja demograficzna.....	20
5.2.2	Edukacja i wychowanie.....	26
5.2.3	Ochrona zdrowia	28
5.2.4	Pomoc społeczna	29
5.2.5	Kultura i sport	33
5.2.6	Aktywność obywatelska	36
5.2.7	Bezpieczeństwo publiczne.....	38
5.3	Strefa gospodarcza.....	39
5.3.1	Rynek pracy i bezrobocie.....	39
5.3.2	Przedsiębiorczość i rolnictwo	44
5.3.3	Turystyka	51
5.3.4	Gospodarka finansowa	56
5.4	Strefa Przestrzenna	61
5.4.1	Środowisko naturalne i formy ochrony przyrody.....	61
5.4.2	Dziedzictwo kulturowe	75
5.4.3	Planowanie przestrzenne	77
5.4.4	Mieszkalnictwo	79
5.4.5	Infrastruktura techniczna i gospodarka odpadami komunalnymi	81
6.	Gmina w oczach mieszkańców	89
7.	Wnioski z diagnozy	94
7.1.	Obszar społeczny.....	95
7.2.	Obszar gospodarczy	97
7.3.	Obszar przestrzenno-środowiskowy.....	98
7.4.	Analiza SWOT	99
7.5.	Główne problemy w obszarach Strategii	102
7.6.	Wyzwania.....	102

8. Plan operacyjny strategii rozwoju Gminy Lutowiska na lata 2023-2030 oraz kierunki interwencji rozwoju Gminy	103
8.1 Misja i wizja.....	103
8.2 Cele strategiczne rozwoju w wymiarze przestrzennym, gospodarczym i społecznym. Kierunki działań podejmowanych dla osiągnięcia celów strategicznych. Oczekiwane rezultaty planowanych działań oraz wskaźniki ich osiągnięcia	104
9. Wieloletni Plan inwestycyjny.....	119
10. Kształtowanie przestrzeni Gminy oraz obszary strategicznej interwencji.....	126
10.1. Ustalenia i rekomendacje w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej w gminie	126
10.2. Model struktury funkcjonalno – przestrzennej gminy.....	130
10.3. Obszary strategicznej interwencji wraz z zakresem planowanych działań.....	137
11. System realizacji strategii, w tym wytyczne do sporządzania dokumentów wykonawczych	151
11.1. System realizacji strategii.....	151
11.2 Wdrażanie Strategii.....	153
11.3 System monitorowania i ewaluacji Strategii.....	155
11.4 Ewaluacja – ocena skutków wdrażania zapisów Strategii	157
11.5 Wytyczne do sporządzania dokumentów wykonawczych.....	158
12. Ramy finansowe oraz źródła finansowania	159
Spis tabel	162
Spis map	165
Spis wykresów	167

Mieszkańcy Gminy Lutowiska,

strategia Gminy Lutowiska jest podstawowym dokumentem określającym wizję, tożsamość, cele i kierunki działań Gminy, w perspektywie do 2030 roku.

Jest to jeden z najważniejszych dokumentów strategicznych, który pozwala znaleźć odpowiedź na pytanie: co władze samorządowe powinny zrobić, aby Gmina Lutowiska mogła lepiej funkcjonować i rozwijać się w przyszłości.

Prace nad Strategią Rozwoju Gminy Lutowiska na lata 2023-2030 prowadzone były z zachowaniem partycypacji społecznej. Przeprowadzono konsultacje społeczne z mieszkańcami, organizacjami pozarządowymi, pracownikami Urzędu Gminy Lutowiska, przedstawicielami samorządu i ekspertami. Oddolne podejście pozwoliło stworzyć główne obszary oczekiwanych zmian i diagnozę potrzeb społeczności gminy. Sam zaś dokument został stworzony przez zespół ekspertów, składających się zarówno z pracowników Urzędu Gminy, jak i specjalistów zewnętrznych.

Podczas tworzenia strategii brano pod uwagę przeobrażenia zachodzące w sferze gospodarczej i społecznej, mające wpływ na rozwój zarówno Gminy Lutowiska, jak i całego powiatu bieszczadzkiego.

W odpowiedzi na to pytanie oraz dynamicznie rozwijającą się rzeczywistość, zmieniające otoczenie i rytm życia zrodziła się potrzeba wypracowania nowych kierunków działań i nowych perspektyw, tworzących Strategię Rozwoju Gminy Lutowiska na lata 2023-2030.

W związku z tym przedstawiam Państwu Strategię Rozwoju Gminy Lutowiska na lata 2023-2030. Priorytetowe cele, jakie zostały w niej wyznaczone, to: podniesienie jakości życia mieszkańców oraz wzmocnienie kapitału społecznego, przyspieszenie lokalnego rozwoju gospodarczego i wzmocnienie atrakcyjności gminy jako miejsca do życia. Ich realizacja wraz z wyznaczonymi wielokierunkowymi działaniami sprawi, że Gmina Lutowiska wzmocni swoją konkurencyjną pozycję i stanie się miejscem atrakcyjnym do życia i prowadzenia działalności gospodarczej.

Wójt Gminy Lutowiska
Krzysztof Jacek Mróz

STRATEGIA W SKRÓCIE

Strategia rozwoju gminy wskazuje kierunki rozwoju społecznego, gospodarczego i przestrzennego. Pełni także rolę włączającą społeczność lokalną w sprawy gminy, np. poprzez proces konsultacji czy oceny działań samorządowców.

Podstawą prawną sporządzenia Strategii Rozwoju Gminy Lutowiska na lata 2023-2030 jest ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2023 r. poz. 40). Według tej ustawy art. 10e ust. 1 wskazuje, że gmina może opracować strategię rozwoju gminy, natomiast art. 10f ust. 2 określa, że projekt strategii rozwoju gminy opracowuje wójt oraz przedkłada go zarządowi

województwa w celu wydania opinii dotyczącej sposobu uwzględnienia ustaleń i rekomendacji w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej w województwie określonych w strategii rozwoju województwa.

JAK PRACOWALIŚMY NAD STRATEGIĄ ROZWOJU GMINY LUTOWISKA NA LATA 2023-2030

Strategia rozwoju gminy została oparta o dane statystyczne (część diagnostyczna), natomiast kluczową rolę w wytyczeniu przyszłości gminy Lutowiska odegrali mieszkańcy, radni i urzędnicy gminy. Ich opinie i wizje rozwoju, które zostały pozyskane podczas spotkań, warsztatów i badań ankietowych były podstawą do prac na niniejszą Strategię.

Warsztaty odbyły się w dniu 29 marca 2023 w Urzędzie Gminy Lutowiska i uczestniczyli w nich: Radni Rady Gminy Lutowiska, Sołtysi, mieszkańcy gminy oraz lokalne organizacje pozarządowe.

TRENDY GLOBALNE

Na dynamikę rozwoju oraz zachodzące zmiany w Gminie Lutowiska, oprócz lokalnych uwarunkowań, problemów i potencjałów wpływają również globalne lub krajowe trendy. Poniżej kilka najważniejszych determinujących obrany kierunek rozwoju gminy.

ZMIANY KLIMATU I CZYSTSZA ENERGIA

Postępujące zmiany klimatyczne wymagają - zarówno od administracji, biznesu oraz mieszkańców, radykalnych zmian, zarówno na poziomie działań systemowych jak i jednostkowych. Rosnąca świadomość energetyczna i ekologiczna sprawiają, że rynek i zainteresowanie zielonymi źródłami energii stale wzrasta, również wśród mieszkańców gminy Lutowiska. Unia Europejska, poszczególne kraje i firmy za swój długofalowy cel stawiają sobie zero-emisyjność i neutralność klimatyczną. Nie jest tajemnicą, że bardzo duży wpływ na rozwój wszystkich regionów będzie miała jedna z kluczowych dla Komisji Europejskiej strategii rozwoju - Europejski Zielony Ład. Ta

nowa polityka UE dotyczy wszystkich sektorów gospodarki, w szczególności transportu, energii, rolnictwa, obiektów budowlanych i przemysłu. Stawienie czoła zmianom klimatycznym i odpowiednie wykorzystanie narzędzi, które oferowane są na szczeblu krajowym i europejskim dają szansę na to, by zwiększyć odporność Gminy Lutowiska na zmiany klimatu i zmniejszyć wpływ gminy na pogarszanie się stanu środowiska.

SIECIOWANIE USŁUG

Idea konwergencji i łączenia produktów i usług oraz współpracy wielu, czasami zaskakujących podmiotów, nie jest nowa, ale zaczyna nabierać rozpędu. Rośnie multifunkcjonalność zarówno miejsc (przestrzeni publicznych, budynków użyteczności publicznej), jak i produktów czy usług tak, aby odpowiedzieć na jak najwięcej potrzeb konsumentów. Przejawiać się może w tworzeniu produktów sieciowych w gminie Lutowiska, integracji środków transportu, pakietowaniu usług, np. turystycznych, hotelarskich, gastronomicznych oraz bardzo szerokiej współpracy pomiędzy podmiotami różnych branż. Takie podejście stwarza warunki do kompleksowej obsługi odwiedzających gminę turystów.

STARZENIE SIĘ SPOŁECZEŃSTWA

Do 2050 roku co trzeci Europejczyk będzie miał ponad 60 lat. Średnia długość naszego życia rośnie, jednocześnie spada wskaźnik urodzeń. Rosnąca liczba osób starszych w społeczeństwie wpływa na funkcjonowanie i projektowanie miast, miejsc pracy i produktów. Powoduje to również szereg konsekwencji gospodarczych – coraz mniej osób będzie płaciło podatki jako osoby aktywne zawodowo, rośnie obciążenie systemu ochrony zdrowia, a jednocześnie coraz więcej osób będzie potrzebowało wsparcia państwa w postaci emerytury czy renty. W tym kontekście bardzo istotne jest takie strategiczne zarządzanie miastem, które będzie dążyć do zwiększania liczby i odsetka osób aktywnych zawodowo. Wygrywać będą te miasta, które skutecznie utrzymają obecnych i przyciągną nowych mieszkańców.

LOKALNOŚĆ

Jako przeciwieństwo postępującej globalizacji, lokalność jest synonimem tego co bardziej autentyczne, wartościowe i o lepszej jakości. Swoje odzwierciedlenie znajduje zarówno w coraz powszechniejszym wsparciu lokalnych przedsiębiorców i wytwórców żywności, kultywowaniu tradycji i kultury oraz mocniejszym skupieniu uwagi na najbliższym otoczeniu. Trend ten w Lutowiskach przejawia się przede wszystkim w powrocie do kultury, zachowanie tożsamości lokalnej i zwróceniu się ku naturze. Jest również szansą na zacieśnienie więzi sąsiedzkich i budowę odpowiedzialnego, aktywnego społeczeństwa w gminie.

KONTEKST ZEWNĘTRZNY

Na prowadzenie polityki rozwoju w gminie Lutowiska, oprócz wewnętrznie obowiązujących polityk i aktów prawa miejscowego wpływają również ustalenia i polityki na poziomie regionalnym i krajowym. Najważniejszymi dokumentami strategicznymi, które oddziałują na działania podejmowane w gminie Lutowiska są:

- Strategia rozwoju województwa – Podkarpackiego 2030 (SRWP 2030),
- Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 (KSRR 2030),
- Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju (SOR).

Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030 organizuje działania samorządu województwa, wskazując najważniejsze wyzwania rozwojowe dla regionu. Zawiera katalog

priorytetów oraz kierunków działań, które określają jak doprowadzić do spójnego i zrównoważonego rozwoju województwa. Aby realizować kierunki założone w Strategii, zastosowano wymiar terytorialny poprzez skoncentrowanie działań na wykorzystaniu potencjałów rozwojowych na określonym obszarze, tzw. obszarze strategicznej interwencji. Spośród wymienionych w SRWP 2030 priorytetów w poszczególnych obszarach tematycznych, kluczowe dla rozwoju gminy Lutowiska są priorytety występujące w ramach Obszaru tematycznego 3. Infrastruktura dla zrównoważonego rozwoju i środowiska, które zakładają rozbudowę infrastruktury służącej rozwojowi oraz optymalizację wykorzystania zasobów naturalnych i energii, przy zachowaniu dbałości o stan środowiska przyrodniczego. Jednak, aby rozwój gminy przebiegał w sposób zrównoważony, istotna jest również realizacja działań w ramach pozostałych obszarów tematycznych.

Polityka regionalna na szczeblu centralnym koordynowana jest przez Krajową Strategię Rozwoju Regionalnego 2030. Zakłada ona zrównoważony i bardziej spójny rozwój całego kraju i zmniejszanie dysproporcji rozwojowych między obszarami miejskimi i wiejskimi. W szczególności wspiera miasta tracące funkcje społeczno-gospodarcze oraz obszary zagrożone trwałą marginalizacją. Strategia Rozwoju Gminy Lutowiska na lata 2023-2030 będzie wpisywała się w realizację wyzwań wskazanych dla polityki regionalnej w KSRR 2030, tj.:

- adaptacja do zmian klimatu oraz ograniczanie zagrożeń dla środowiska;
- przeciwdziałanie negatywnym skutkom procesów demograficznych;
- rozwój i wsparcie kapitału ludzkiego i społecznego;
- wzrost produktywności i innowacyjności regionalnych gospodarek;
- rozwój infrastruktury podnoszącej konkurencyjność, atrakcyjność inwestycyjną i warunki życia w regionach;
- zwiększenie efektywności zarządzania rozwojem (w tym finansowania działań rozwojowych) oraz współpracy między samorządami terytorialnymi i między sektorami;

- przeciwdziałanie nierównościom terytorialnym i przestrzennej koncentracji problemów rozwojowych oraz niwelowanie sytuacji kryzysowych na obszarach zdegradowanych.

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju, jako jeden z ważniejszych dokumentów krajowych wskazuje, że zrównoważony rozwój społeczny i regionalny to rozwój skierowany na terytorialną różnorodność oraz jej atuty, a jednocześnie dbający o zapewnienie całemu społeczeństwu wysokiej jakości życia. Jako główny cel SOR określono tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym.

Obszary wiejskie w Polsce charakteryzuje zróżnicowanie przestrzenne pod względem poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, jak i funkcji gospodarczych (są to zarówno obszary z dominacją rolnictwa tradycyjnego, obszary rolnictwa wielkoobszarowego, obszary z dominacją funkcji turystycznej, jak i silnie zurbanizowane obszary położone w pobliżu dużych aglomeracji i mniejszych miast). Pobudzenie ich rozwoju wymaga zintegrowanego i jednocześnie zindywidualizowanego podejścia uwzględniającego ich potencjały i potrzeby rozwojowe. Kierując się celami strategicznymi SOR polityka wobec obszarów wiejskich musi wspierać ich rozwój w oparciu o posiadane przez nie endogeniczne potencjały. Efektem będzie m.in. wyrównywanie szans rozwojowych wszystkim mieszkańcom wsi. Implikuje to działania dotyczące pobudzania przedsiębiorczości, przekształceń strukturalnych, zwiększania mobilności i zapewnienia odpowiedniej jakości usług decydujących o perspektywach rozwojowych (zdrowie, edukacja, transport publiczny), zapewniając przy tym zachowanie walorów kulturowych, krajobrazu i środowiska przyrodniczego.

Realizacja Strategii Rozwoju Gminy Lutowiska na lata 2023-2030 będzie się wpisywać w zakładane działania określone w SOR dla obszarów wiejskich, co potwierdza zarówno sformułowana Wizja rozwoju gminy, jak i przyjęte cele strategiczne, które służyć będą urzeczywistnieniu się tej wizji.

DIAGNOZA GMINY LUTOWISKA

5.1 Położenie geograficzne i administracyjne

Gmina Lutowska jest położona w Województwie Podkarpackim i zajmuje łącznie powierzchnię 475 km², co stanowi 2,66% powierzchni Województwa. Jest to gmina wiejska położona w powiecie bieszczadzkim, stanowiąc 42% jego powierzchni. Jest jedną z największych gmin w kraju i jednocześnie należy do jednej z najmniej zaludnionych jednostek administracyjnych.

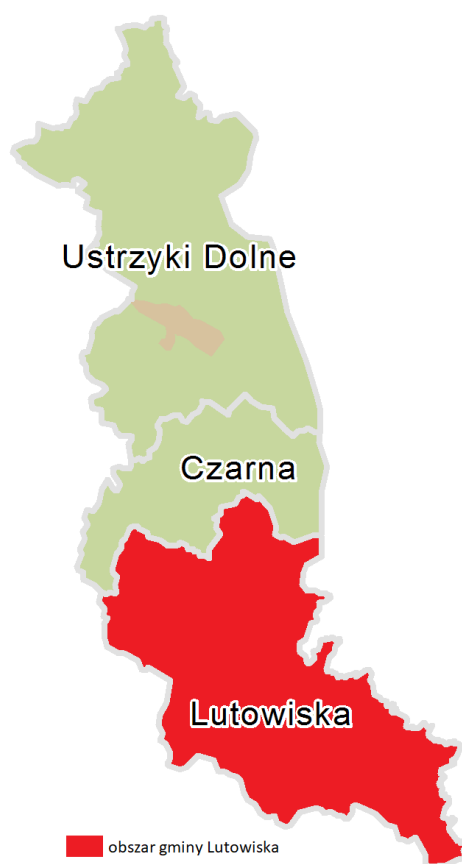
Mapa 1 Gmina Lutowiska na tle województwa podkarpackiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.wikipedia.org

Granice gmin powiatu bieszczadzkiego przedstawiono na mapie poniżej

Mapa 2 Gminy powiatu bieszczadzkiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.wikipedia.org

Gmina	Powierzchnia w km ²	Udział %
Czarna	184,6	16,23
Lutowiska	477,7	42
Ustrzyki Dolne	475	41,77
Powiat bieszczadzki	1 137,3	100

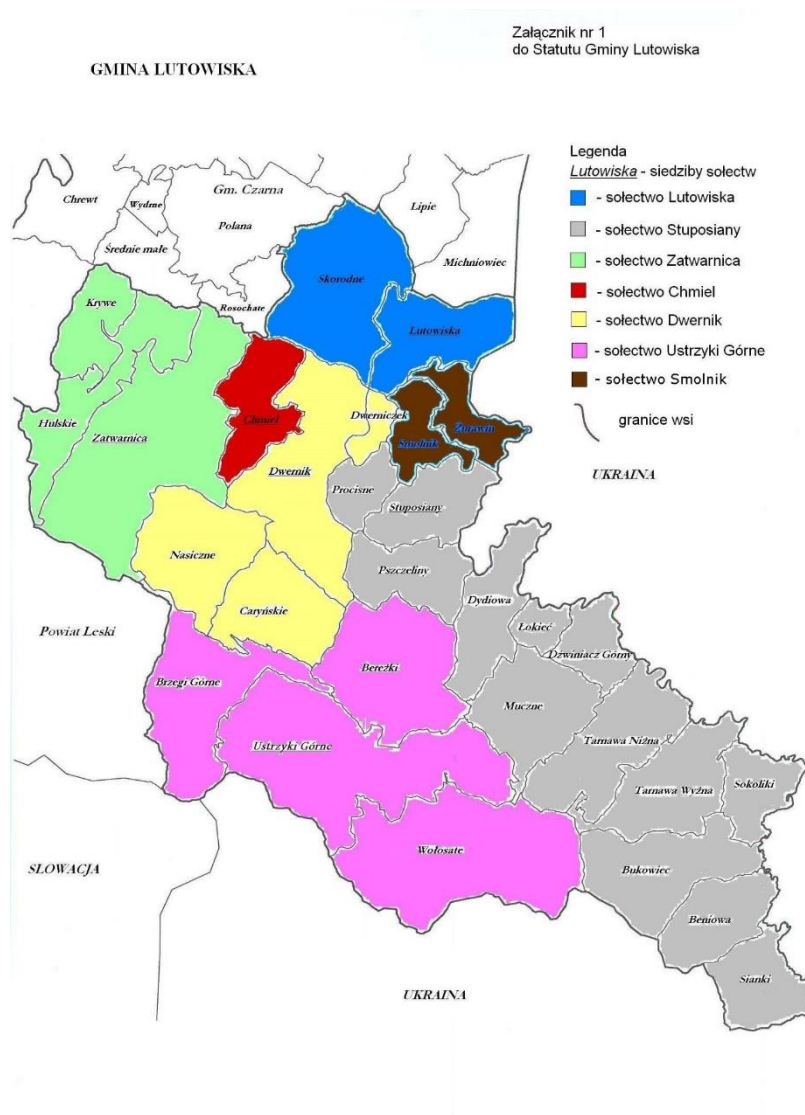
Źródło: opracowanie własne

Gmina Lutowiska to najbardziej wysunięta gmina na południowo wschodnią część Polski. Od strony północnej graniczy z Gminą Czarną, natomiast od strony zachodniej z Gminą Cisna. Jest to jedyna gmina, która jednocześnie sąsiaduje z Ukrainą – od wschodu i Słowacją od południa.

Siedzibą władz gminy jest miejscowość Lutowiska. W skład gminy wchodzi 7 sołectw: Chmiel, Dwernik, Lutowiska, Smolnik, Stuposiany, Ustrzyki Górne i Zatwarnica. Wśród miejscowości należących do gminy znajdują się również niezamieszkałe wsie, które mają wartość historyczną.

Mapa 3 Wykaz sołectw wchodzących w skład gminy Lutowiska

Źródło: bip.lutowiska.pl

Na obszarze gminy znajdują się najwyższe partie polskich Bieszczad oraz dolina Sanu. Dolina Sanu to rozległy i odludny teren objęty ochroną – Park Krajobrazowy Doliny Sanu. Na południu graniczy z Bieszczadzkiem Parkiem Narodowym, na wschodzie z ukraińskim Nadszańskim Regionalnym Parkiem Krajobrazowym, na zachodzie – z Ciśniańsko - Wetlińskim Parkiem Krajobrazowym. Wraz z nimi wchodzi w skład Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Karpaty Wschodnie”.

Na terenie gminy znajdują się oznakowane szlaki turystyczne prowadzące do najwyższych szczytów, m. in. Połonina Wetlińska, Połonina Caryńska, Bukowe Berdo, Szeroki Wierch czy Tarnica. Ich łączna długość to 107 km. Na terenie gminy znajduje się również: 106 km specjalnie wytyczonych szlaków rowerowych oraz 146 km szlaków konnych.

Gmina Lutowiska jest najbardziej zalesioną gminą. Na jej terenie znajduje się 94% powierzchni puszczy karpackiej, gdzie występuje wiele gatunków chronionych zwierząt i ptaków (m. in. niedźwiedź brunatny, żbik, wilk, orzeł przedni, żubr europejski, ryś euroazjatycki, bocian czarny czy puszczyk uralski).

Wśród pięknych zielonych terenów znajdują się również zabytki. Do najciekawszych należą: bojkowska cerkiew w Smolniku z roku 1791, cerkiew w Chmielu z roku 1906, kościół katolicki pw. Św. Stanisława w Lutowiskach i kirkut żydowski w Lutowiskach. Zabytki te pokazują wielokulturowość, która jest cechą charakterystyczną tego obszaru.

5.2 Strefa społeczna

5.2.1 Sytuacja demograficzna

Jednym z głównych czynników mających wpływ na sytuację społeczno-gospodarczą są uwarunkowania demograficzne, które kształtują procesy rozwojowe na danym obszarze. Analizę procesów demograficznych można przeprowadzić na podstawie danych dotyczących liczby ludności, migracji i przyrostu naturalnego, struktury ludności, procesami starzenia się społeczeństwa oraz prognozą demograficzną.

Według danych GUS w gminie Lutowiska, na dzień 31 grudnia 2021 r. było 2 021 mieszkańców, a gęstość zaludnienia wynosiła 4 osoby/km².

Tabela 1 Ludność, średnia gęstość zaludnienia oraz powierzchnia gmin powiatu bieszczadzkiego

Gminy powiatu bieszczadzkiego	Ludność				Wzrost/ spadek %
	2017		2021		
	osób/km ²	Ogółem	osób/km ²	ogółem	
Czarna	13	2 418	13	2 375	-1,78
Lutowiska	4	2 077	4	2 021	-2,70
Ustrzyki Dolne	36	17 396	35	16 525	-5,01
Powiat bieszczadzki	53	21 891	52	20 921	-9,49

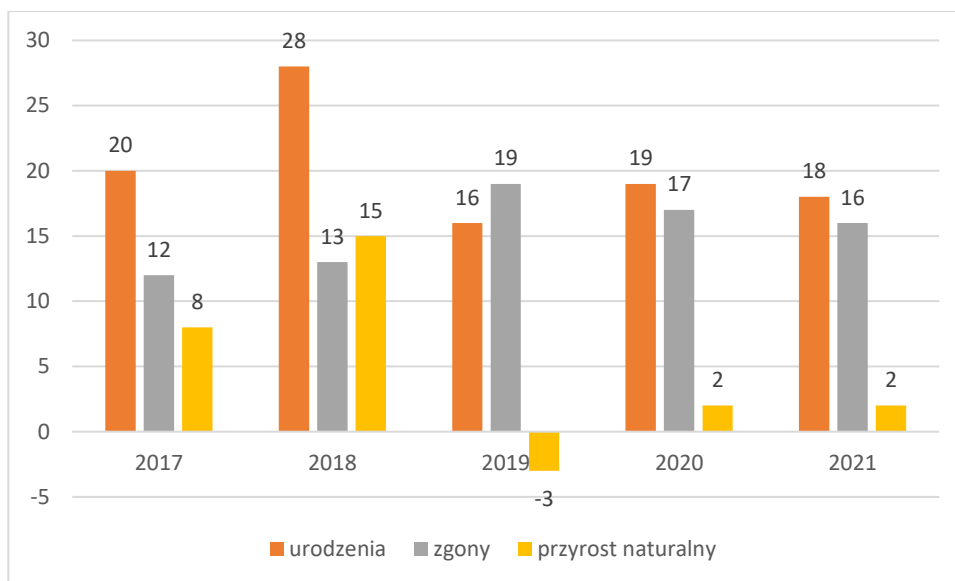
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Na przestrzeni lat, we wszystkich gminach powiatu bieszczadzkiego można zauważyć, że liczba mieszkańców spada. Najwięcej mieszkańców w latach 2017 – 2021 było w Gminie Ustrzyki Dolne. W stosunku do roku 2021 liczba mieszkańców spadła o 970 osób (spadek liczby mieszkańców o -5,01%). Na obszarze gminy Lutowiska w tych samych latach liczba mieszkańców spadła o 56 osób, to jest -2,70%. Natomiast najmniejszy spadek ludności w Gminie Czarna tj. spadek o 43 osoby, co daje -1,78%.

Przyrost naturalny wynika z ruchu naturalnego ludności i jest jednym z najważniejszych czynników wpływających na zmianę liczby ludności. Liczbę urodzeń i zgonów gminy Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021 oraz przyrost naturalny w tych latach przedstawia wykres poniżej.

Wykres 1 Liczba urodzeń i zgonów oraz przyrost naturalny w gminie Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021

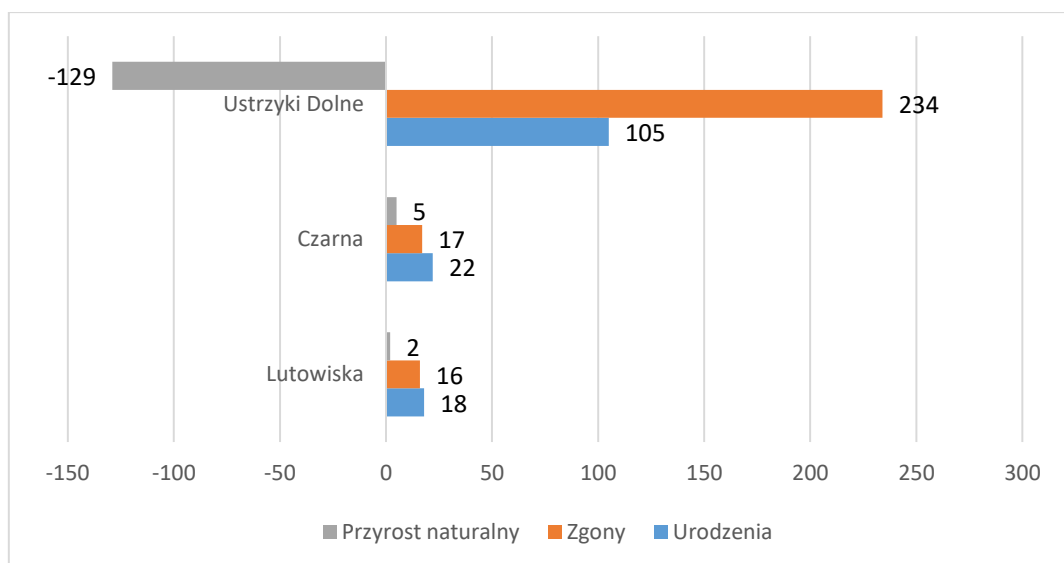

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL

Na przestrzeni lat w Gminie Lutowiska maleje liczba urodzeń a wzrasta liczba zgonów. Są to niewielkie wahania, jednak mają one wpływ na malejący przyrost naturalny w gminie, który w roku 2017 wynosił 8, natomiast w roku 2021 tylko 2.

Na przestrzeni lat, w powiecie bieszczadzkim można zauważyć ubytek naturalny ludności, co oznacza większą liczbę zgonów niż urodzeń na obszarze powiatu. W roku 2021 widać znaczący wzrost zgonów, łącznie w powiecie bieszczadzkim 267 osób. Wśród gmin największą liczbę zgonów odnotowano w Gminie Ustrzyki Dolne, tj. 234 osoby. Natomiast w Gminie Lutowiska i Czarna liczba zgonów była porównywalna, kolejno 17 i 16 osób, co widać na wykresie poniżej.

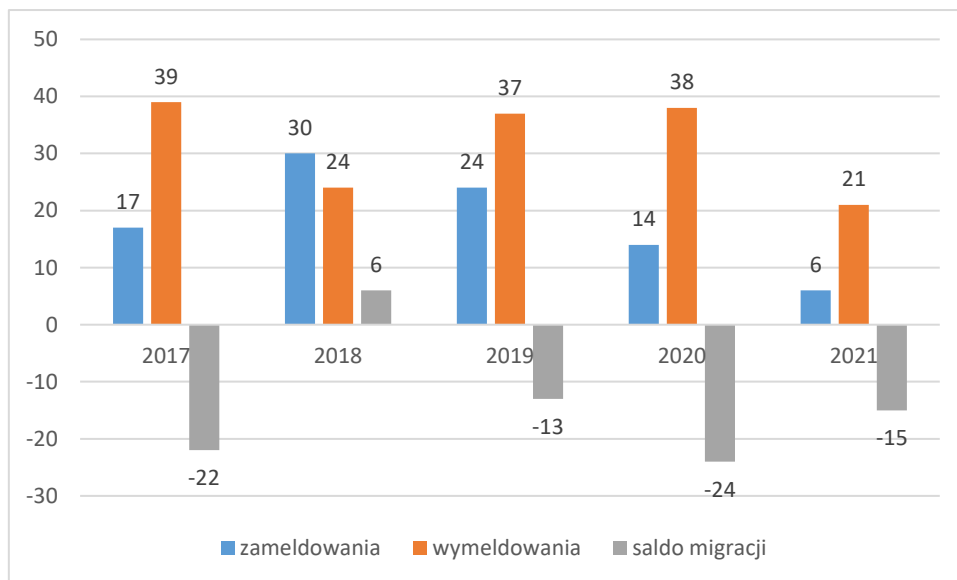
Wykres 2 Liczba urodzeń, zgonów oraz przyrost naturalny w gminach powiatu bieszczadzkiego w 2021 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL

Kolejnym ważnym czynnikiem mającym wpływ na liczbę ludności jest saldo migracji. Rok 2021 w Gminie Lutowiska zameldowano tylko 6 osób, a wymeldowało się 21 osób, saldo migracji wyniosło -15. W latach 2017-2021 było więcej wymeldowań niż zameldowań. Jedynie w roku 2018 można zauważyć delikatny wzrost liczby zameldowań. Jednak w kolejnych latach tendencja ta zdecydowanie spada, co widać na wykresie poniżej.

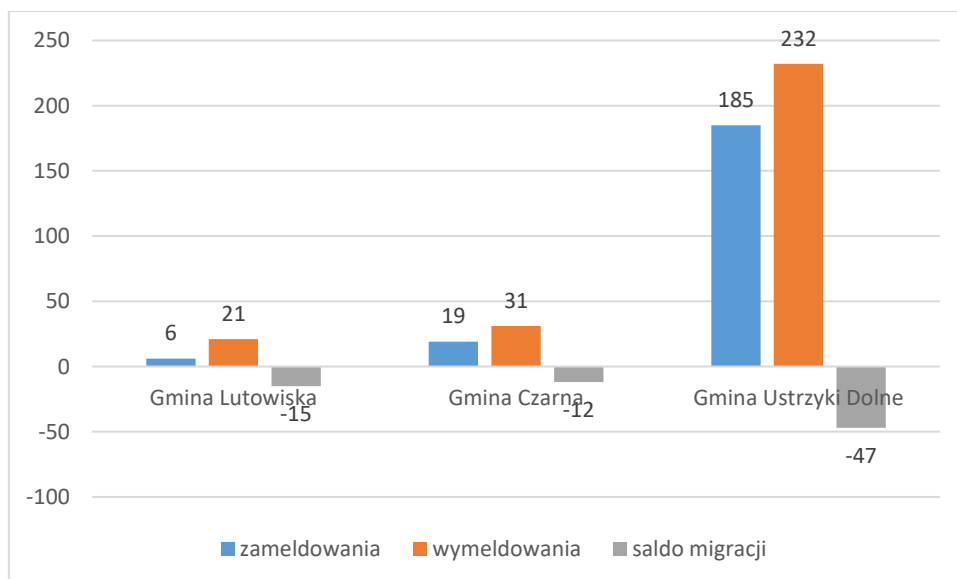
Wykres 3 Zameldowania i wymeldowania ogółem w gminie Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL

Ujemne saldo migracji, które utrzymuje się na przestrzeni ostatnich lat znacząco wpływa na sytuację społeczno – gospodarczą oraz potencjał demograficzny gminy. Wśród osób migrujących są ludzie młodzi i wykształceni, którzy mają potencjał i innowacyjne pomysły, który mogliby wykorzystać dla gminy. W 2021 roku we wszystkich gminach powiatu bieszczadzkiego wystąpiło ujemne saldo migracji, co zostało pokazane na wykresie poniżej.

Wykres 4 Zameldowania i wymeldowania ogółem oraz saldo migracji na terenie gmin powiatu bieszczadzkiego w roku 2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL

Po przeprowadzonej analizie danych GUS z 2017 i 2021 roku, struktury wieku mieszkańców gminy Lutowiska można zauważyć, że wzrosła liczba osób w wieku poprodukcyjnym o 47 osób, natomiast zmalała liczba osób w wieku produkcyjnym o 93 osób, a także zmalała liczba w wieku przedprodukcyjnym o 10 osób. W wieku przedprodukcyjnym znajdują się osoby w wieku do 17 roku życia, czyli nie osiągnęły jeszcze zdolności do pracy, w wieku produkcyjnym są mężczyźni w wieku od 18 do 64 roku życia i kobiety w wieku od 18 do 59 roku życia.

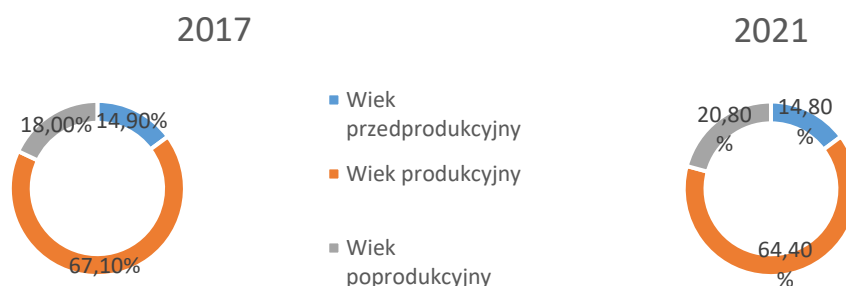
Strukturę mieszkańców gminy Lutowiska według trzech grup wiekowych w 2017 i 2021 roku przedstawiają tabela i wykres poniżej.

Tabela 2 Struktura mieszkańców gminy Lutowiska według trzech grup wiekowych w roku 2017 i 2021

Grupa wiekowa	2017		2021	
	ilość mieszkańców	% ogółu mieszkańców	ilość mieszkańców	% ogółu mieszkańców
Wiek przedprodukcyjny	309	14,90	299	14,80
Wiek produkcyjny	1394	67,10	1301	64,40
Wiek poprodukcyjny	374	18,00	421	20,80
Razem	2 077	100	2 021	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Wykres 5 Struktura mieszkańców gminy Lutowiska według trzech grup wiekowych w roku 2017 i 2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

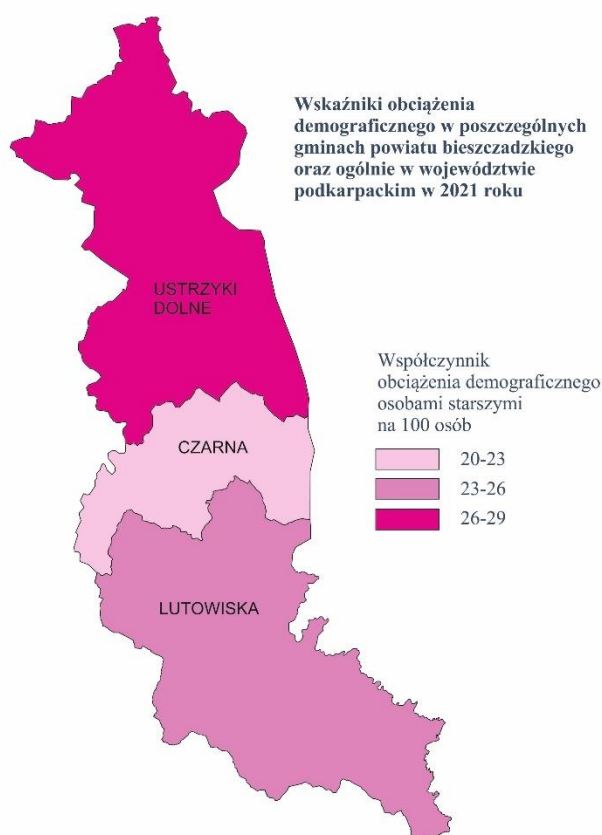
Na powyższym wykresie widać, że w Gminie Lutowiska na przestrzeni lat wzrosła liczba osób w wieku poprodukcyjnym z 18% mieszkańców w roku 2017 do 20,8% mieszkańców w roku 2021. Zauważa się również spadek liczby osób w wieku produkcyjnym z 67,1% mieszkańców w 2017 roku do 64,4% mieszkańców w 2021 roku. Grupa osób w wieku przedprodukcyjnym utrzymuje się na podobnym poziomie, w obu okresach oscylując około 15% mieszkańców gminy.

Stosunek liczby dzieci (0-14 lat) i osób w wieku starszym (65 i więcej), grupa osób w wieku nieprodukcyjnym, do liczby osób w wieku produkcyjnym, czyli w wieku 15-64, wpływa na wartość wskaźnika obciążenia demograficznego. Wskaźnik liczby ludności w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym w 2021 roku, wg danych Głównego Urzędu Statystycznego dla gminy Lutowiska wyniósł 55,3 i jest to najniższy wskaźnik w powiecie bieszczadzkim, którego wskaźnik wyniósł 64,9, a dla województwa podkarpackiego 67,0.

Uwzględniając współczynnik obciążenia demograficznego osobami starszymi (w wieku 65 i więcej) w 2021 roku w gminie Lutowska jego wartość wyniosła 25,0 osób i jest to drugi wynik w powiecie bieszczadzkim, dla którego średnia wyniosła 26,3. Kolejnym wskaźnikiem jest odsetek osób w wieku 65 i więcej w populacji ogółem, który na obszarze gminy Lutowska kształtował się na poziomie 17,5, co daje zbliżoną wartość do średniej powiatu bieszczadzkiego (17,8), a wyższy wskaźnik został osiągnięty w Gminie Ustrzyki Dolne.

Liczbę ludności w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym, wartość współczynnika obciążenia demograficznego osobami starszymi oraz odsetek osób w wieku 65 i więcej w populacji ogółem dla poszczególnych gmin powiatu bieszczadzkiego i województwa podkarpackiego w 2021 roku przedstawia mapa poniżej.

Mapa 4 Współczynnik obciążenia demograficznego w poszczególnych gminach powiatu bieszczadzkiego w 2021 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Z przedstawionych powyżej danych wynika, że ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym w 2021 roku wyniosła 55,3, współczynnik obciążenia demograficznego osobami starszymi wyniósł 25,0 oraz odsetek osób w wieku 65 i więcej w populacji ogółem 17,5. Są to wskaźniki, które są poniżej średniej zarówno dla powiatu bieszczadzkiego jak i dla województwa podkarpackiego.

Główny Urząd Statystyczny w 2017 roku przygotował „Prognozę ludności gmin na lata 2017-2030”. Prognoza ta została opracowana w oparciu o długoterminowe założenia, których punktem wyjścia był stan ludności w dniu 31 grudnia 2016 roku. Rozbieżności między rzeczywistymi a prognozowanymi wielkościami obserwowane w ciągu kolejnych lat wymagały

dokonania korekty danych wejściowych i aktualizacji założeń na poziomie kraju. W związku z powyższym, wyniki prognozy dla gmin po zagregowaniu nie są w pełni spójne z opublikowanymi wynikami prognoz ludności dla jednostek wyższego poziomu. Celem prognozy jest wskazanie kierunku zmian w przyszłości dla rozwoju demograficznego i mogących wystąpić negatywnych zjawisk, które będą wymagały reakcji przez organy pomocy społecznej.

Przeprowadzona analiza danych dla gminy Lutowiska wskazuje, że do roku 2030 liczba ludności na obszarze gminy maleje z roku na rok. Zauważyć można tendencję wzrostową osób w wieku poprodukcyjnym, a w pozostałych grupach tendencję malejącą. Spadek liczby ludności spowoduje ujemny przyrost naturalny oraz ujemne saldo migracji. Dane lat 2017-2021 pokazują, że prognoza spadku liczby mieszkańców oraz starzenia się społeczeństwa staje się trendem na kolejne lata, co wymaga od samorządu podjęcia odpowiednich działań w celu jego odwrócenia.

Dane dotyczące prognozowanej liczby ludności według ekonomicznych grup wiekowych na przestrzeni lat 2017-2030 oraz ruchu naturalnego i wędrownego w tym okresie w gminie Lutowiska, przedstawiają tabele poniżej.

Tabela 3 Prognoza ludności gminy Lutowiska na lata 2017-2030

Rok	Liczba ludności ogółem	Liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym	Liczba ludności w wieku produkcyjnym	Liczba ludności w wieku poprodukcyjnym
2017	2 078	324	1 384	370
2018	2 074	324	1 369	381
2019	2 071	323	1 350	398
2020	2 066	323	1 331	412
2021	2 060	317	1 318	425
2022	2 053	317	1 298	438
2023	2 046	305	1 296	445
2024	2 037	302	1 278	457
2025	2 028	298	1 248	482
2026	2 019	287	1 229	503
2027	2 009	285	1 216	508
2028	1 999	278	1 202	519
2029	1 990	278	1 184	528
2030	1 979	274	1 166	539

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego – Prognoza ludności gmin na lata 2017-2030 (opracowanie eksperymentalne)

Tabela 4 Ruch naturalny i wędrowny w gminie Lutowiska w latach 2017-2030

Rok	Ruch naturalny			Migracje wewnętrzne na pobyt stały		
	Urodzenia	Zgony	Przyrost naturalny	Napływ	Odptyw	Saldo
2017	18	14	4	19	27	-8
2018	18	14	4	19	27	-8
2019	18	14	4	19	26	-7
2020	17	15	2	19	26	-7
2021	17	15	2	18	26	-8

2022	16	16	0	18	25	-7
2023	16	16	0	18	25	-7
2024	15	17	-2	18	25	-7
2025	15	17	-2	17	24	-7
2026	15	17	-2	17	24	-7
2027	14	18	-4	17	24	-7
2028	13	18	-5	17	23	-6
2029	14	18	-4	17	23	-6
2030	13	19	-6	17	23	-6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego – Prognoza ludności gmin na lata 2017-2030 (opracowanie eksperymentalne)

5.2.2 Edukacja i wychowanie

Edukacja wraz z wychowaniem pełnią bardzo ważną rolę w sferze społecznej oraz w kształtowaniu kapitału ludzkiego, mając kluczowe znaczenie dla szans rozwojowych społeczeństwa. Jakość kapitału ludzkiego, na którą wpływ ma system edukacji, zasadniczo wpływa m. in. na rynek pracy. Zaspokajanie zbiorowych potrzeb mieszkańców w zakresie edukacji publicznej należy do zadań własnych gminy, a wydatki przeznaczane na kwestie z nią związane stanowią znaczną część budżetu każdej gminy.

Ważną rolę w wychowaniu dzieci pełnią instytucjonalne formy opieki nad najmłodszymi dziećmi. Do form opieki nad dziećmi do lat trzech możemy zaliczyć żłobki oraz kluby dziecięce, w ramach których realizowane są funkcje: opiekuńcza, wychowawcza oraz edukacyjna. Korzystanie z tego typu placówek ma również pozytywny wpływ na rynek pracy, dzięki możliwości uczestnictwa w nim rodziców dzieci.

Według danych Głównego Urzędu Statystycznego, na obszarze gminy Lutowiska w roku 2021 na obszarze gminy było 85 dzieci w wieku do 4 lat, a na terenie gminy nie funkcjonuje żłobek ani klub dziecięcy. Dane te pokazują, że mieszkańcy nie mają możliwości skorzystania z placówek oferujących opiekę, co przekłada się na rynek pracy, powodując mniejszą aktywność zawodową mieszkańców gminy. W wielu gminach w naszym kraju brakuje placówek opieki. W związku z powyższym samorządy powinny podjąć działania w celu zapewnienia infrastruktury i stworzenie miejsc opieki, po uprzednim zapotrzebowaniu na te miejsca.

Wychowanie przedszkolne obejmuje dzieci w wieku od 3 do 6 lat i jest realizowane w przedszkolach, oddziałach przedszkolnych w szkołach podstawowych oraz w zespołach wychowania przedszkolnego i punktach przedszkolnych. Przedszkola, oddziały przedszkolne w szkołach podstawowych oraz inne formy wychowania przedszkolnego w równej mierze pełnią funkcje opiekuńcze, wychowawcze i kształcące.

Na terenie gminy Lutowiska w zakresie funkcjonowania wychowania przedszkolnego, znajduje się punkt przedszkolny wchodzący w skład Zespołu Szkół w Lutowiskach. Według danych GUS, w 2021 roku na obszarze gminy Lutowiska zameldowanych było 70 dzieci w wieku od 3 do 6 lat, z czego 56 objętych było wychowaniem przedszkolnym.

Reforma systemu edukacji w 2017 roku wydłużyła obowiązkowe kształcenie w szkole podstawowej z 6 do 8 lat, który jest pierwszym etapem w edukacji, kolejny to wybór między 4-letnim liceum ogólnokształcącym, 5-letnim technikum, 3-letnią szkołą branżową I stopnia i 2-letnią szkołą branżową II stopnia.

Na terenie gminy znajduje się Szkoła Podstawowa w Lutowiskach, w której dzięki środkom unijnym funkcjonuje dwie pracownie komputerowe składającą się z dwudziestu komputerów z oprogramowaniem, dwóch drukarek, laptopów i projektorów multimedialnych. W znajdującej się w szkole bibliotece w 2008 roku stworzono Internetowe Centrum Informacji Multimedialnej, składającej się z czterech komputerów z oprogramowaniem i wielofunkcyjnego urządzenia sieciowego. Według danych GUS w 2021 roku do szkoły uczęszczało 119 uczniów i w stosunku do 2017 roku liczba uczniów zmalała o 8.

Punkt przedszkolny mieści się w lokalu gminnym - na jednym poziomie budynku wielorodzinnego na osiedlu w Lutowiskach. SSM w Lutowiskach zlokalizowane jest w tym samym budynku co szkoła podstawowa, natomiast SSM w Stuposianach zajmuje budynek dawnej szkoły filialnej. Obiekty posiadają odpowiednio 50 i 48 całorocznych miejsc noclegowych.

Dane dotyczące liczby uczniów w szkole podstawowej oraz w gimnazjum w gminie Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021 przedstawia tabela poniżej.

Tabela 5 Liczba uczniów w szkole podstawowej i w gimnazjum na terenie gminy Lutowisk na przestrzeni lat 2017-2021

Rodzaj placówki	Liczba uczniów				
	2017	2018	2019	2020	2021
Szkoła podstawowa	127	139	139	125	119
Gimnazjum	67	40	23	-	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Budynek Zespołu Szkół w Lutowiskach, podobnie jak pozostałe gminne budynki komunalne, wymaga dostosowania dla osób ze szczególnymi potrzebami, brakuje zarówno windy, umożliwiającej dostanie się na wyższe piętra budynków, podjazdów, jak i specjalnego oznakowania. W budynku przeprowadzono częściową termomodernizacji w zakresie wymiany źródła ciepła oraz zastosowaniu kolektorów słonecznych, co również dotyczy pozostałych budynków komunalnych.

Jakość edukacji na poziomie podstawowym można ocenić na podstawie wyników egzaminów ósmoklasisty, który jest obowiązkowy i każdy uczeń musi do niego przystąpić, aby ukończyć szkołę. Egzamin obejmuje wiadomości i umiejętności, które zostały zawarte w wymaganiach określonych w podstawie programowej kształcenia ogólnego i każdy uczeń musi przystąpić do trzech przedmiotów obowiązkowych: języka polskiego, matematyki oraz języka obcego nowożytnego.

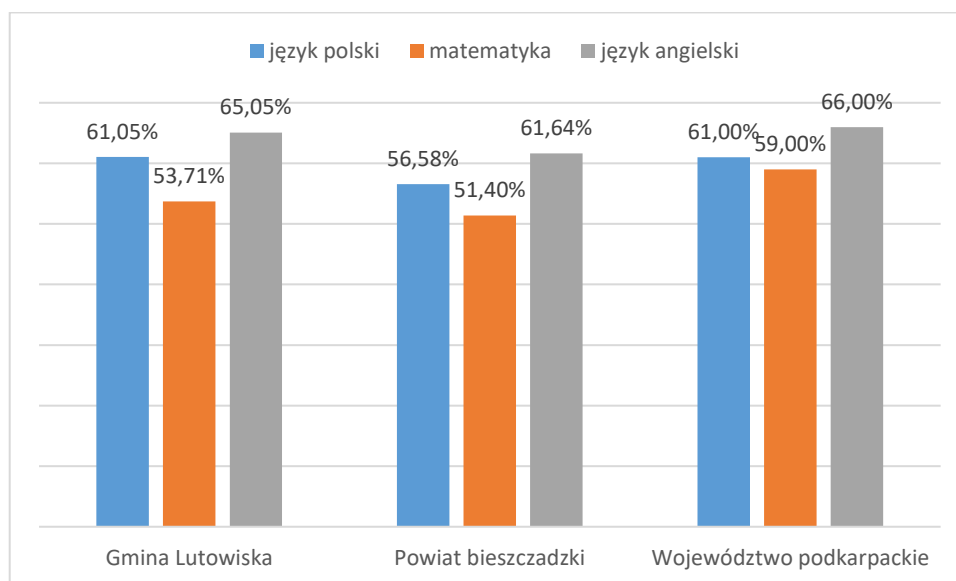
Na terenie gminy Lutowiska w 2022 roku do egzamin ósmoklasisty przystąpiło 21 uczniów Szkoły Podstawowej im. Wojsk Ochrony Pogranicza w Lutowiskach. Średnia wyników ósmoklasisty w roku 2022 kształtuje się na poziomie: język polski – 61,05%, matematyka 53,71% i język angielski 65,05%. Średnia wyników dla gminy jest wyższa od średniej wyników dla powiatu bieszczadzkiego, które kształtowały się na poziomie: język polski – 56,58%, matematyka 51,40% i język angielski 61,64%.

Porównując średnią wyników ósmoklasisty w gminie Lutowiska a średnią dla powiatu bieszczadzkiego, kształtują się powyżej średniej, natomiast w porównaniu z średnią dla województwa podkarpackiego wyniki z języka polskiego są niemal na tym samym poziomie, natomiast z matematyki i języka angielskiego nieznacznie są poniżej średniej.

Dane dotyczące wyników procentowych z egzaminów ósmoklasisty, przeprowadzonych w roku 2022 w gminie Lutowiska, w powiecie bieszczadzkim i w województwie podkarpackim przedstawia wykres poniżej.

Wykres 6 Wyniki procentowe z egzaminów ósmoklasisty, przeprowadzonych w 2022 roku w gminie Lutowiska, w powiecie bieszczadzkim i w województwie podkarpackim

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Okręgowej Komisji Egzaminacyjnej w Krakowie

W zakresie kształcenia ponadpodstawowego młodzież uczęszcza do placówek mieszczących się w ościennych gminach, dojeżdżając do szkół środkami komunikacji publicznej.

Na obszarze gminy funkcjonuje również dwa szkolne schroniska młodzieżowe w Lutowiskach i Stuposianach, które są placówkami oświatowo-wychowawczymi, umożliwiające rozwijanie zainteresowań oraz korzystanie z różnych form wypoczynku i organizacji wolnego czasu.

5.2.3 Ochrona zdrowia

Dostęp do opieki zdrowotnej jest istotnym czynnikiem wpływającym na sytuację zdrowotną i jakość życia mieszkańców gminy. Zgodnie z ustawą z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych (Dz. U. z 2022 r. poz. 2561), świadczeniobiorcy mają prawo do świadczeń opieki zdrowotnej, których celem jest zachowanie zdrowia, zapobieganie chorobom i urazom, wczesne wykrywanie chorób, leczenie, pielęgnacja oraz zapobieganie niepełnosprawności i jej ograniczanie. Między innymi, mieszkańcom gminy przysługują gwarantowane świadczenia z zakresu podstawowej opieki zdrowotnej i ambulatoryjnej opieki specjalistycznej.

Na obszarze gminy Lutowiska opiekę zdrowotną mieszkańcom zapewniają następujące podmioty:

1. NZOZ Bieszczady – Niepubliczny Zakład Opieki Zdrowotnej „Bieszczady” w Lutowiskach, Lutowiska 82/2, 38-713 Lutowiska,
2. Gabinet fizjoterapii - Gabinet fizjoterapii w Lutowiskach, Lutowiska 7L, 38-713 Lutowiska.

Powyższe placówki świadczą opiekę zdrowotną na podstawie kontraktu z Narodowym Funduszem Zdrowia w zakresie świadczeń zdrowotnych, profilaktyki, diagnozy, leczenia, rehabilitacji oraz pielęgnacyjne w zakresie medycyny ogólnej. Na obszarze gminy znajduje się również punkt apteczny w Lutowiskach.

Dane dotyczące liczby porad lekarskich na terenie gminy Lutowiska w 2017 i 2021 roku przedstawia tabela poniżej.

Tabela 6 Dane dotyczące liczby porad lekarskich na terenie gminy Lutowiska w 2017 i 2021 roku

Wyszczególnienie	2017	2021
Przychodnie ogółem	1	1
Praktyki lekarskie	1	0
Ambulatoryjna opieka zdrowotna – porady lekarskie	15 303	12 603
Podstawowa opieka zdrowotna – porady lekarskie	14 059	11 167

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Jak widać na wyżej zamieszczonej tabeli, liczba praktyk lekarskich oraz porad lekarskich znacząco spadła co może wskazywać na obniżenie poziomu dostępności do usług medycznych. Wpływ na taki stan może mieć fakt, że najbliższa specjalistyczna pomoc oraz podstawowa opieka zdrowotna jest znacznie oddalona od gminy Lutowiska (szpitale powiatowe w Ustrzykach Dolnych lub w Lesku, szpitale wojewódzkie w Brzozowie i Przemyślu), to z kolei może wpływać bezpośrednio na jakość życia mieszkańców oraz ograniczenie dostępności do opieki zdrowotnej.

5.2.4 Pomoc społeczna

Zgodnie z ustawą z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. z 2021 r. poz. 2268 z późn. zm.), pomoc społeczna jest instytucją polityki społecznej państwa, mającą na celu wspieranie osób i rodzin w przezwyciężaniu trudnych sytuacji życiowych, z którymi nie są w stanie sobie poradzić, wykorzystując własne możliwości i uprawnienia. Wspiera osoby i rodziny w wysiłkach zmierzających do zaspokojenia niezbędnych potrzeb i umożliwia im życie w godnych warunkach. Pozwala także zapobiegać trudnym sytuacjom życiowym, wspierając ich przy usamodzielnieniu się oraz integracji ze środowiskiem. Pomoc społeczna wspiera osoby i rodziny w formie finansowej, rzeczowej oraz w formie usług. System świadczeń pomocy społecznej wspiera finansowo osoby i rodziny o niskich dochodach oraz pozbawione dochodu.

Na obszarze gminy Lutowiska działa Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Lutowiskach, który jest jednostką organizacyjną gminy i działa w oparciu o w przepisy prawa, w tym w szczególności przepisy:

- ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 2268 ze zm.),
- Kodeksu Postępowania Administracyjnego z dnia 14 czerwca 1960 r. (t.j. Dz. U. z 2022 r.

poz. 2000 ze zm.)

- ustawy o świadczeniach rodzinnych z dnia 28 listopada 2003 r. (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 615 ze zm.)
- ustawy o pomocy osobom uprawnionym do alimentów (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1205) oraz innych aktów prawnych regulujących zadania realizowane przez jednostkę.

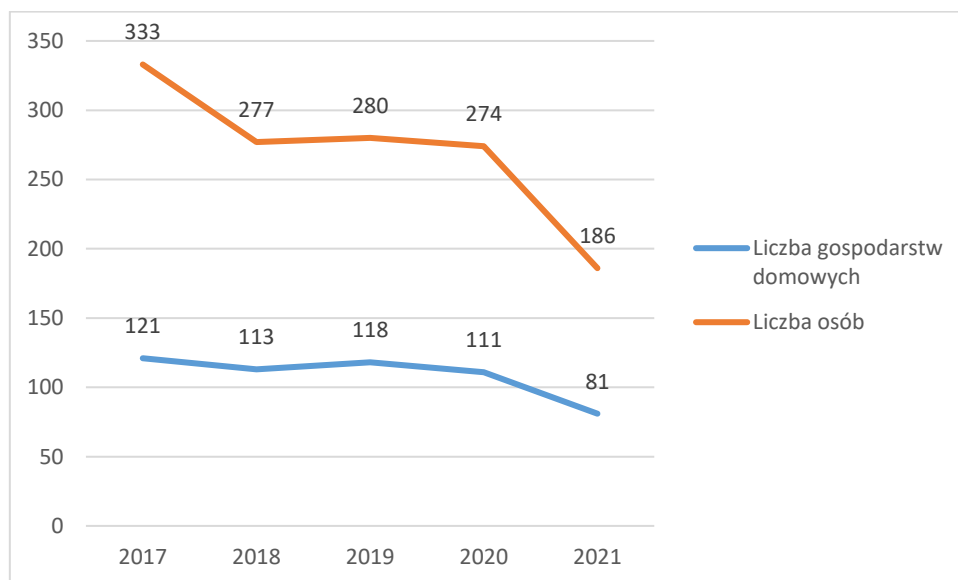
W ramach działań pomocy społecznej GOPS na terenie gminy Lutowiska, realizuje:

- świadczenia rodzinne, opiekuńcze i rodzicielskie,
- świadczenia wychowawcze ,
- fundusz alimentacyjny,
- Karta Dużej Rodziny,
- dodatek mieszkaniowy,
- dodatek osłonowy.

Prawo do świadczeń pieniężnych z pomocy społecznej od 1 stycznia 2022 r. przysługuje osobie samotnie gospodarującej, której dochód nie przekracza kwoty 776 zł, a osobie w rodzinie, w której dochód na osobę nie przekracza kwoty 600 zł. Wcześniej kryterium ustalone od dnia 1 października 2018 r. wynosiło dla osoby w rodzinie wynosi 528 zł, natomiast dla osoby samotnie gospodarującej 701 zł.

Liczba gospodarstw domowych i osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej na terenie gminy Lutowiska w latach 2017-2021 przedstawia poniższy wykres.

Wykres 7 Liczba gospodarstw domowych i osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej na terenie gminy Lutowiska w latach 2017-2021

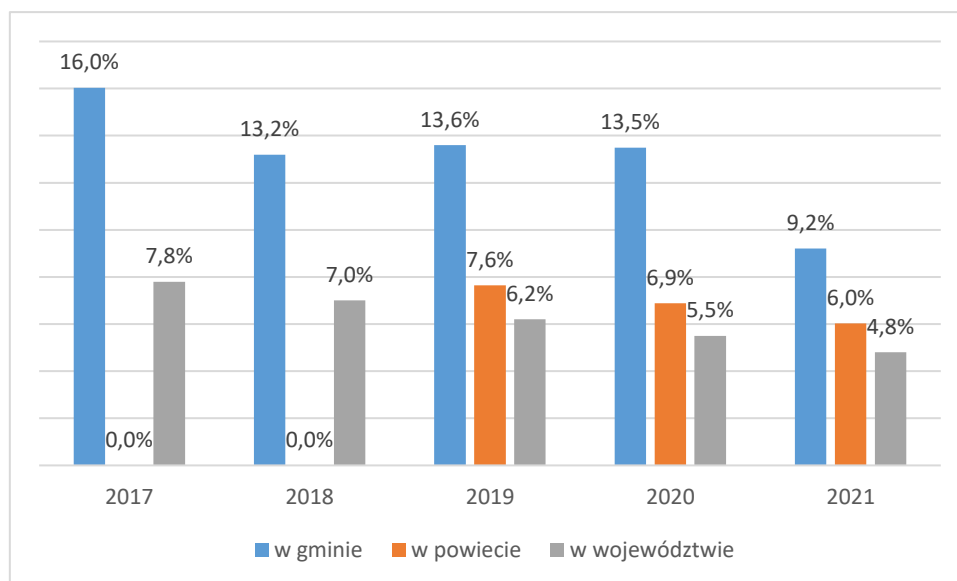
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Na przestrzeni lat w gminie Lutowiska, można zauważyć malejącą liczbę beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej. W latach 2017-2021 spadła liczba gospodarstw domowych korzystających z pomocy społecznej z 121 na 81, a co za tym idzie liczba osób w tych gospodarstwach z 333 na 186 osoby. Do spadku osób korzystających z pomocy społecznej przyczyniło się m.in. uruchomienie świadczenia „Rodzina 500+” czy wzrost minimalnego

wynagrodzenia. Tendencję malejącą wystąpiła również w powiecie bieszczadzkim oraz w województwie podkarpackim, widać to na poniższym wykresie.

Wykres 8 *Udział osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej w ludności ogółem na przestrzeni lat 2017-2021 w województwie podkarpackim, powiecie bieszczadzkim oraz gminie Lutowiska*

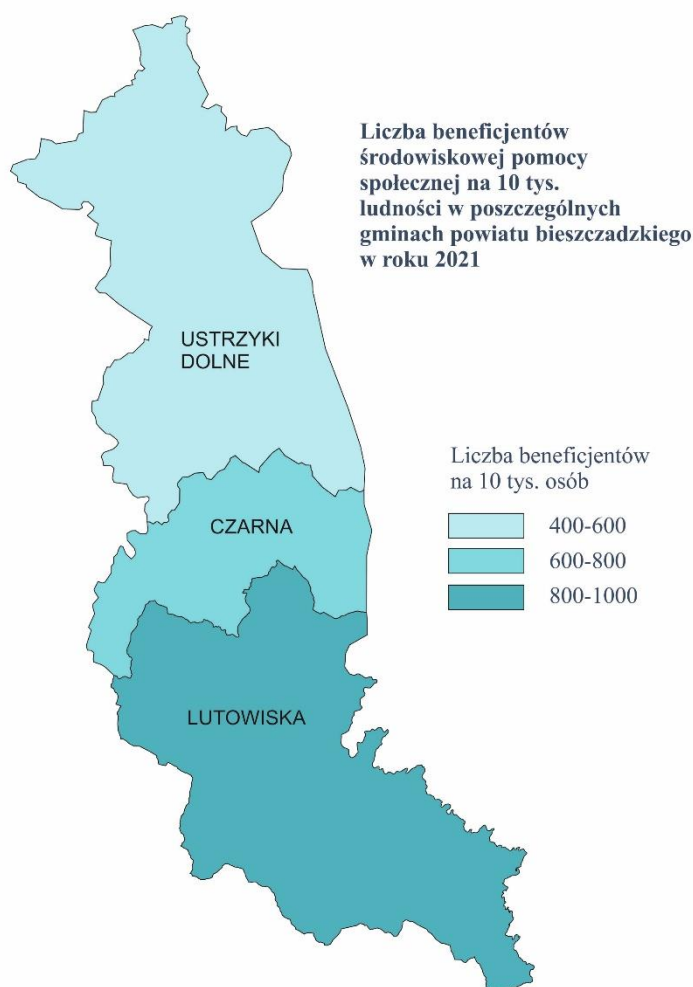
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Na podstawie powyższych danych widać, że w gminie Lutowiska więcej osób korzysta z pomocy społecznej niż średnia dla powiatu bieszczadzkiego czy województwa podkarpackiego. W Banku Danych Lokalnych nie pojawiły się dane dla 2017 i 2018 r. dla powiatu bieszczadzkiego. W powiecie bieszczadzkim i województwie podkarpackim na przełomie lat widać niewielki spadek średniej osób korzystających z pomocy społecznej. Gmina Lutowiska na tle powiatu i województwa znacząco odbiega od średniej. Dopiero w roku 2021 widać większy spadek osób korzystających z pomocy społecznej poniżej 10% mieszkańców.

Analizując dane dotyczące beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej na 10 tys. ludności poszczególnych gmin powiatu bieszczadzkiego można zauważyć, że we wszystkich gminach wskaźnik znacznie spadł na przestrzeni lat 2017-2021. W gminie Lutowiska w 2021 roku wartość wskaźnika wyniosła 917, co było największym wynikiem w powiecie, tak samo było w roku 2017, gdy wartość wskaźnika wynosiła 1617.

Dane dotyczące wartości wskaźnika liczby beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej na 10 tys. ludności w poszczególnych gminach powiatu bieszczadzkiego w roku 2017 i 2021, przedstawia poniższa mapa.

Mapa 5 Liczba beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej na 10 tys. ludności w poszczególnych gminach powiatu bieszczadzkiego w roku 2017 i 2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W ramach szeroko rozumianej pomocy społecznej w Gminnym Ośrodku Pomocy Społecznej w Lutowiskach realizowane są zadania w ramach świadczeń rodzinnych:

- zasiłek rodzinny oraz dodatki do zasiłku rodzinnego,
- świadczenia opiekuńcze: zasiłek pielęgnacyjny, specjalny zasiłek opiekuńczy oraz świadczenie pielęgnacyjne,
- jednorazowa zapomoga z tytułu urodzenia się dziecka,
- świadczenie rodzicielskie.

Liczbę korzystających ze świadczeń rodzinnych oraz kwoty wypłacanych świadczeń w gminie Lutowiska w latach 2017-2021, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 7 Liczba korzystających ze świadczeń rodzinnych na terenie gminy Lutowiska oraz kwoty wypłacanych świadczeń w latach 2017-2021

Wyszczególnienie	2017	2018	2019	2020	2021
Rodziny otrzymujące zasiłki rodzinne na dzieci	78	75	72	57	46

Dzieci, na które rodzice otrzymują zasiłek rodzinny - ogółem	132	131	127	101	83
Dzieci w wieku do 17 lat, na które rodzice otrzymują zasiłek rodzinny	117	115	117	95	76
Udział dzieci w wieku do 17 lat, na które rodzice otrzymują zasiłek rodzinny w ogólnej liczbie dzieci w tym wieku w %	37,1	36,4	36,1	28,3	24,3
Kwota świadczeń rodzinnych ogółem w tys. zł	675	668	658	599	690
Kwota zasiłków rodzinnych (wraz z dodatkami) w tys. zł	302	288	266	220	196
Kwota zasiłków pielęgnacyjnych w tys. zł	110	109	119	123	134

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Na podstawie danych przedstawionych w tabeli powyżej można zauważyć spadek liczby rodzin korzystających z świadczeń rodzinnych o 41,03%, co za tym idzie spadek liczby rodzin, które otrzymują zasiłek rodzinny o 35,04%. Również udział dzieci w wieku do 17 lat, na które rodzice otrzymują zasiłek rodzinny spadł z 37,1% na 24,3%.

Jeżeli popatrzymy na kwoty świadczeń rodzinnych ogółem w 2017 roku w stosunku do 2020 roku kwota przyznanych świadczeń spadła o 11,26%, natomiast już w roku 2021 kwota ta była wyższa od kwoty z roku 2017 i wynosiła 690 tysięcy złotych. Jeżeli popatrzymy na kwotę zasiłków rodzinnych (wraz z dodatkami) to jest to spadek do kwoty 196 tysięcy złotych, czyli spadek o 35,1%. Natomiast już przy zasiłkach pielęgnacyjnych kwota wzrosła z 110 tysięcy złotych z roku 2017 do 134 tysięcy złotych w 2022 roku.

5.2.5 Kultura i sport

Kultura

Ważnym elementem budowania jakości życia mieszkańców jest kultura. Uczestnictwo w kulturze może pozytywnie wpływać na postrzegany stan zdrowia. Ważnym elementem życia jest aktywność kulturalna, dziedzictwo (w tym zabytki) i jakość przestrzeni publicznej. Dbanie o jakość życia mieszkańców, powinno przełożyć się to na działania w zakresie wspierania działalności kulturalnej, ochrony zabytków, czy też kształtowania przestrzeni gminy.

Na terenie gminy Lutowiska funkcjonują placówki kulturalne tj. Gminny Ośrodek Kultury im. Jerzego Janickiego w Lutowiskach, Gminna Biblioteka Publiczna w Lutowiskach, Świetlica Środowiskowa Gminnego Ośrodka Kultury w Lutowiskach, Chata pod Florianem, Remizo – Świetlica w Chmielu. Wymienione placówki jednak potrzebują inwestycji zarówno w zakresie

stanu technicznego budynków, termomodernizacji oraz dostosowania do osób ze szczególnymi potrzebami.

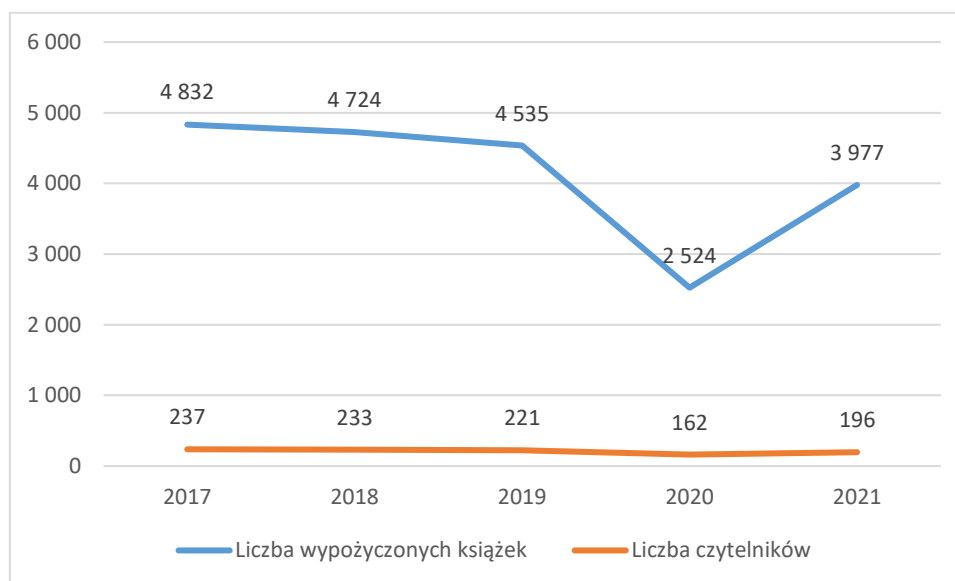
Ważną rolę w gminie pełnią zespoły muzyczne: Zespół Śpiewaczy „Senioreczki” oraz Kapela „Połoniny”, które scalają mieszkańców, pozwalają zachować lokalną tożsamość oraz promują gminę.

Gminna Biblioteka Publiczna w Lutowiskach gromadzi i udostępnia zbiory z różnych dziedzin wiedzy, dobierane pod kątem potrzeb czytelników. Biblioteka gromadzi publikacje regionalne poświęcone historii regionu i postaciom z nim związanym. W bibliotece działa czytelnia internetowa.

W 2021 roku księgozbiór biblioteki liczył 10 399 woluminów, a liczba czytelników wyniosła 196 osób, z kolei liczba wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz – 3 977. W stosunku do roku 2017 liczba księgozbiorów i wypożyczeń zmalała. Na wpływ malejącego zainteresowania czytelnictwem wpływa liczba księgozbiorów i nowe publikacje, infrastruktura bibliotek, a także zmieniające się podejście do czytelnictwa. W dobie internetu wiele publikacji jest łatwiej dostępnych i coraz więcej osób korzysta z tej formy.

Liczbę czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz w gminie Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021, przedstawia poniższy wykres.

Wykres 9 Liczba czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz w gminie Lutowiska w latach 2017-2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Sport

Sport jest nieodzownym elementem życia mieszkańców gminy. Jest dziedziną życia lokalnej społeczności, która musi być zorganizowana, zagospodarowana i wspierana przez gminę. Sport uczy wartości i umiejętności życiowych, m.in. pewność siebie, pracy w zespole, dyscypliny. Na terenie gminy Lutowiska znajduje się strzelnica sportowa, stadion piłkarski, hala sportowa oraz siłownia.

Gmina Lutowiska wspomaga i rozpowszechnia kulturę fizyczną poprzez pomoc finansową funkcjonującego na terenie klubu dotacjami, które pomagają w realizacji celów. Na terenie gminy działa klub sportowy Otryt I.

Dane na temat sekcji, członków oraz trenerów i instruktorów w klubach sportowych, a także liczba osób ćwiczących w roku 2018 i 2020 na terenie gminy Lutowiska, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 8 Szczegółowe dane dotyczące klubów sportowych oraz liczby osób ćwiczących na terenie gminy Lutowiska w roku 2018 i 2020

Wyszczególnienie	Jednostka miary	2018	2020*
Kluby sportowe			
Kluby	sztuka	1	1
Sekcje sportowe	sztuka	2	2
Członkowie	osoba	93	75
Trenerzy	osoba	3	3
Instruktorzy sportowi	osoba	bd	bd
Inne osoby prowadzące zajęcia sportowe	osoba	bd	bd
Ćwiczący			
Ogółem	osoba	68	60
Mężczyźni	osoba	67	57
Kobiety	osoba	1	3
Ćwiczący do lat 18			
Ogółem	osoba	32	25
Chłopcy	osoba	31	22
Dziewczęta	osoba	1	3

*dane dotyczące klubów sportowych oraz liczby osób ćwiczących zbierane są w statystyce publicznej co dwa lata, stąd brak jest danych dla roku 2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Dane przedstawione w tabeli powyżej pokazują, że liczba osób ćwiczących na przestrzeni lat 2018-2020 delikatnie zmniejszyła się o 8 osób, czyli -11,76%, natomiast w grupie osób do 18 roku życia zmniejszyła się o 7 osób, czyli -21,88%. Wśród osób ćwiczących przeważają zdecydowanie mężczyźni.

Na terenie gminy Lutowiska istnieje gminna infrastruktura sportowa: kompleks sportowo – rekreacyjny w Lutowiskach, boisko piłkarskie trawiaste na osiedlu w Lutowiskach i w Smolniku, boisko wielofunkcyjne asfaltowe w Stuposianach, hala sportowa przy budynku Szkoły Podstawowej w Lutowiskach oraz siłownie zewnętrzne w Lutowiskach, Smolniku, Stuposianach i Pszczelinach. W 2008 roku została oddana do użytku Strzelnica sportowo-szkoleniowa w Lutowiskach. Strzelnica jest również dostępna dla wszystkich zainteresowanych strzelectwem sportowym i obronnym. Odbywają się na niej zawody, szkolenia i ćwiczenia lokalne i regionalne, lecz tylko z broni kulowej. Z uwagi na bardzo duże zainteresowanie strzelectwem zachodzi konieczność doinwestowania obiektu również w konkurencjach strzelectwa śrutowego, broni krótkiej, sportowej, pneumatycznej a w przyszłości biathlonu. W związku z tym zarząd koła czyni

starania przygotowujące do lokalizacji i rozbudowy obiektu w najbliższej okolicy już istniejącej strzelnicy. Dodatkowo na terenie gminy funkcjonuje infrastruktura prywatna: talerzykowy wyciąg narciarski „Rusinowa Polana” w Dwerniczku, korty tenisowe przy ośrodku ResortSPA Caryńska w Dwerniku oraz zaplecze sportowe przy ośrodku Caritas w Nasicznem. W miejscowości Muczne Stowarzyszenie „Bieszczadzkie Trasy Narciarskie” wraz z Lasami Państwowymi udostępnia nieodpłatnie ponad 18 km tras narciarskich biegowych. W Centrum Promocji Leśnictwa w Mucznie działa również wypożyczalnia sprzętu.

Co roku są na terenie gminy Lutowiska organizowane różne imprezy sportowe m.in.: Bieg charytatywny Dwernik Kamień, Bieg „Tropem Żubra”, Wyścigi psich zaprzęgów „W krainie Wilka”.

5.2.6 Aktywność obywatelska

Aktywność obywatelska mieszkańców przejawia się między innymi w uczestniczeniu w partycypacji społecznej, czyli braniu udziału w stowarzyszeniach czy organizacjach społecznych oraz w aktywnym udziale w wyborach i kontroli władzy.

Na terenie gminy Lutowiska funkcjonuje 14 organizacji pozarządowych:

1. Fundacja Pomocy Szkołom Bieszczadzkim w Lutowiskach
2. Fundacja Rozwoju Społeczności Lokalnych „Inicjatywa” w Smolniku
3. Fundacja Górski Wyraj w miejscowości Caryńskie
4. Fundacja Przyroda i Nauka w Lutowiskach
5. Stowarzyszenie Inicjatyw Bieszczadzkich „Przełączenie”
6. Stowarzyszenie Zatwarnica
7. Stowarzyszenie Na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju Bieszczadów
8. Stowarzyszenie Przyjaciół Caryńskiej
9. Ochotnicza Straż Pożarna w Lutowiskach
10. Ochotnicza Straż Pożarna w Stuposianach
11. Ochotnicza Straż Pożarna w Ustrzykach Górnych
12. Ochotnicza Straż Pożarna w Chmielu
13. Ochotnicza Straż Pożarna w Dwerniku
14. Ochotnicza Straż Pożarna w Zatwarnicy

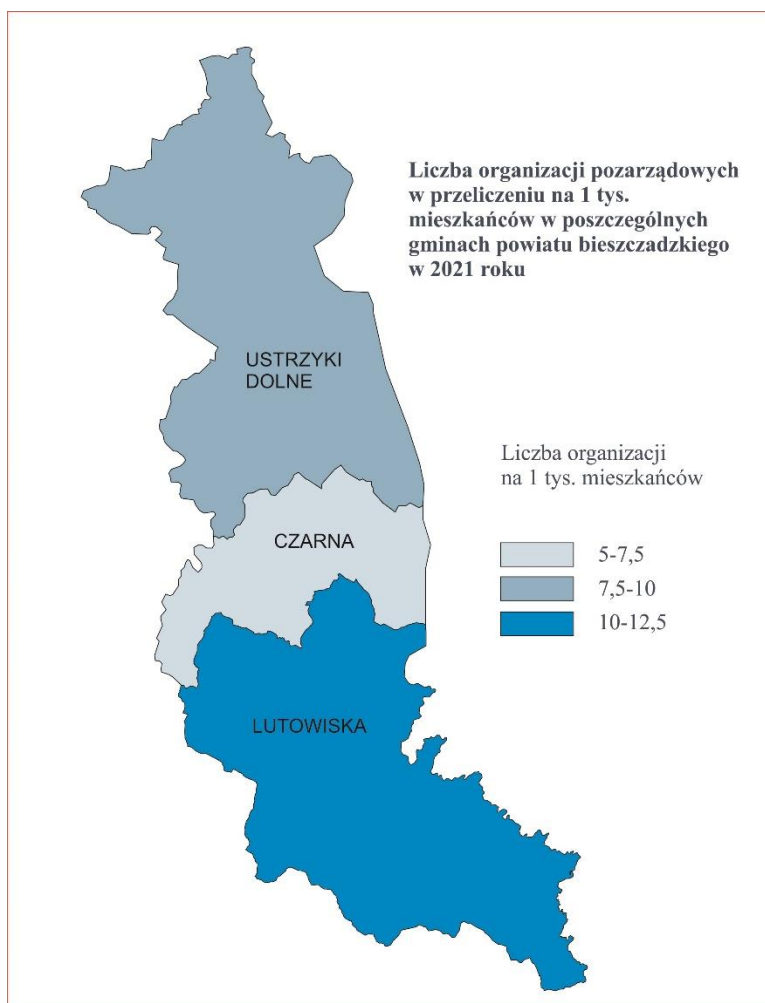
Organizacje pozarządowe działające na obszarze gminy Lutowiska w większości skupiają się na wspieraniu rozwoju gminy, ochronie środowiska oraz organizowaniu działalności edukacyjnej, kultywowaniu tradycji i obyczajów. Wśród organizacji pozarządowych znajdują się również ochotnicze straże pożarne, które prowadzą działalność przeciwpożarową i ratowniczą, a także działalność kulturalną i oświatową.

W przeliczeniu na 1000 mieszkańców, w gminie Lutowiska w roku 2021 funkcjonowało 11,9 organizacji pozarządowych i był to najwyższy wynik w powiecie oraz powyżej średniej w powiecie bieszczadzkim. Najmniej fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców funkcjonowało w gminie Czarna, a średnia dla powiatu bieszczadzkiego wyniosła 8,2.

Dane dotyczące liczby organizacji pozarządowych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w gminach powiatu bieszczadzkiego w 2021 roku, przedstawia mapa poniżej.

Mapa 6 Liczba organizacji pozarządowych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w gminach powiatu bieszczadzkiego w 2021 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Na obszarze gminy działają również koła gospodyń wiejskich, które działają w oparciu o ustawę z dnia 9 listopada 2018 r. o kołach gospodyń wiejskich oraz wpisane są do Krajowego Rejestru Kół Gospodyń Wiejskich, prowadzonego przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. Dla lokalnej społeczności koło gospodyń wiejskich to pewność, że w okolicy nie brakuje kobiet z inicjatywą. W gminie Lutowiska funkcjonuje: Koło Gospodyń Wiejskich w Dwerniku „Jagódka”, Koło Gospodyń Wiejskich w Chmielu, Koło Gospodyń Wiejskich w Stuposianach „Stuposianki”, Koło Gospodyń Wiejskich w Lutowiskach, Koło Gospodyń Wiejskich w Smolniku.

W celu oceny zaangażowania mieszkańców w sprawy obywatelskie należy sprawdzić frekwencję w wyborach. Analiza wyborów na przestrzeni lat 2019-2020, które miały miejsce w kraju: w 2019 roku wybory do Parlamentu Europejskiego i wybory do Sejmu RP i Senatu RP oraz w 2020 roku wybory Prezydenta RP. Gmina Lutowiska na tle innych gmin powiatu bieszczadzkiego, a także średniej w powiecie osiągnęła najwyższą frekwencję w każdym przypadku, co świadczy o wysokim zaangażowaniu mieszkańców gminy w sprawy państwa.

Frekwencję w gminach powiatu bieszczadzkiego w wyborach w latach 2019-2020, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 9 Dane dotyczące frekwencji w wyborach na terenie gmin powiatu bieszczadzkiego w latach 2019-2020

Gmina	Wybory PE w 2019 r. - frekwencja	Wybory do Sejmu i Senatu RP w 2019 r. – frekwencja	Wybory Prezydenta RP w 2020 r. – frekwencja I tura/II tura
Czarna	35,12%	48,26%/49,26%	56,27%/64,16%
Lutowiska	39,46%	58,46%/58,46%	63,55%/77,50%
Ustrzyki Dolne	37,06%	51,44%/51,43%	55,68%/59,57%
Powiat bieszczadzki	37,11%	52,05%/52,05%	56,65%/62,40%

Źródło: Państwowa Komisja Wyborcza www.pkw.gov.pl

5.2.7 Bezpieczeństwo publiczne

O rozwoju gminy i jej atrakcyjności gminy decyduje także poczucie bezpieczeństwa mieszkańców gminy i niski poziom przestępczości. Ważnym czynnikiem jest też bezpieczeństwo turystów, którzy ze względu na położenie gminy i atrakcyjność turystyczną odwiedzają jej obszar. Dlatego ważne jest by zapewnić poczucie bezpieczeństwa nie tylko jego mieszkańcom, ale również innym osobom przebywającym na jej obszarze. Na terenie gminy znajduje się Komenda Powiatowa w Ustrzykach Dolnych – Rewir Dzielnicowych w Lutowiskach, która czuwa nad bezpieczeństwem w gminie.

Wpływ na życie mieszkańców i jego komfort ma Ochotnicza Straż Pożarna, ma na celu zapobieganie pożarom i interwencji w wyniku ich powstania. Dodatkowo bierze udział w akcjach ratowniczych i zagrożeniach związanych z ochroną środowiska. W gminie Lutowiska funkcjonuje 6 jednostek ochotniczej straży pożarnej:

1. Ochotnicza Straż Pożarna w Lutowiskach,
2. Ochotnicza Straż Pożarna w Stuposianach,
3. Ochotnicza Straż Pożarna w Ustrzykach Górnych,
4. Ochotnicza Straż Pożarna w Chmielu,
5. Ochotnicza Straż Pożarna w Dwerniku,
6. Ochotnicza Straż Pożarna w Zatwarnicy.

Na obszarze gminy Lutowiska bezpieczeństwo zapewnia również straż graniczna, której placówka mieści się w Stuposianach, a także w sąsiednich gminach powiatu bieszczadzkiego: w Ustrzykach Dolnych i Czarnej Górnej. Z uwagi na bliskość granicy, na terenie gminy dochodzi do incydentów związanych z przemytem i nielegalnym przekroczeniem tzw. „zielonej granicy”.

Wyszczególnienie występujących miejscowych zagrożeń według ich rodzajów oraz rodzajów zdarzeń, które były objęte działalnością jednostek ochrony przeciwpożarowej na przestrzeni lat 2019-2021 na terenie gminy Lutowiska, przedstawiają poniższe tabele.

Tabela 10 Miejskowe zagrożenia według rodzaju zagrożenia występujące na terenie gminy Lutowiska na przestrzeni lat 2019-2021

Rodzaj zagrożenia	Liczba występujących zagrożeń		
	2019	2020	2021
Silne wiatry	20	11	18
Opady śniegu	3	2	22
Opady deszczu	0	4	1

Komunikacyjne	10	8	11
Medyczne	0	4	25
Inne	4	5	1
Ogółem	37	34	78

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Tabela 11 Działania ratownicze podejmowane przez OSP na terenie gminy Lutowiska na przestrzeni lat 2019-2021

Rodzaj zdarzenia	Liczba zdarzeń		
	2019	2020	2021
Pożary	18	14	10
Miejscowe zagrożenia	51	41	86
Fałszywe alarmy	12	19	20
Zdarzenia ogółem	81	74	116

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Powyższe dane wskazują wzrost liczby występujących zagrożeń w 2021 roku w porównaniu do lat poprzednich. Najczęściej występujące zagrożenia to medyczne, opady śniegu, a także silne wiatry.

5.3 Strefa gospodarcza

5.3.1 Rynek pracy i bezrobocie

Rynek pracy

Czynnikiem określającym stan gospodarki i jej potencjał jest rynek pracy. Liczba osób w wieku produkcyjnym i ilość dostępnych miejsc pracy mają zasadniczy wpływ na rynek pracy oraz kształtują podaż i popyt pracy. Zaburzenie równowagi pomiędzy popytem a podażą pracy wpływa na poziom bezrobocia.

Podaż pracy kształtowana jest przez liczbę osób w wieku produkcyjnym, tj. wieku zdolności do pracy, wynoszącym w przypadku mężczyzn 18 – 64 lata, natomiast w przypadku kobiet 18-59. W ramach wieku produkcyjnego można podzielić na grupę osób w wieku mobilny, którym określa się osoby 18-44 lat zarówno dla kobiet i mężczyzn, którzy są zdolni i gotowe do przekwalifikowania się, zmiany pracy lub stanowiska oraz na grupę osób w wieku niemobilnym, czyli osób 45–64 lat dla mężczyzn i 45–59 lat dla kobiet.

Według danych GUS, gminę Lutowiska w 2021 roku zamieszkiwało 2021 osób, z czego 64,40% stanowiły osoby w wieku produkcyjnym, co zostało wskazane w powyższym opracowaniu w podrozdziale 5.2.1. *Uwarunkowania demograficzne*. W stosunku do 2017 roku, liczba osób w wieku produkcyjnym zmniejszyła się o 93 osoby. Natomiast liczba osób w wieku mobilnym, według tych samych danych, w 2021 roku wyniosła 764 osoby, co stanowiło 58,72% liczby osób w wieku produkcyjnym i 37,80% liczby mieszkańców ogółem w gminie. W stosunku do 2017 roku liczba ta zmniejszyła się o 127 osób. Większość w tej grupie stanowią mężczyźni, zarówno w roku 2017 jak i 2021, których liczba wyniosła odpowiednio 468 w 2017 roku i 390 w 2021 roku.

Gmina Lutowiska jest gminą wiejską i na jej obszarze nie funkcjonują większe zakłady produkcyjne. Znaczna część mieszkańców gminy ukierunkowana jest na działalność związaną z turystyką. Branża turystyczna zatrudnia najwięcej osób. Na obszarze gminy zatrudnienie dają również zakłady pracy tj. sklepy spożywczo-przemysłowe, lokale gastronomiczne, a także Urząd Gminy Lutowiska, Nadleśnictwo Lutowiska, Nadleśnictwo Stuposiany, Szkoła Podstawowa w Lutowiskach oraz Bieszczadzki Park Narodowy.

Analizując dane GUS dotyczące liczby osób pracujących na terenie gminy Lutowiska, można zauważyć, że liczba osób pracujących w 2021 roku jest wyższa niż w roku 2017 o 41 osób. Na przestrzeni lat 2017-2021 liczba osób pracujących na przemian spadała i rosła. Natomiast w analizowanych latach wzrosła liczba pracujących kobiet z 138 w 2017 roku do 165 w 2021 (o 27) i jest to większy wzrost niż w przypadku mężczyzn, których liczba wzrosła z 144 w 2017 roku do 158 w 2021 roku (o 14). Powyższe dane zostały przedstawione w tabeli poniżej.

Tabela 12 Pracujący na terenie gminy Lutowiska w latach 2017 - 2021

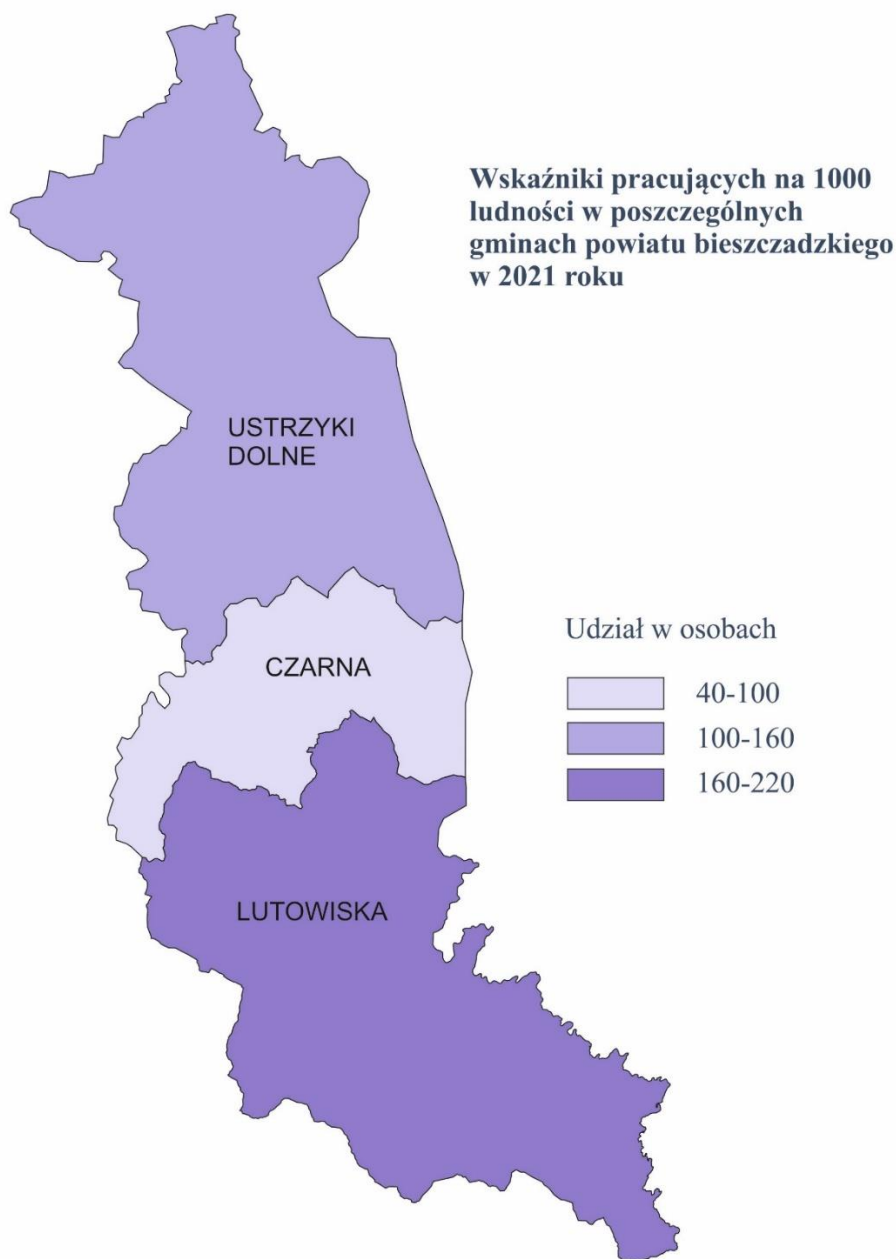
Lata	Ogółem	w tym kobiety	w tym mężczyźni	Pracujący na 1000 ludności ogółem	Pracujący na 1000 ludności w wieku produkcyjnym
2017	282	138	144	136	202,3
2018	275	129	146	131	197,3
2019	280	134	146	136	205,0
2020	270	136	134	133	207,2
2021	323	165	158	160	248,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Rozpatrując wskaźniki rynku pracy w obrębie pracujących na 1000 ludności oraz pracujących na 1000 ludności w wieku produkcyjnym dla poszczególnych gmin powiatu bieszczadzkiego, gmina Lutowiska wypada korzystnie, ma wyższe wskaźniki niż średnia dla powiatu. Wartość wskaźnika pracujących na 1000 ludności w gminie Lutowiska wyniosła 160, a dla powiatu bieszczadzkiego 146. Natomiast pracujących na 1000 ludności w wieku produkcyjnym w gminie Lutowiska – 248,3, a w powiecie bieszczadzkim ten wskaźnik wyniósł 240,1. Najniższe wartości wskaźników wystąpiły w gminie Czarna, odpowiednio 69 i 110,6.

Dane dotyczące wskaźnika pracujących na 1000 ludności w poszczególnych gminach powiatu bieszczadzkiego w 2021, przedstawia mapa poniżej.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL

Dane wskazane powyżej dotyczące liczby osób pracujących w poszczególnych gminach odnoszą się do podmiotów gospodarki narodowej o liczbie pracujących 10 i więcej osób oraz jednostek sfery budżetowej niezależnie od liczby pracowników. Dane te nie obejmują osób pracujących w jednostkach budżetowych działających w zakresie obrony narodowej i bezpieczeństwa publicznego, osób pracujących w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie, duchownych oraz pracujących w fundacjach, stowarzyszeniach i innych organizacjach społecznych.

Bezrobocie

Jeżeli liczba osób w wieku produkcyjnym przewyższa liczbę miejsc pracy to mamy do czynienia ze zjawiskiem bezrobocia. Dla danego obszaru zjawisko to ma duży wpływ na sytuację społeczno-gospodarczą. Na koniec 2021 roku, według danych GUS, na terenie gminy Lutowiska było 161 osób pozostających bez pracy i w stosunku do 2017 roku liczba ta nieznacznie zwiększyła się o 3 osoby. Porównując lata 2017 – 2021 liczba ta była niższa od bazowej w roku 2017, jednak w roku 2021 widać większy wzrost osób bezrobotnych z 149 w 2020 roku do 161 osób w 2021 roku.

Dane dotyczące liczby zarejestrowanych bezrobotnych w gminie Lutowiska w latach 2017 – 2021, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 13 Liczba zarejestrowanych bezrobotnych w gminie Lutowiska w latach 2017 – 2021

Lata	Bezrobotni ogółem	W tym kobiety	W tym do 30 roku życia	W tym powyżej 50 roku życia	Osoby długotrwale bezrobotne
2017	158	92	39	45	104
2018	138	83	33	35	80
2019	143	77	41	36	74
2020	149	83	40	43	91
2021	161	90	38	44	99

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Dane powyżej przedstawiają osoby długotrwale bezrobotne, czyli osoby pozostające bez pracy co najmniej przez 12 miesięcy. W gminie Lutowiska takich osób w 2017 roku było 104, a w 2021 roku – 99, jest to nieznaczny spadek. Zauważyć można, że w 2021 roku, jest więcej osób bezrobotnych w wieku powyżej 50 roku życia, niż osób do 30 roku życia, jednak nie jest to duża różnica.

Udział zarejestrowanych bezrobotnych osób w gminie Lutowiska w wieku produkcyjnym, wg danych GUS, na koniec 2021 roku wyniósł 12,4% i w stosunku do 2017 roku wzrósł z poziomu 11,3%. W porównaniu do danych z powiatu bieszczadzkiego, gdzie w 2021 roku udział zarejestrowanych osób bezrobotnych wynosił 9,3%, w gminie Lutowiska wskaźnik ten jest wyższy o 3,1% i jest on najwyższy w porównaniu do pozostałych gmin.

Udział zarejestrowanych bezrobotnych mieszkańców gminy Lutowiska w liczbie ludności w wieku produkcyjnym na tle powiatu bieszczadzkiego, przedstawiają poniższa tabela i wykres.

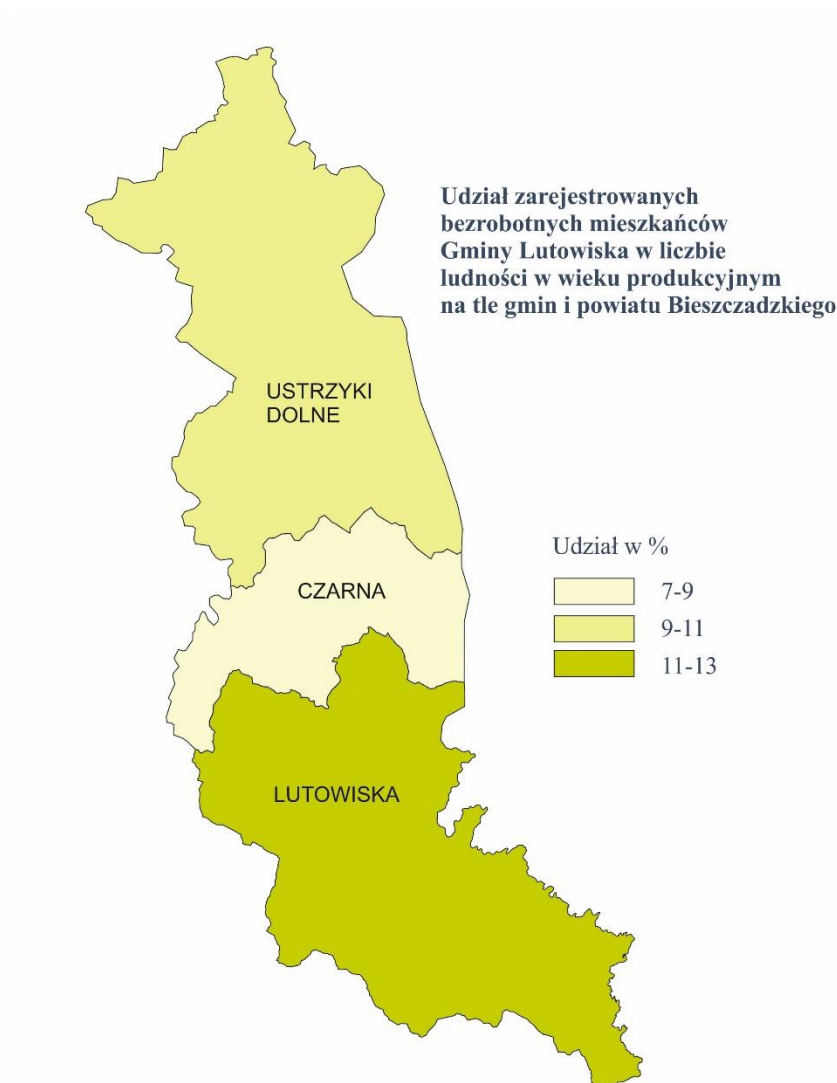
Tabela 14 Udział zarejestrowanych bezrobotnych mieszkańców gminy Lutowiska w liczbie ludności w wieku produkcyjnym na tle powiatu bieszczadzkiego wg płci

Jednostka terytorialna	ogółem		kobiety		mężczyźni	
	2017	2021	2017	2021	2017	2021
Gmina Lutowiska	11,3	12,4	14,5	15,0	8,7	10,1
Powiat bieszczadzki	9,4	9,3	11,1	10,6	8,0	8,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Udział zarejestrowanych bezrobotnych mieszkańców gminy Lutowiska na tle pozostałych gmin powiatu bieszczadzkiego w 2021 roku, przedstawia poniższa mapa.

Mapa 8 Udział zarejestrowanych bezrobotnych mieszkańców gminy Lutowiska w liczbie ludności w wieku produkcyjnym na tle gmin i powiatu bieszczadzkiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Powyższe dane pokazują, że sytuacja gospodarcza gminy jest nienajlepsza oraz występuje problem zapewnienia zatrudnienia mieszkańcom. Warto zwrócić uwagę na bezrobocie ukryte, czyli osoby które pozostają bez pracy ale nie zarejestrowały się. Ważną kwestią jest również tzw. „szara strefa”, która zatrudnia osoby nielegalnie, bez opłacania składek społecznych i podatków.

Zmniejszenie bezrobocia wymaga wzmoczonych działań powiatowych urzędów pracy, centrów doradztwa zawodowego oraz kształcenia ustawicznego. Znaczenie w tej kwestii ma dopasowanie szkolnictwa zawodowego do potrzeb lokalnych pracodawców. Teren gminy Lutowiska znajduje się we właściwości Powiatowego Urzędu Pracy w Ustrzykach Dolnych.

5.3.2 Przedsiębiorczość i rolnictwo

Przedsiębiorczość

Sytuacja gospodarcza dla danego obszaru wiąże się ze zjawiskiem przedsiębiorczości. Przedsiębiorczość można definiować jako skłonność do tworzenia nowych przedsiębiorstw lub nowych form jej prowadzenia lub jako aktywność do rozwijania już istniejących, poprzez realizację różnego rodzaju inwestycji. Stopień rozwoju przedsiębiorczości na danym obszarze wynika przede wszystkim z liczby podmiotów gospodarki narodowej, do których zalicza się osoby prawne, jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej oraz osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą. Podmioty te zobowiązane są do rejestracji w odpowiednim rejestrze, w tym również w Krajowym Rejestrze Urzędowym Podmiotów Gospodarki Narodowej (rejestr REGON), który prowadzi Prezes Głównego Urzędu Statystycznego.

W ostatnich latach, w gminie Lutowiska, jak i w pozostałych gminach powiatu bieszczadzkiego widać pozytywne zjawisko przedsiębiorczości, czyli wzrost liczby podmiotów gospodarczych. Według danych GUS, na terenie gminy Lutowiska, na koniec 2021 roku było zarejestrowanych 379 podmiotów gospodarki narodowej. W porównaniu do 2017 roku liczba podmiotów gospodarczych w gminie Lutowiska wzrosła o 53, tj. 16,26%.

Dane dotyczące liczby podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w rejestrze REGON na terenie gmin powiatu bieszczadzkiego w roku 2017 oraz 2021 w podziale na sektor publiczny i sektor prywatny, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 15 Liczba podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych na terenie gmin powiatu bieszczadzkiego w 2017 i 2021 roku

Gmina	Ogółem			Sektor publiczny		Sektor prywatny	
	2017	2021	Wzrost/spadek w %	2017	2021	2017	2021
Czarna	211	241	14,22	9	9	201	231
Lutowiska	326	379	16,26	15	14	309	362
Ustrzyki Dolne	1603	1948	21,52	68	72	1521	1855
Powiat bieszczadzki	2140	2568	20,00	92	95	2031	2448

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Rozwój przedsiębiorczości na terenie gminy Lutowiska dotyczy głównie sektora prywatnego, w którym liczba podmiotów w latach 2017 – 2021 wzrosła o 53 i w 2021 roku było 362 podmiotów. Z przedstawionych powyżej danych wynika, że w całym powiecie bieszczadzkim zwiększyła się liczba podmiotów w sektorze prywatnym, a największy wzrost odnotowano w gminie Ustrzyki Dolne – wzrost o 334.

W sektorze prywatnym, w ramach podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w rejestrze REGON, Główny Urząd Statystyczny wyszczególnia osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą, spółki handlowe, spółdzielnie, fundacje, stowarzyszenia i organizacje społeczne. Najwięcej jest zarejestrowanych osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą, których liczba w 2021 roku wyniosła 313, tj. 86,46% ogółu podmiotów sektora prywatnego. Ich liczba w porównaniu do 2017 roku ich liczba wzrosła o 41 podmiotów.

Dane dotyczące rodzajów podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych na terenie gminy Lutowiska w 2017 i 2021 roku, przedstawia tabela poniżej.

Tabela 16 Rodzaje podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych na terenie gminy Lutowiska w 2017 i 2021 roku

Rodzaje podmiotów		2017	2021
Sektor publiczny	Państwowe i samorządowe jednostki prawa budżetowego	8	7
	Nieokreślone formy prawne	7	7
Sektor prywatny	Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą	272	313
	Spółki handlowe	5	6
	Spółdzielnie	1	1
	Fundacje	4	6
	Stowarzyszenia i organizacje społeczne	18	18
	Nieokreślone formy prawne	9	18

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Najwięcej zarejestrowanych na terenie gminy Lutowiska podmiotów gospodarczych w 2021 roku, zgodnie z Polską Klasyfikacją Działalności (PKD) wykonywało działalność gospodarczą według sekcji A (Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo) – 124 podmioty (34,4% ogółu podmiotów) oraz sekcja I (Działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi) – 64 podmioty (17,8% ogółu podmiotów) i w tej sekcji nastąpił największy wzrost liczby podmiotów w stosunku do 2017 roku o 20.

Dane dotyczące podmiotów gospodarki narodowej według sekcji PKD oraz sektorów własnościowych zarejestrowanych na terenie gminy Lutowiska w 2017 i 2021 roku, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 17 Podmioty gospodarki narodowej wg sekcji PKD oraz sektorów własnościowych zarejestrowane na terenie gminy Lutowiska w 2017 i 2021 roku

Sekcje PKD	Wyszczególnienie	Ogółem*		Sektor publiczny*		Sektor prywatny*	
		2017	2021	2017	2021	2017	2021
A	Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo	120	126	2	2	118	124
B	Górnictwo i wydobywanie	-	-	-	-	-	-
C	Przetwórstwo przemysłowe	20	17	-	-	20	17
D	Wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną, gorącą wodę i powietrze do układów klimatyzacyjnych	2	2	-	-	1	2
E	Dostawa wody; gospodarowanie ściekami i odpadami oraz działalność związana z rekultywacją	2	2	1	1	1	1
F	Budownictwo	13	24	-	-	13	24
G	Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle	32	35	-	-	32	35
H	Transport i gospodarka magazynowa	14	16	-	-	14	16

I	Działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi	46	68	2	2	44	64
J	Informacja i komunikacja	-	-	-	-	-	-
K	Działalność finansowa i ubezpieczeniowa	-	-	-	-	-	-
L	Działalność związana z obsługą rynku nieruchomości	4	4	-	-	4	4
M	Działalność profesjonalna, naukowa i techniczna	8	11	-	-	8	11
N	Działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca	13	9	-	-	13	9
O	Administracja publiczna i obrona narodowa; obowiązkowe zabezpieczenia społeczne	8	8	2	2	6	6
P	Edukacja	8	4	4	3	4	1
Q	Opieka zdrowotna i pomoc społeczna	6	9	1	1	5	8
R	Działalność związana z kulturą, rozrywką i rekreacją	11	12	3	3	8	9
S, T	Pozostała działalność usługowa; Gospodarstwa domowe zatrudniające pracowników, gospodarstwa domowe produkujące wyroby i świadczące usługi na własne potrzeb	18	29	-	-	18	29
U	Organizacje i zespoły eksterytorialne	-	-	-	-	-	-
Razem		325	376	15	14	309	360

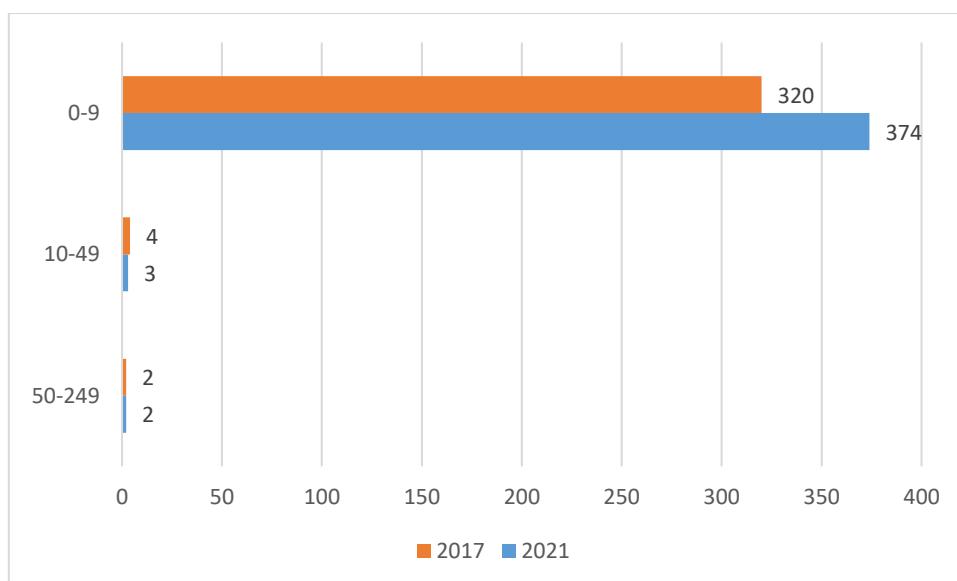
*W związku z wprowadzonymi od 1 grudnia 2014 r. zmianami przepisów prawnych regulujących sposób zasilania rejestru REGON informacjami o podmiotach podlegających wpisowi do Krajowego Rejestru Sądowego, od danych według stanu na 31 grudnia 2014 r. istnieje możliwość wystąpienia w rejestrze REGON niewypełnionych pozycji dotyczących przewidywanej liczby pracujących, adresu siedziby, rodzaju przeważającej działalności oraz formy własności. W związku z powyższym dane naliczone z rejestru REGON według ww. informacji mogą nie sumować się na liczbę ogółem

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Największą część działających na terenie gminy Lutowiska podmiotów gospodarczych w 2021 roku stanowiły mikroprzedsiębiorstwa, które zatrudniają do 9 osób – 374 podmioty, co stanowi 98,7% wszystkich podmiotów. Na przestrzeni lat liczba mikroprzedsiębiorstw zwiększyła się o 54, a zmalała o 1 liczba przedsiębiorstw zatrudniających od 10 do 49 osób.

Dane dotyczące liczby podmiotów gospodarki narodowej według klas wielkości w 2017 i 2021 roku na terenie gminy Lutowiska przedstawia poniższy wykres.

Wykres 10 Podmioty gospodarki narodowej wg klas wielkości na terenie gminy Lutowiska w 2017 i 2021 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Opracowane przez Główny Urząd Statystyczny wskaźniki dotyczące podmiotów gospodarki narodowej świadczą o pozytywnym rozwoju przedsiębiorczości na terenie gminy Lutowiska. Analizując poszczególne wskaźniki można w większości zauważyć wzrost, a spadek jedynie przy wskaźnikach udziału osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą w liczbie podmiotów gospodarki narodowej ogółem oraz udziału fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych w ogólnej liczbie podmiotów gospodarki narodowej. Natomiast porównując wartości wskaźników dotyczących podmiotów gospodarki narodowej gminy Lutowiska z wartościami dla powiatu bieszczadzkiego zauważyć można, że są one w większości wyższe, co wskazuje, że rozwój przedsiębiorczości w gminie przebiega szybciej niż w innych gminach powiatu bieszczadzkiego.

Wartości wskaźników dotyczących podmiotów gospodarki narodowej dla obszaru gminy Lutowiska i powiatu bieszczadzkiego w roku 2017 i 2021, przedstawia tabela poniżej.

Tabela 18 Wskaźniki dotyczące podmiotów gospodarki narodowej dla obszaru gminy Lutowiska oraz powiatu bieszczadzkiego na lata 2017 i 2021

Wskaźniki	Gmina Lutowiska		Powiat bieszczadzki	
	2017	2021	2017	2021
Podmioty wpisane do rejestru REGON na 1000 ludności	157	188	98	123
Podmioty na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym	233,9	291,3	152,2	202,3
Jednostki nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 1000 ludności	13,54	14,29	8,44	11,77
Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 1000 ludności	131	155	77	98
Fundacje, stowarzyszenia i organizacje społeczne na 1000 mieszkańców	10,59	11,88	6,85	8,21
Udział podmiotów wyrejestrowanych w ogólnej liczbie podmiotów wpisanych do rejestru REGON (%)	6,1	3,7	7,9	3,5

Udział osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą w liczbie podmiotów gospodarki narodowej ogółem (%)	83,4	82,6	78,4	79,6
Udział fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych w ogólnej liczbie podmiotów gospodarki narodowej (%)	6,7	6,3	7,0	6,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Rolnictwo

W strukturze użytkowania ziemi w gminie Lutowiska użytki rolne stanowią około 6% powierzchni ogólnej gminy, natomiast aż 82% powierzchni stanowią grunty leśne, co sprawia, że rolnictwo nie jest dominującą gałęzią gospodarki na terenie gminy. Na rozwój rolnictwa niekorzystnie wpływa ukształtowanie terenu gminy, które charakteryzuje się licznymi wzniesieniami, a także występujące warunki klimatyczne.

Powszechne spisy rolne, które są przeprowadzane w terminie co 10 lat dostarczają podstawowych informacji na temat rolnictwa, w tym liczby i powierzchni gospodarstw rolnych. Ostatni spis przeprowadzony został w terminie od 1 września do 30 listopada 2020 r., według stanu na dzień 1 czerwca 2020 r. Jego podstawowym celem było dostarczenie informacji na potrzeby realizacji Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej, a także na potrzeby krajowych baz danych. Badaniem zostały objęte gospodarstwa rolne, których użytkownikami były osoby fizyczne (gospodarstwa indywidualne), osoby prawne oraz jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej.

Zgodnie z opublikowanymi wynikami Powszechnego Spisu Rolnego 2020, na terenie gminy Lutowiska w 2020 roku znajdowało się 124 gospodarstwa rolne o łącznej powierzchni 3 277,89 ha, z czego 2 968,96 ha (90,58%) stanowiły użytki rolne. Największa liczba tych gospodarstw stanowiły gospodarstwa rolne o powierzchni użytków rolnych w grupie 1-5 ha i ich liczba wyniosła 55 (50% ogółu gospodarstw rolnych), zajmując 185,88 ha (8,31% powierzchni gospodarstw rolnych ogółem). Największą część powierzchni gospodarstw rolnych stanowiły gospodarstwa w grupie 15 ha i więcej, ich liczba to 29 gospodarstw i stanowiły 2 623,10 ha (85,63% powierzchni gospodarstw rolnych ogółem).

Liczbę gospodarstw rolnych, ich powierzchnię oraz powierzchnię użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw w gminie Lutowiska, według wyników wstępnych Powszechnego Spisu Rolnego 2020, przedstawiają poniższa tabela oraz wykres.

Tabela 19 Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych, ich powierzchnia oraz powierzchnia użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw na terenie gminy Lutowiska

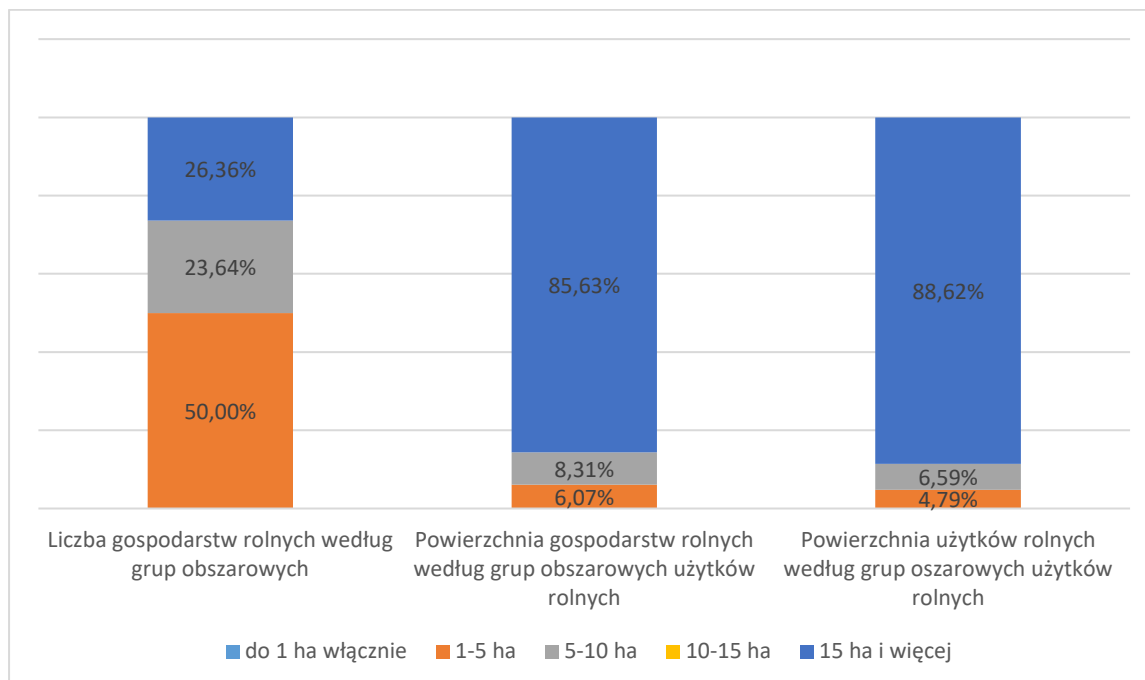
Wyszczególnienie	Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych użytków rolnych	Powierzchnia gospodarstw rolnych według grup obszarowych użytków rolnych (w ha)	Powierzchnia użytków rolnych według grup obszarowych użytków rolnych (w ha)
Gospodarstwa rolne ogółem	124	3 277,89	2 968,96
do 1 ha włącznie	0	0,00	0,00
1-5 ha	55	185,88	136,26
5-10 ha	26	254,47	187,19

10-15 ha	0	0,00	0,00
15 ha i więcej	29	2 623,10	2 519,07

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Wykres 11 Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych, ich powierzchnia oraz powierzchnia użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw na terenie gminy Lutowiska

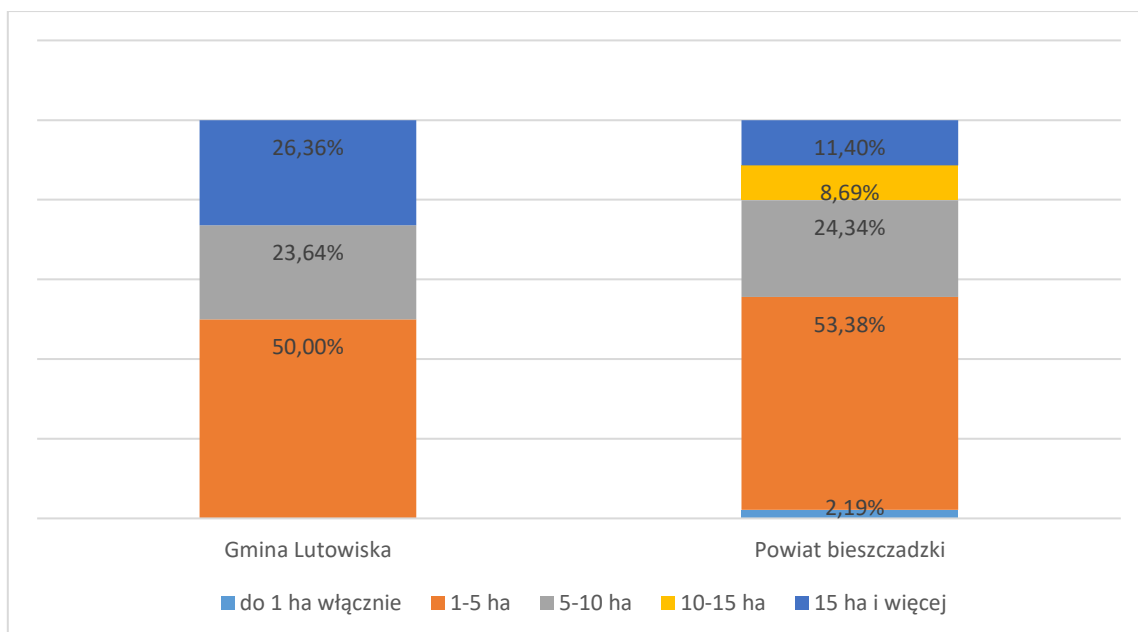
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Liczba gospodarstw rolnych, znajdujących się na terenie gminy Lutowiska stanowi 7,98% liczby gospodarstw rolnych ogółem w powiecie bieszczadzkim. Natomiast ich powierzchnia to 17,78% powierzchni gospodarstw ogółem w powiecie. Biorąc pod uwagę liczbę gospodarstw rolnych w poszczególnych grupach, zarówno na terenie gminy, jak i ogółem w powiecie, struktura gospodarstw wygląda podobnie. Najwięcej gospodarstw występuje w grupie obszarowej 1-5 ha – 829. Natomiast najwięcej powierzchni zajmują gospodarstwa rolne w grupie 15 ha i więcej, stanowiąc 16,38% powierzchni gospodarstw rolnych ogółem.

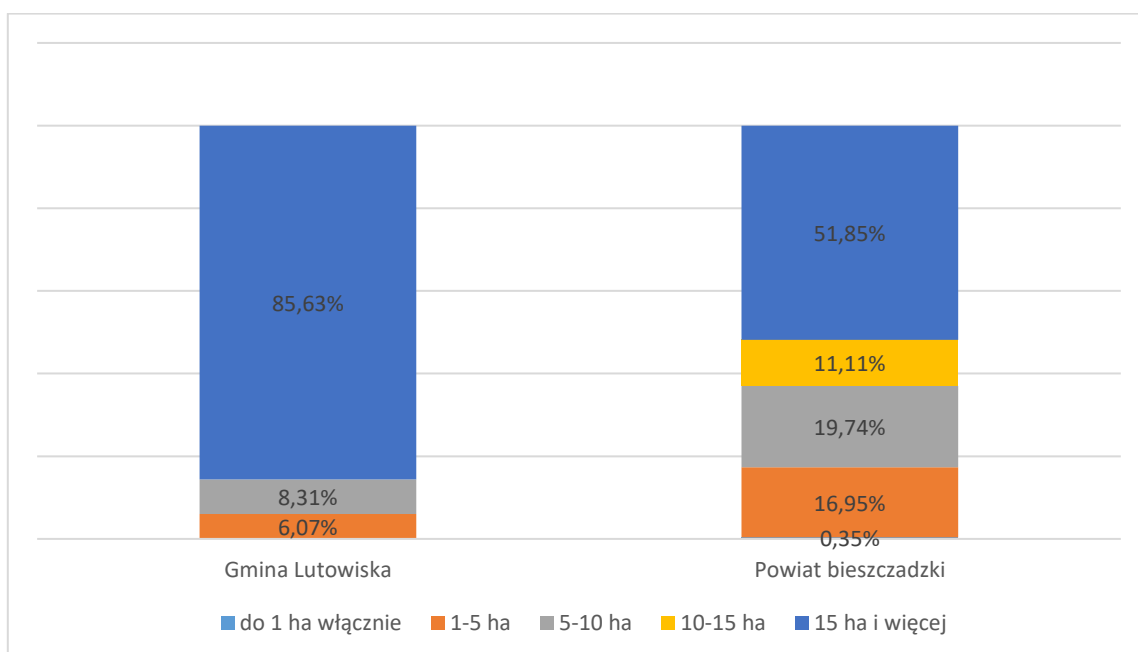
Dane dotyczące liczby gospodarstw rolnych według grup obszarowych oraz ich powierzchni według grup obszarowych użytków rolnych na terenie gminy Lutowiska oraz w powiecie bieszczadzkim, przedstawia poniższy wykres.

Wykres 12 Liczba gospodarstw rolnych wg grup obszarowych użytków rolnych

Liczba gospodarstw rolnych wg grup obszarowych użytków rolnych

Powierzchnia gospodarstw rolnych według grup obszarowych użytków rolnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wstępnych Powszechnego Spisu Rolnego 2020

Średnia powierzchnia gruntów gospodarstw rolnych na terenie gminy Lutowiska wynosiła 26,43 ha, natomiast średnia powierzchnia użytków rolnych 23,94 ha. Wartości te kształtowały się powyżej średniej dla powiatu bieszczadzkiego, gdzie wyniosły odpowiednio 11,88 ha i 10,25 ha. W kwestii użytkowania gruntów, użytki rolne stanowiły 90,58% powierzchni gospodarstw rolnych, znajdujących się na terenie gminy. Z czego 95,90% tych użytków stanowiły użytki rolne w dobrej kulturze rolnej, tzn. grunty wykorzystywane rolniczo, na których stosowane są zabiegi uprawne i mogą kwalifikować do otrzymania dopłat obszarowych. Pod zasiewami znalazło się zaledwie 2,51% powierzchni użytków rolnych, co spowodowane było ukształtowaniem terenu oraz niską klasą bonitacyjną gleby. W strukturze użytkowania gruntów, z tego względu przeważały łąki trwałe, które stanowiły 52,11% powierzchni użytków rolnych ogółem.

Ze względu na liczbę pracujących w gospodarstwach rolnych, na terenie gminy Lutowiska pracowało 107 osób, z tego 69 mężczyzn i 38 kobiet. Według źródeł dochodów, najwięcej gospodarstw rolnych na terenie gminy Lutowiska utrzymywało się z działalności rolniczej – 119, a najmniej z innych niezarobkowych źródeł poza emeryturą i rentą – 14.

Dane dotyczące średniej powierzchni gruntów gospodarstw rolnych i średniej powierzchni użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw, struktury użytkowania gruntów przez gospodarstwa rolne i powierzchni zasiewów wybranych upraw, a także liczby pracujących w gospodarstwach rolnych oraz źródeł dochodów gospodarstw domowych objętych spisem rolnym na terenie gminy Lutowiska, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 20 Średnia powierzchnia gospodarstw rolnych i użytków rolnych wchodzących w ich skład, struktura użytkowania gruntów przez gospodarstwa rolne, powierzchnia zasiewów wybranych upraw oraz liczba pracujących w gospodarstwach rolnych i źródła dochodów gospodarstw domowych objętych spisem rolnym na terenie gminy Lutowiska

Średnia powierzchnia gospodarstw wolnych i użytków rolnych ogółem (w ha)	
Grunty ogółem	26,43
Użytki rolne ogółem	23,94
Użytkowanie gruntów (w ha)	
Grunty ogółem	3 277,89
Użytki rolne ogółem	2 968,96
Użytki rolne w dobrej kulturze	2 847,24
Pod zasiewami	74,63
Grunty ugorowane łącznie z nawozami zielonymi	83,83
Uprawy trwałe	1,20
Łąki trwałe	1 547,18
Pastwiska trwałe	1 137,88
Pozostałe użytki rolne	121,72
Lasy i grunty leśne	97,62
Pozostałe grunty	211,31
Powierzchnia zasiewów wybranych upraw (w ha)	
Powierzchnia zasiewów ogółem	74,63
Zboża	0,00
Ziemniaki	0,00
Warzywa gruntowe	b.d.
Pracujący w gospodarstwach rolnych	
Ogółem	107
Mężczyźni	69
Kobiety	38
Gospodarstwa domowe według źródeł dochodów	
Działalność rolnicza	119
Pozarolnicza działalność gospodarcza	51
Praca najemna	37
Emerytura i renta	34
Inne niezarobkowe źródła poza emeryturą i rentą	14

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

5.3.3 Turystyka

Znaczącym czynnikiem lokalnego rozwoju jest turystyka, a na jej atrakcyjność składają się przede wszystkim walory przyrodnicze i antropogeniczne oraz infrastruktura turystyczna,

w tym baza noclegowa, gastronomia i dostępność komunikacyjna, a także obiekty społeczno-techniczne, jak np. sklepy i apteki. Turystyka to też walory przyrodnicze, na które składają się elementy środowiska przyrodniczego, interesujące dla turystów i występujące np. w rezerwach przyrody, parkach krajobrazowych lub też poza tymi formami ochrony przyrody. Infrastruktura turystyczna dotyczy przede wszystkim liczby i jakości miejsc noclegowych oraz lokali lub obiektów gastronomicznych, a także sieci drogowej, kolejowej oraz szlaków turystycznych.

Walory kulturowe związane z działalnością człowieka to m. in. zabytki, muzea, miejsca pamięci narodowej i kultu religijnego oraz wydarzenia kulturalno – oświatowe.

Obszar gminy Lutowiska, ze względu na położenie posiada duże walory krajobrazowe i przyrodnicze, z uwagi na bogactwo występującej flory i fauny. Walory te to również zróżnicowanie terenu, kompleksy leśne, środowisko naturalne oraz cieki wodne. Duże znaczenie ma przepływająca przez gminę rzeka San oraz Bieszczadzki Park Narodowy. Park krajobrazowy Doliny Sanu stanowi korytarz komunikacyjny i jest to raj dla tych którzy szukają ciszy i spokoju, ponieważ jest to teren wyludniony. Aktywne spędzanie czasu umożliwiają liczne ścieżki piesze, rowerowe i konne.

Oprócz walorów przyrodniczych, gmina Lutowiska posiada walory antropogeniczne, dotyczące opisanej w poprzednim dziale dziedzictwa kulturowego, które jest związane z historią tego regionu, czyli znajdujące się zabytki architektury sakralnej cerkwi i kościołów, cmentarzy. Elementami krajobrazu są również miejsca pamięci dawnych wydarzeń historycznych oraz pozostałości po wyludnionych wsiach.

W celu wykorzystania tych walorów ważne jest zagospodarowanie turystyczne, które wiąże się z pojęciem infrastruktury turystycznej. Podstawowym elementem jest baza noclegowa, która wpływa na rozwój turystyki i zaspokaja jej potrzeby. Ważna jest wielkość bazy noclegowej, która odzwierciedla poziom rozwoju turystycznego i potencjał turystyczny.

Na terenie gminy Lutowiska istnieje rozbudowana baza noclegowa od gospodarstw agroturystycznych, domki letniskowe do hoteli. W bazie obiektów noclegowych jest 122 obiekty noclegowych, w których dostępnych jest 2 592 miejsc noclegowych. Dane dotyczące liczby obiektów noclegowych oraz miejsc noclegowych w poszczególnych miejscowościach gminy Lutowiska przedstawia tabela poniżej.

Tabela 21 Liczba obiektów noclegowych oraz miejsc noclegowych w poszczególnych miejscowościach gminy Lutowiska

Miejscowość	Liczba obiektów noclegowych	Liczba miejsc noclegowych
Bereżki	1	100
Brzegi Górne	2	34
Caryńskie	1	30
Chmiel	12	165
Dwerniczek	5	62
Dwernik	25	478
Krywe	1	16
Lutowiska	26	332
Muczne	5	136
Nasiczne	2	58
Procisne	2	14
Pszczelin	4	53

Smolnik	4	70
Stuposiany	4	64
Tarnawa Niżna	2	53
Ustrzyki Górne	14	635
Wołosate	4	91
Zatwarnica	7	186
Żurawin	1	15
RAZEM	122	2562

Źródło: Urząd Gminy Lutowiska

Najwięcej gospodarstw domowych agroturystycznych znajduje się w Lutowiskach i Dwerniku, na co ma wpływ bogaty krajobraz okolicy oraz prowadząca przez Lutowiska trasa samochodowa i rowerowa Wielka Pętla Bieszczadzka, a w Dwerniku przepływająca rzeka San. Poza tym większa infrastruktura noclegowa znajduje się w Ustrzykach Górnych i Chmielu. W pozostałych miejscowościach występują nieliczne gospodarstwa agroturystyczne.

Na obszarze gminy Lutowiska rozwija się również baza gastronomiczna, które oferują potrawy regionalne lub dania nawiązujące do lokalnej tradycji. Tradycyjna regionalna kuchnia bieszczadzka ma swoje korzenie w kuchni Bojków i Łemków. W wybranych karczmach są podawane nawiązując do tradycyjnej bojkowskiej kuchni. Jednak na obszarze gminy Lutowiska brak jest odpowiedniej bazy gastronomicznej, która zaspokoiłaby potrzeby odwiedzających tereny gminy turystów.

W zagospodarowaniu turystycznym problemem może być ograniczona liczba sklepów spożywczo-przemysłowych na terenie gminy, w tym brak większych sklepów samoobsługowych.

Gmina Lutowiska w 2021 roku wraz z innymi gminami południowo-wschodniej części województwa podkarpackiego, utworzyła Bieszczadzki Związek Komunikacyjny z siedzibą w Ustrzykach Dolnych, w celu zabezpieczenia potrzeb mieszkańców gmin w zakresie publicznego transportu zbiorowego. W ramach związku podpisana została umowa z przewoźnikiem na świadczenie usług w zakresie publicznego transportu zbiorowego. Zgodnie z tą umową przewoźnik na podstawie uzgodnionych rozkładów jazdy świadczy usługi dla mieszkańców poszczególnych miejscowości w gminie. Oprócz tego usługi w zakresie komunikacji, ukierunkowane przede wszystkim na turystów świadczą liczni przewoźnicy prywatni, umożliwiając dostanie się turystów do poszczególnych szlaków turystycznych.

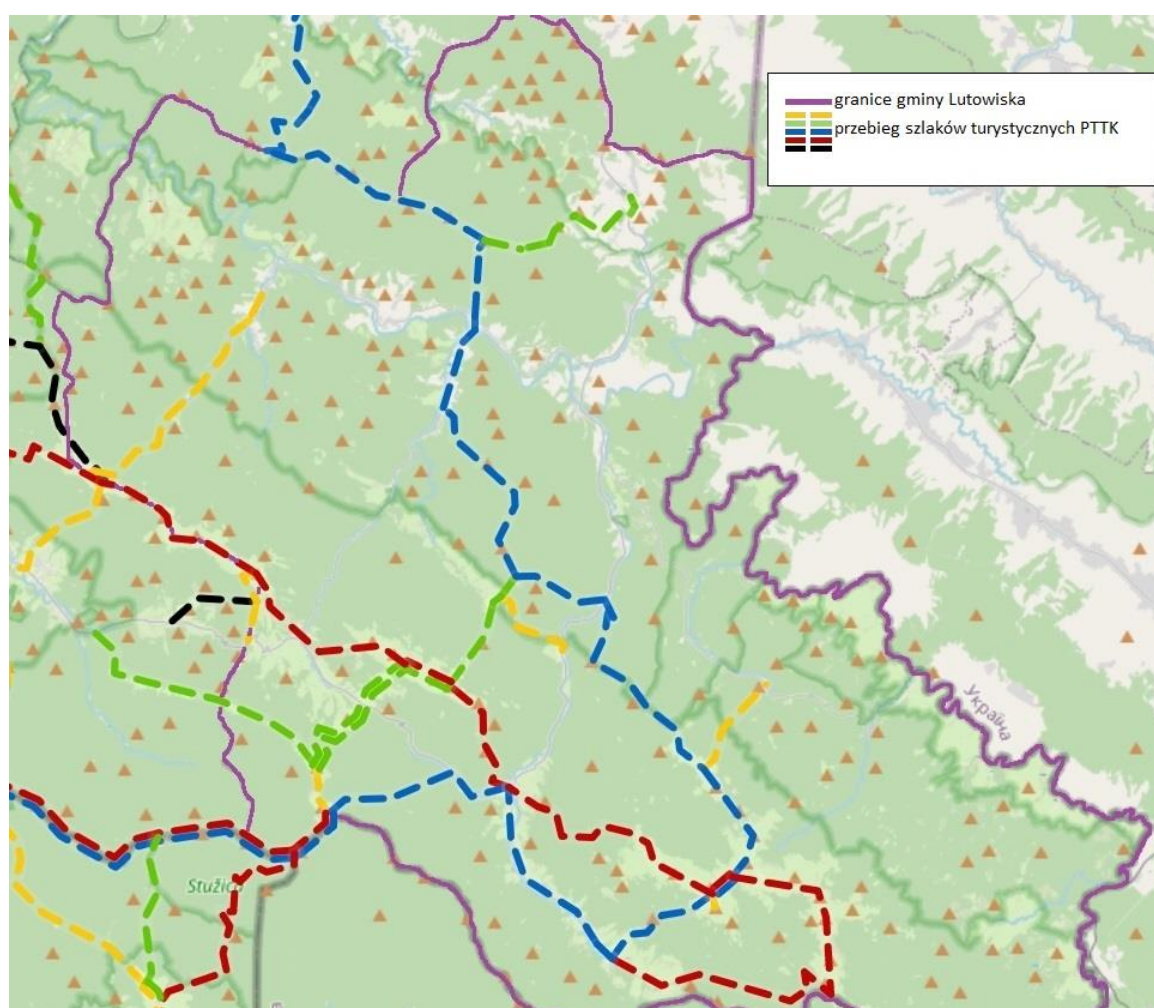
Na terenie gminy Lutowiska znajdują się szlaki turystyczne, zarówno piesze, rowerowe jak i konne, które przebiegają przez malownicze tereny Bieszczad, które zachwycają swoim pięknem. Dodatkowym atutem jest zdrowy klimat oraz czyste powietrze, gdyż w znacznej części obszar gminy jest niezamieszkały. Na obszarze gminy Lutowiska przez PTTK został oznaczony:

- E8 Główny Szlak Beskidzki – czerwony szlak turystyczny, przez Szeroki Wierch do Połoniny Wetlińskiej,
- niebieski szlak turystyczny od przełęczy pod Hulskiem do Ustrzyk Górnych,
- zielony szlak pieszy od Wetliny Rawki do Przełęczy Wetlińskiej, podczas której można podziwiać widoki na Połoninę Wetlińską, Caryńską oraz gniazdo Tarnicy, należące do grupy najwyższych szczytów bieszczadzkich po polskiej stronie,
- zielony szlak pieszy od Magury Stuposiańskiej do Małej Rawki, przebiegająca przez połoninę Caryńską i Wyżniańską,

- żółty szlak pieszy od Bereżki do Przeł. Przystęp Caryńskiego, którego przecina szlak niebieski, dokoła szlaku jest las oraz szumiący potoczek,
- żółty szlak pieszy Szoftynia – Muczne, jest relatywnie prosty i krótki, jest uznawany za jeden z piękniejszych bieszczadzskich szlaków,
- zielony szlak pieszy Chata Socjologia – Lutowiska, który zaczyna się na grzbiecie Otrytu, a kończy w Lutowiskach, na trasie można zobaczyć cmentarz grekokatolicki w Lutowiskach,
- niebieski szlak spacerowy wokół Lutowisk, na którego trasie jest cmentarz grekokatolicki, Park Gwiazdowego Nieba „Bieszczady”, punkt widokowy oraz cmentarz żydowski – znajdujące się na terenie Lutowisk.

Przebieg wyżej wymienionych szlaków na terenie gminy Lutowiska przedstawia poniższa mapa.

Mapa 9 Przebieg pieszych szlaków turystycznych PTTK na terenie gminy Lutowiska

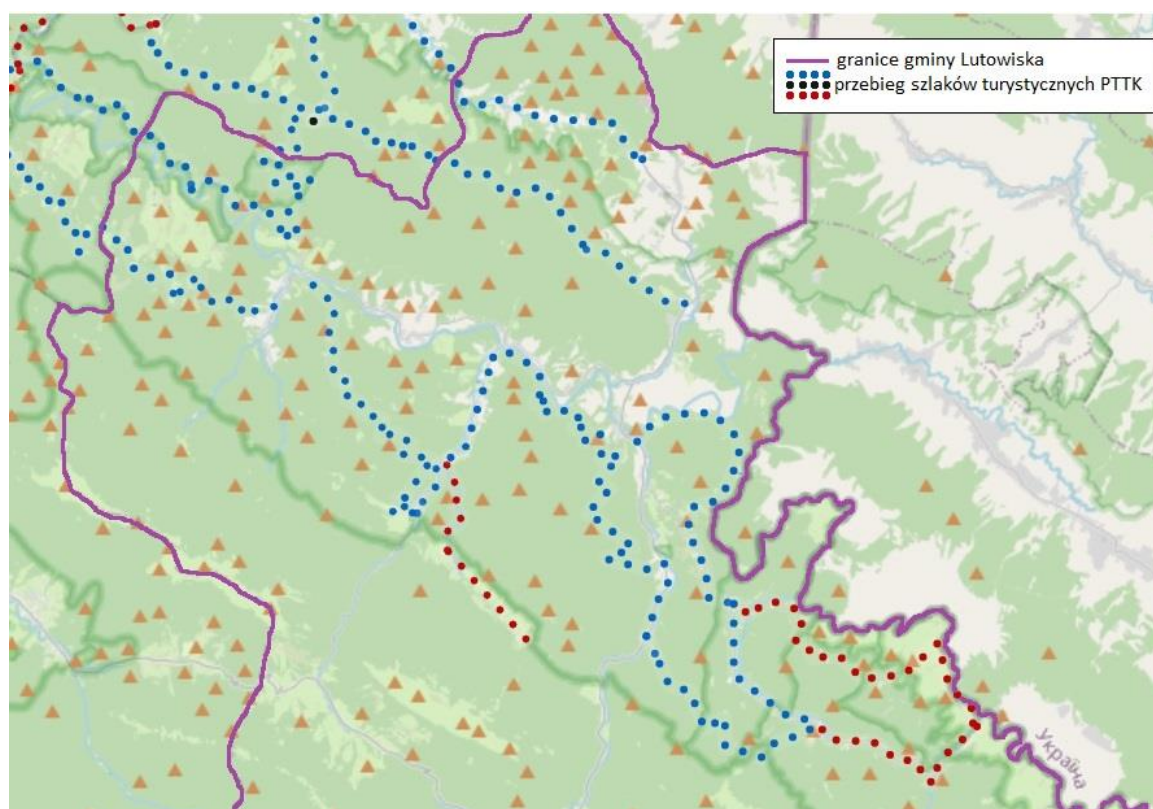
Źródło: opracowanie własne na podstawie: www.gorybezgranic.pttk.pl

Funkcjonujące w Bieszczadach szlaki rowerowe od wielu lat promowane są pod wspólnym hasłem „Zielony Rower Bieszczady”. Na terenie gminy Lutowiska szlaki te prowadzą przez rzeki, historyczne trasy handlowe czy naturalne korytarze przyrodnicze, które łączą regiony i atrakcje turystyczne. Możliwość zwiedzania na rowerze dają oznaczone na terenie gminy szlaki, w tym:

- czerwony szlak rowerowy Czerenna – Muczne, na którym można zobaczyć Plenerowe Muzeum Wypały Węgla Drzewnego zorganizowane przez Nadleśnictwo Stuposiany oraz Centrum Promocji Leśnictwa w Mucznej, wzdłuż szlaku można zobaczyć również kapliczki oraz przejechać przez tereny nieistniejących już wiosek,
- czerwony szlak rowerowy od Przełęczy Przysłup Caryński do Dwernika, którego trasa prowadzi wzdłuż Potoku Caryńskiego, a jego trasa przebiega przez Bieszczadzki Park Narodowy a następnie przez Park Krajobrazowy Doliny Sanu,
- niebieski szlak rowerowy Sękowiec – Muczne – Stuposiany, wzdłuż którego można zajrzeć do Zagrody Żubrów w Mucznej czy Plenerowego Muzeum Wypały Węgla Drzewnego, szlak prowadzi wzdłuż rzek, w tym również rzeki San,
- niebieski szlak rowerowy od Zatwarnicy po Smolnik, prowadzi przez Rezerwat Przyrody Krywe oraz Hulskie im. Stefana Myczkowskiego, część trasy przebiega wzdłuż rzeki San, jego długość to prawie 50 km.

Trasy te przebiegają drogami leśnymi, polnymi a także drogami gruntowymi pośród lasów i pól, wzdłuż cieków wodnych tworząc malowniczy krajobraz.

Mapa 10 Przebieg rowerowych szlaków turystycznych PTTK na terenie gminy Lutowiska

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: www.gorybezgranic.pttk.pl

Bieszczady stanowią niewątpliwie region górski znakomicie nadający się do uprawiania górskiej turystyki jeździeckiej. Na terenie gminy Lutowiska znajduje się około 65 km szlaków konnych. Przez PTTK został oznaczony żółty szlak konny od Przeł. Przysłup Caryński do Stadniny Seredne Małe, wzdłuż którego można zobaczyć Wodospad Szepit w okolicy Zatwarnicy, przechodzi przez Bieszczadzki Park Narodowy i rezerwat Krywe oraz pomarańczowy szlak konny rozdroże pod Otrytem do Bukowego Berda. Na obszarze gminy Lutowiska, Bieszczadzki Park Narodowy zajmuje

się organizacja rajdów konnych biegnących wzdłuż wyznaczonych tras. Na obszarze gminy znajdują się ośrodki prowadzące nauki jazdy konnej pod okiem instruktorów jeździectwa – przewodników GTJ PTTK.

Na potencjał turystyczny wpływają atrakcje turystyczne. Na terenie gminy Lutowiska istnieje wiele atrakcji turystycznych, a główną atrakcją jest Zagroda Żubrów w Muczne, znajdująca się na trasie Stuposiany – Tarnawa Niżna, nad potokiem Czerwonym. W zagrodzie podziwiać można żubry linii białowiesko – kaukaskiej tzw. górskiej. Powierzchnia zagrody zajmuje ok. 7 ha lasu i pozwala na obserwację żubrów w ich naturalnym środowisku.

Dodatkowym atutem są zlokalizowane na terenie gminy zabytki. Największym skarbem jest Cerkiew św. Michała Archanioła w Smolniku wpisana na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Przez gminę Lutowiska przebiega także Szlak Architektury Drewnianej. Zainteresowanie turystów skupia także kirkut w Lutowiskach oraz miejsca pod dawnymi wsiach np. po wsi Krywe, gdzie znajdują się m.in. ruiny cerkwi, dzwonnicy czy fundamenty starych domostw.

Duża ilość cieków wodnych na obszarze gminy Lutowiska pozwala również na spędzenie czasu wśród natury podczas łowienia ryb. Wędkarstwo w górskich rzekach Bieszczad jest atrakcyjną formą spędzenia czasu. Występuje tu wiele gatunków ryb, wśród których jest pstrąg potokowy oraz lipień.

Na zwiększenie atrakcyjności turystycznej okolicy gminy Lutowiska wpływa znajdujący się na jej obszarze wyciąg narciarski „Rusinowa Polana” w Dwerniczku, który zachęca do uprawiania rozmaitych form turystyki zimowej. Stok ma długość około 450 m. Trasy są sztucznie naśnieżane i posiadają oświetlenie. Dodatkowo liczna sieć dróg leśnych, wyłączonych dla ruchu drogowego zachęcają do uprawiania narciarstwa biegowego i cross-country. Dla turystów dostępne są także liczne szlaki, które można przemierzać za pomocą nart biegowych oraz nart ski-tourowych, m.in. w miejscowości Muczne.

W ostatnich latach coraz bardziej popularna staje się astroturystyka czyli nowy, niszowy trend w turystyce przyrodniczej i poznawczej cieszący się coraz większą popularnością. Gmina Lutowiska może pochwalić się jednym z najbardziej zaciemnionych obszarów w Europie, co daje znakomite warunki do obserwacji gwiazd. Na terenie gminy funkcjonuje Park Gwiezdnego Nieba „Bieszczady”, organizowane są pokazy astronomiczne a w małym obserwatorium nieopodal Chaty Socjologa znajduje się jeden z największych teleskopów w tej części Polski.

5.3.4 Gospodarka finansowa

Kluczowym czynnikiem, który warunkuje rozwój lokalny i regionalny są zasoby finansowe danej jednostki samorządu terytorialnego. Gospodarka finansowa tych jednostek realizowana jest w oparciu o ustawę z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz. U. z 2022 r. poz. 1634 z późn. zm.), określającą m. in. zakres, zasady oraz tryb planowania, uchwalania i wykonywania budżetów tych jednostek. Zgodnie z uchwałą budżetową, określone są planowane dochody i wydatki danej jednostki samorządu terytorialnego w danym roku budżetowym, których kwoty wyszczególnia się w układzie działów klasyfikacji budżetowej.

Zgodnie z ustawą o finansach publicznych, w ramach dochodów wyróżnia się dochody bieżące, które definiowane są jako dochody nie będące dochodami majątkowymi, które z kolei

obejmują dotacje i środki przeznaczone na inwestycje, dochody ze sprzedaży majątku oraz dochody z przekształcenia prawa użytkowania wieczystego w prawo własności. Podobnie jest z wydatkami budżetowymi, które dzielą się na wydatki bieżące, niebędące wydatkami majątkowymi oraz wydatki majątkowe, którymi są inwestycje i zakupy inwestycyjne, w tym również programy finansowane z udziałem środków zewnętrznych, zakup i objęcie akcji i udziałów, a także wniesienie udziałów do spółek prawa handlowego. Różnica pomiędzy dochodami a wydatkami budżetu jednostki samorządu terytorialnego określana jest mianem nadwyżki budżetu lub deficytem budżetu.

Zasoby finansowe gminy Lutowiska w 2021 roku według danych GUS wynosiły 15 535 520,52 zł i w stosunku do roku 2017 wysokość dochodów gminy zwiększyła się o 5 292 915,26 zł, tj. 51,4%. Natomiast wydatki gminy wyniosły w 2021 roku 14 038 474,27 zł i wzrosły w stosunku do 2017 roku o 3 827 592,84 zł tj. 37,5%.

Realizację budżetu w gminie Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021 przedstawia tabela poniżej.

Tabela 22 Realizacja budżetu gminy Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021 w zł

Rodzaj	2017	2018	2019	2020	2021
Dochody	10 242 605, 26	13 198 966,06	11 849 492,51	13 296 779,65	15 535 520,52
Wydatki	10 210 881,43	12 164 389,20	12 222 684,65	13 594 568,33	14 038 474,27
Nadwyżka /deficyt	+31 723,83	+1 034 576,86	- 373 192,14	- 297 788,68	+1 497 046,25

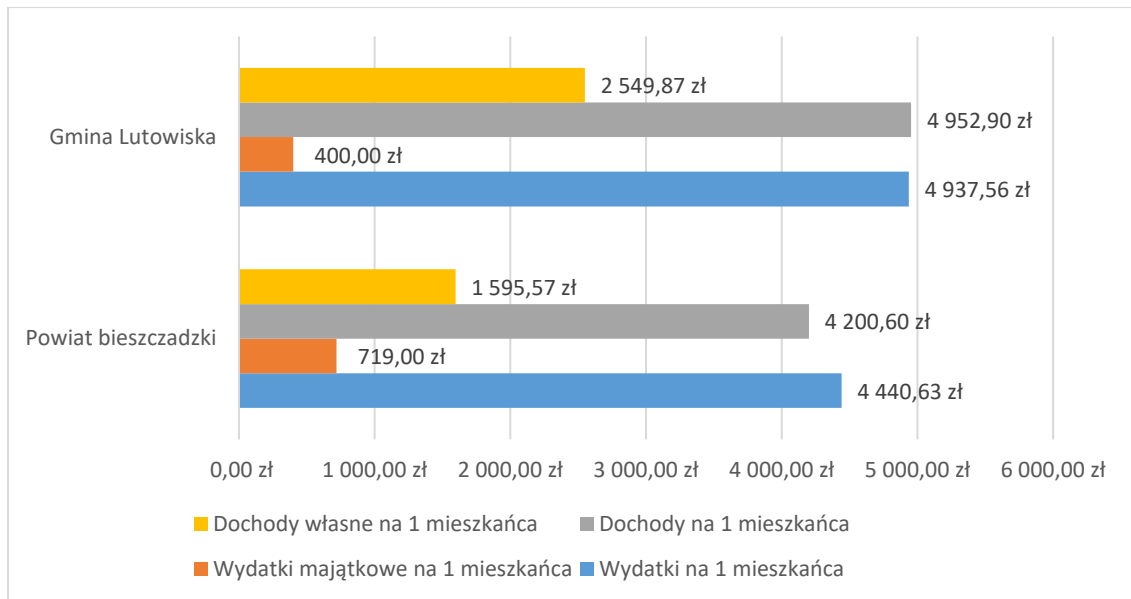
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W analizie sytuacji finansowej poszczególnych gmin, duże znaczenie mają wskaźniki dotyczące dochodów oraz wydatków na 1 mieszkańca. Wysokość dochodów na 1 mieszkańca w gminie Lutowiska w 2021 roku według danych GUS wyniosła 7 656,74 zł, w tym dochody własne 3 225,17 zł. Natomiast wysokość wydatków na 1 mieszkańca wyniosła 6 918,91 zł, w tym wydatki majątkowe – 1 137,0 zł. Porównując dane, w 2021 roku zarówno dochody i wydatki na 1 mieszkańca są wyższe dla gminy Lutowiska niż dla średniej powiatu bieszczadzkiego. Również na przestrzeni lat 2017-2021 widać wzrost dochodów i wydatków gmin, co widać na wykresie poniżej.

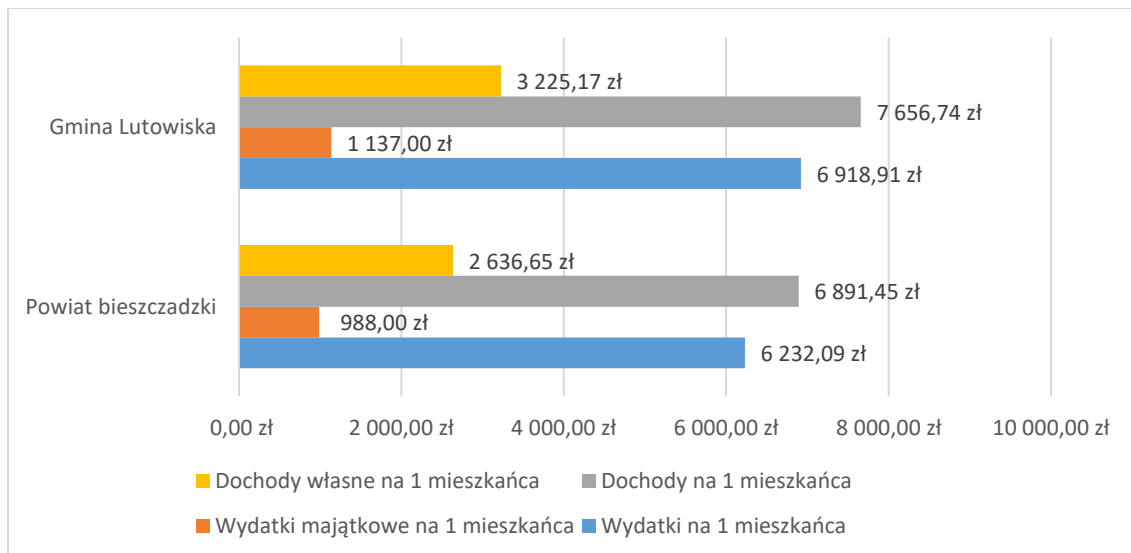
Wykres 13 Dochody na 1 mieszkańca oraz wydatki na 1 mieszkańca w 2017 i 2021 roku w gminie Lutowiska oraz w powiecie bieszczadzkim

2017

2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

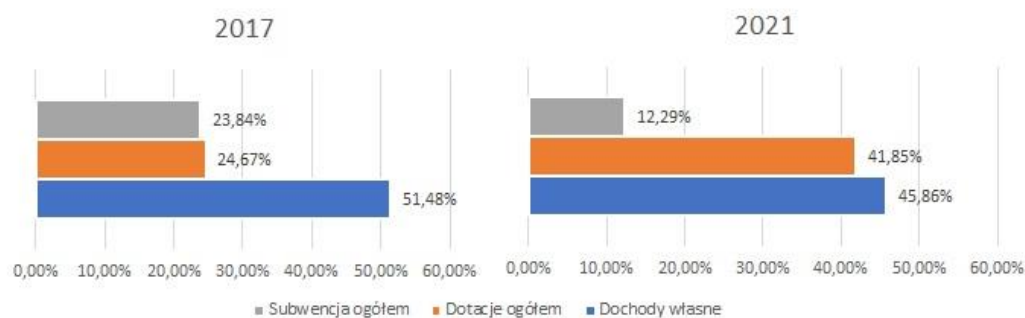
Dochody jednostek samorządu terytorialnego można podzielić na dochody własne, dotacje ogółem oraz subwencję ogółem. Źródłami dochodów własnych są wpływy z podatków i opłat lokalnych oraz udziały we wpływach z podatku dochodowego od osób fizycznych i prawnych. Dotacje ogółem obejmują dotacje celowe z budżetu państwa na realizację zadań z zakresu administracji rządowej oraz dotacje i płatności budżetu środków europejskich, dotacje celowe przekazane w ramach programów finansowanych ze środków europejskich i innych środków zagranicznych. Z kolei subwencja to świadczenia pieniężne z budżetu państwa, obejmujące części oświatowe, wyrównawczą, równoważącą oraz regionalną i rekompensującą.

W 2021 roku według danych GUS, największą część dochodów gminy Lutowiska stanowiła dochody własne – 45,86% ogółu dochodów, a najmniejszą część subwencje ogółem – zaledwie 12,29% dochodów ogółem. W stosunku do 2017 roku, udział dochodów własnych nieznacznie

zmałała, zaś prawie po równo dochody były z subwencji ogółem i dotacji ogółem. Zarówno w 2017 roku, jak i 2021 najmniejszą część dochodów stanowiły subwencje ogółem.

Dane dotyczące struktury dochodów budżetu gminy Lutowiska w roku 2017 i 2021, przedstawia poniższy wykres.

Wykres 14 Struktura dochodów budżetu gminy Lutowiska w roku 2017 i 2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Według danych Głównego Urzędu Statystycznego, w 2021 roku gmina Lutowiska wysokość dochodów majątkowych wyniosła 2 163 028,79 zł, co stanowiło 13,92% dochodów ogółem. W stosunku do roku 2017 wysokość dochodów majątkowych kształtowała się na poziomie 120 102,7 zł, co stanowiło zaledwie 1,17% dochodów ogółem. Na przestrzeni lat widać duży wzrost dochodów majątkowych w gminie Lutowiska, gdzie większość tych dochodów jest z dotacji oraz środków przeznaczonych na inwestycje, a tylko niewielka ich część z wpływów ze sprzedaży składników majątkowych.

Wysokość dochodów majątkowych, w tym wysokość dotacji i środków przeznaczonych na inwestycje oraz wpływów ze sprzedaży składników majątkowych w gminie Lutowiska w 2017 i 2021 roku, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 23 Kształtowanie się dochodów majątkowych w gminie Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021

Rodzaj	2017	2018	2019	2020	2021
Dotacje oraz środki przeznaczone na inwestycje w zł	120 046,70	264 394,53	457 084,74	1 859 866,49	2 149 490,19
Wpływy ze sprzedaży składników majątkowych w zł	56,00 zł	3 102,33 zł	3 372,02 zł	4 564,12 zł	13 538,60
Dochody majątkowe ogółem w zł	120 102,70	267 496,86	460 456,76	1 864 430,61	2 163 028,79
% dochodów ogółem	1,17	2,03	3,89	14,02	13,92

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Podobnie jest w przypadku wydatków bieżących, gdzie ważną rolę w kształtowaniu budżetu pełnią wydatki majątkowe, które obejmują wydatki na inwestycje i zakupy inwestycyjne. Realizacja inwestycji przez gminę stanowi główny element jej rozwoju, wyrażany przede wszystkim poprzez wzrost konkurencyjności i zaspokajanie potrzeb społeczeństwa. Wydatki

inwestycyjne wpływają w istotny sposób na skalę i rodzaj podejmowanych działań inwestycyjnych, zalicza się je do najbardziej efektywnych narzędzi wpływania na rozwój regionalny. Wydatki inwestycyjne umożliwiają oddziaływanie na skuteczność wypełniania zadań publicznych przez jednostki samorządu terytorialnego.

W 2021 roku, według danych GUS, wydatki w gminie Lutowiska wynosiły 14 038 474,27 zł, stanowiąc 16,44% wydatków ogółem. Natomiast w 2017 roku wydatki wyniosły 10 210 881, 43 zł, tj. 8,10% wydatków ogółem. Na przestrzeni lat widać wzrost wydatków gminy o 3 827 592,84 zł, tj. o 37,5%. Można zauważyć, że wzrost wydatków jest mniejszy niż wzrost dochodów w gminie Lutowiska na przestrzeni ostatnich lat. Największą część wydatków stanowią wydatki budżetowe, w 2021 roku stanowiły 83,56%.

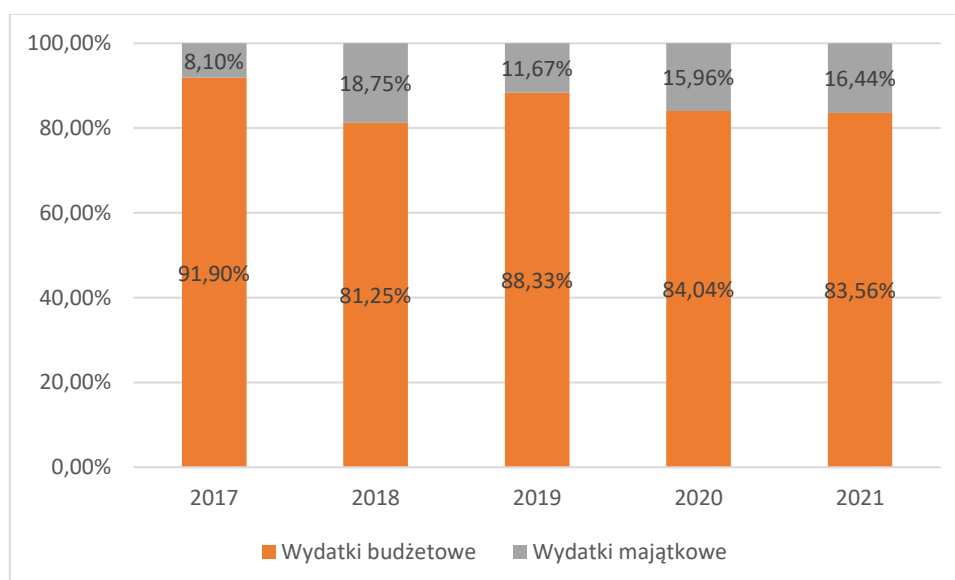
Udział wydatków majątkowych (inwestycyjnych) w wydatkach budżetowych w gminie Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021, przedstawia poniższa tabela i wykres.

Tabela 24 Udział wydatków majątkowych (inwestycyjnych) w wydatkach budżetowych w gminie Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021

Rok	Wydatki ogółem (w zł)	Wydatki majątkowe (w zł)	Udział wydatków majątkowych w wydatkach ogółem (w %)
2017	10 210 881,43	827 464,30	8,10
2018	12 164 389,20	2 281 176,50	18,75
2019	12 222 684,65	1 425 953,69	11,67
2020	13 594 568,33	2 169 421,36	15,96
2021	14 038 474,27	2 307 310,98	16,44

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Wykres 15 Udział wydatków bieżących oraz majątkowych (inwestycyjne) w wydatkach ogółem w gminie Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021

Źródło: opracowanie własne

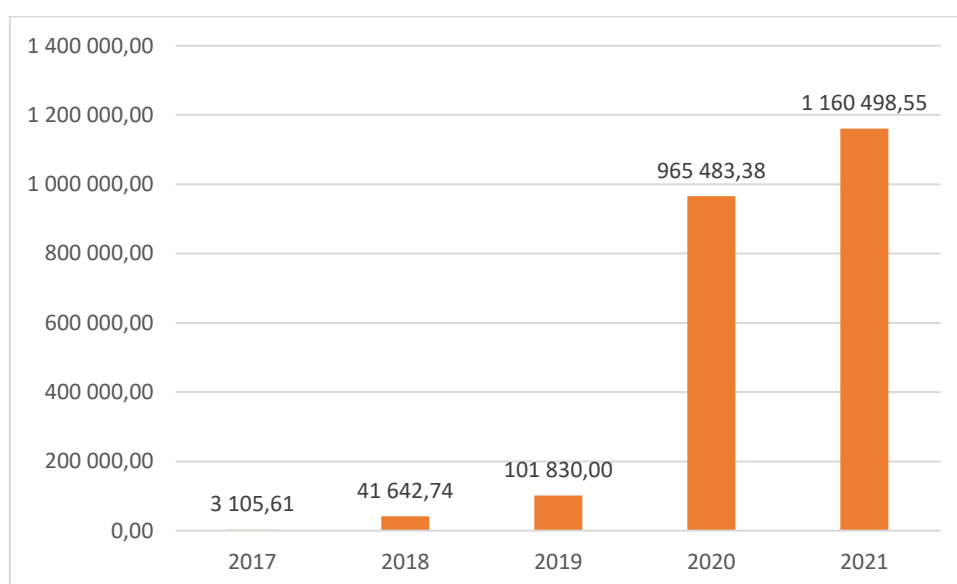
Zadłużenie gminy Lutowiska na dzień 31.12.2021 r. wynosiło 456 000,00 zł, co stanowiło 2,9% dochodów budżetu gminy.

Istotnym elementem budżetu są przezywane gminie środki na finansowanie i współfinansowanie programów i projektów, które są realizowane ze środków funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności Unii Europejskiej oraz programów ze środków bezzwrotnych pochodzących z Unii Europejskiej i na realizację płatności, których źródłem jest budżet środków europejskich.

Zgodnie z danymi GUS, w latach 2018-2021 gmina Lutowiska pozyskała łącznie 2 272 560,28 zł w ramach programów i projektów realizowanych z udziałem środków europejskich. Najwięcej środków pozyskano w latach 2020-2021.

Wysokość pozyskanych przez gminę Lutowiska środków w ramach programów i projektów unijnych realizowanych w latach 2017-2021, przedstawia wykres poniżej.

Wykres 16 Wysokość pozyskanych przez gminę Lutowiska środków w ramach programów i projektów unijnych w latach 2017-2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Gmina Lutowiska realizuje inwestycje z Polskiego Ładu tj. Przebudowa budynku i zagospodarowanie terenu Gminnego Ośrodka Kultury w Lutowiskach, Przebudowa drogi gminnej wewnętrznej wraz z budową mostu na Posadzie Dolnej w miejscowości Lutowiska, Budowa ogólnodostępnego parkingu wraz z infrastrukturą niezbędną dla obsługi turystów, Budowa alternatywnego źródła ciepła zeroemisyjnego dla budynku administracyjnego Urzędu Gminy w Lutowiskach.

5.4 Strefa Przestrzenna

5.4.1 Środowisko naturalne i formy ochrony przyrody

Gmina Lutowiska swym zasięgiem obejmuje najwyższe partie polskich Bieszczad oraz dolinę Sanu. Ze względu na duże zalesienie obszaru gminy oraz krajobraz jest ona atrakcyjna

turystycznie. Zróżnicowanie rzeźby terenu na obszarze gminy wpływa na strukturę użytkowania gruntów – prawie 82% powierzchni gminy stanowią grunty leśne , a tylko 6% użytki rolne.

Dla środowiska naturalnego duże znaczenie mają lasy. W rozumieniu ustawy z dnia 28 września 1991 r. o lasach (Dz. U. z 2022 r. poz. 672 z późn. zm.), lasem jest grunt o zwartej powierzchni co najmniej 0,10 ha, pokryty roślinnością leśną (uprawami leśnymi) – drzewami i krzewami oraz runem leśnym – lub przejściowo jej pozbawiony przeznaczony do produkcji leśnej lub stanowiący rezerwat przyrody lub wchodzący w skład parku narodowego albo wpisany do rejestru zabytków, a także związany z gospodarką leśną, zajęty pod wykorzystywane dla potrzeb gospodarki leśnej: budynki i budowle, urządzenia melioracji wodnych, linie podziału przestrzennego lasu, drogi leśne, tereny pod liniami energetycznymi, szkółki leśne, miejsca składowania drewna, a także wykorzystywany na parkingi leśne i urządzenia turystyczne.

Obszar Gminy Lutowiska to głównie lasy, w których dominującym gatunkiem jest buk, i sanowii 48%, poza tym dużo jest jodły, świerki i jawory. Ze względu na położenie – Bieszczady, obszar gminy posiada niezwykle bogatą florę roślinną, która liczy około 900 gatunków, w tym 300 gatunków porostów, około 250 gatunków mchów, około 20 gatunków śluzowców oraz znaczną ilość gatunków grzybów. Dodatkowo występuje tu 25 gatunkami ryb, wiele gatunków płazów (m.in. salamandra plamista i traszka karpacka) i gadów (m.in. jaszczurka zwinka, żmija zygzakowata, gniewosz plamisty i wąż Eskulapa), około 200 gatunkami ptaków (m.in. płochacz halny, siwerniak, orzeł przedni, sęp kasztanowaty, puchacz (gatunek ginący), drozd skalny i coraz częściej spotykany nad rzekami bocian czarny) oraz 51 gatunkami ssaków (w tym: niedźwiedź brunatny, żubr, ryś, wilk, żbik, jeleń szlachetny).

Powierzchnię gruntów leśnych w gminie Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 25 Powierzchnię gruntów leśnych w gminie Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021

Wyszczególnienie	2017	2018	2019	2020	2021
Grunty leśne ogółem w ha	39 380,99	39 367,86	39 385,78	39 385,71	39 382,32
Lesistość %	81,9	81,9	81,9	81,9	81,9
Grunty leśne publiczne w ha	39 131,99	39 138,16	39 136,62	39 135,22	39 130,27
Grunty leśne publiczne Skarbu Państwa w ha	39 131,39	39 137,56	39 136,02	39 134,62	39 129,67
Grunty leśne publiczne Skarbu Państwa w zarządzie Lasów Państwowych w ha	20 654,08	20 653,57	20 652,03	20 650,7	20 645,75
Grunty leśne gminne ogółem w ha	0,60	0,60	0,60	0,60	0,60
Grunty leśne prywatne ogółem w ha	249,00	229,70	249,16	250,49	252,05

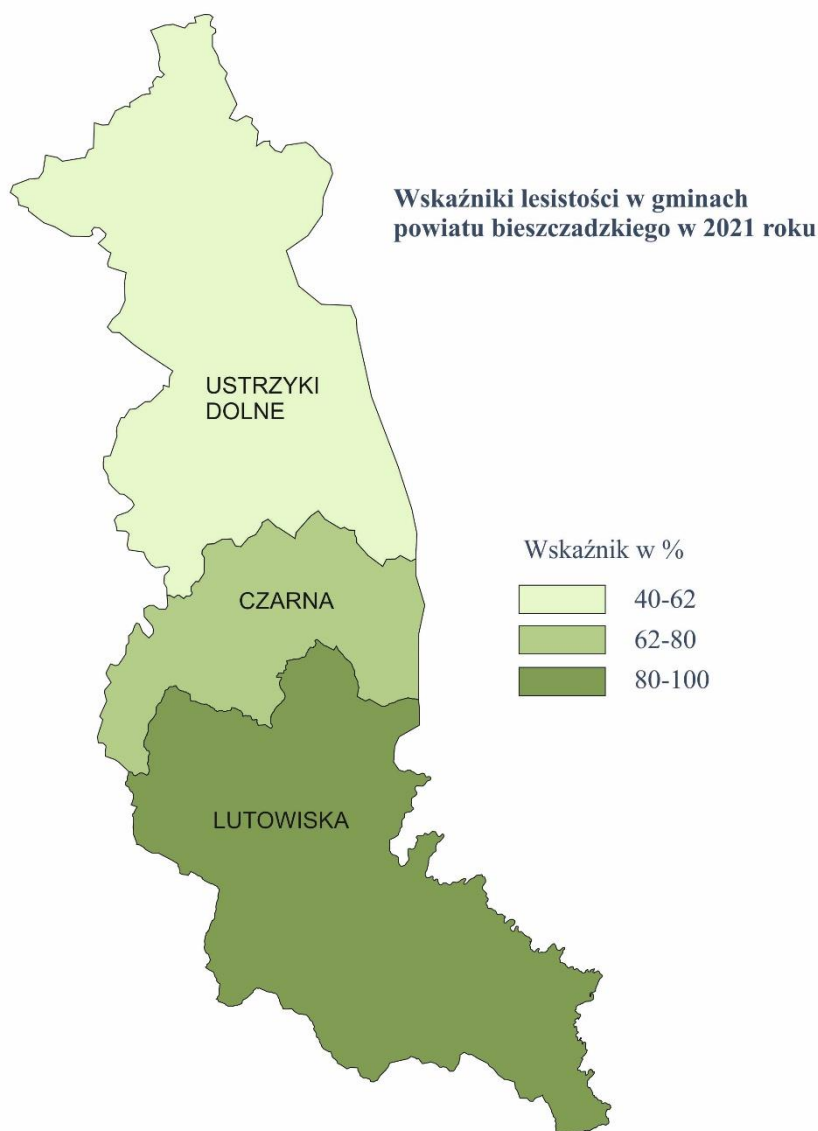
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Według danych GUS, gmina Lutowiska ma najwyższy wskaźnik lesistości – 81,90% w powiecie bieszczadzkim, gdzie wskaźnik lesistości kształtował się na poziomie 70,40%. Powiat bieszczadzki znajduje się znacznie powyżej średniej dla województwa podkarpackiego, która wyniosła 38,30%.

Wartość wskaźnika lesistości w gminie Lutowiska na tle pozostałych gmin powiatu bieszczadzkiego w 2021 roku, przedstawia poniższa mapa.

Mapa 11 Wskaźnik lesistości w gminach powiatu bieszczadzkiego w 2021 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Gmina Lutowiska jest położona w dorzeczu Sanu. Rzeka San swój początek bierze w rejonie Przełęczy Użockiej i przepływa przez całą gminę wzdłuż granicy z Ukrainą na długości około 55 km. Długość Sanu wynosi 443,4 km. San w górnym biegu płynie na północny zachód, przepływa przez Bieszczady, gdzie tworzy malowniczy przełom pomiędzy Otrytem a Tołstą. Na odcinku bieszczadzkim utworzono dwa sztuczne zbiorniki wodne: Jezioro Solińskie i Jezioro Myczkowskie. Dolina Sanu stanowi korytarz komunikacyjny, którym biegą droga krajowa nr 77, droga wojewódzka nr 870 i linia kolejowa Przemyśl – Rozwadów.

W gminie Lutowiska wody powierzchniowe stojące występują w niewielkich oczkach wodnych i starorzeczach. Największym ciekim wodnym jest rzeka San. Prawie na całej długości rzeki i strumienie płyną w wąwozach lub dolinach ograniczonych urwistymi stokami.

Teren gminy Lutowiska w całości leży na obszarze Głównego Zbiornika Wód Podziemnych (GZWP) „Zbiornik Warstw Krosno” (Bieszczady). Obszar GZWP – 431 „Bieszczady” zajmuje powierzchnię 1220 km². Zasoby dyspozycyjne zbiornika to ok. 25 tys. m³/dobę. Zbiornik na terenie gminy posiada zasoby wody w najwyższej klasie czystości. Na terenie Gminy znajduje się około 10 studni głębinowych.

Sieć cieków wodnych na terenie gminy Lutowiska, przedstawia mapa poniżej

Mapa 12 Sieć cieków wodnych na terenie gminy Lutowiska

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.wody.isok.gov.pl

Na terenie gminy Lutowiska wyznaczone są obszary jednolitych części wód powierzchniowych (JCWP) – San do Wołosatego (kod: RW200012221149), San od Wołosatego do zb. Solina (kod: RW200014221199), Smolniczek (kod: RW2000122211529), Mszaniec do Syhawkki (kod: RW900012748), Lechnawa (kod: RW90001272), Czarna (kod: RW200012221349), Solinka do Wetliny (kod: RW2000122212699), Dwernik (RW200012221169), których charakterystykę przedstawia poniższa tabela.

Tabela 26 Charakterystyka jednolitych części wód powierzchniowych na terenie gminy Lutowiska

Kod JCWP	Nazwa JCWP	Status	Stan ogólny JCWP	Przypisane cele środowiskowe	Działania przypisane w Programie wodnośrodowiskowym kraju
RW200012221149	San do Wołosatego	NAT	Dobry	dobry stan ekologiczny, dobry stan chemiczny	Działania podstawowe: budowa nowych zbiorników bezodpływowych oraz remont istniejących, regularny wywóz nieczystości płynnych,

					budowa indywidualnych systemów oczyszczania ścieków, opracowanie oceny jakości wody wykorzystywanej do zaopatrzenia ludności w wodę przeznaczoną do spożycia.
RW200014221199	San od Wołosatego do zb. Solina	NAT	Dobry	dobry stan ekologiczny, dobry stan chemiczny	Działania podstawowe: budowa nowych zbiorników bezodpływowych oraz remont istniejących, regularny wywóz nieczystości płynnych, budowa indywidualnych systemów oczyszczania ścieków.
RW2000122211529	Smolniczek	NAT	Dobry	co najmniej dobry stan ekologiczny, dobry stan chemiczny	Działania podstawowe: budowa nowych zbiorników bezodpływowych oraz remont istniejących, regularny wywóz nieczystości płynnych, opracowanie oceny jakości wody wykorzystywanej do zaopatrzenia ludności w wodę przeznaczoną do spożycia.
RW900012748	Mszaniec do Syhawki	NAT	Zły	poniżej dobrego stanu ekologicznego, poniżej dobrego stanu chemicznego	Działania podstawowe: kontrola postępowania w zakresie gromadzenia ścieków przez użytkowników prywatnych i przedsiębiorców oraz oczyszczania ścieków przez użytkowników prywatnych z częstotliwością co najmniej raz na 3 lata, regularny wywóz nieczystości płynnych.
RW90001272	Lechnawa	NAT	Zły	poniżej dobrego stanu ekologicznego, poniżej dobrego stanu chemicznego	Działania podstawowe: kontrola postępowania w zakresie gromadzenia ścieków przez użytkowników prywatnych i przedsiębiorców oraz oczyszczania ścieków przez użytkowników prywatnych z

					częstotliwością co najmniej raz na 3 lata, regularny wywóz nieczystości płynnych.
RW200012221349	Czarna	NAT	Dobry	bardzo dobry stan ekologiczny, dobry stan chemiczny	Działania podstawowe: opracowanie oceny jakości wody wykorzystywanej do zaopatrzenia ludności w wodę przeznaczoną do spożycia, regularny wywóz nieczystości płynnych.
RW2000122212699	Solinka do Wetliny	NAT	Dobry	co najmniej dobry stan ekologiczny, dobry stan chemiczny	Działania podstawowe: regularny wywóz nieczystości płynnych, opracowanie oceny jakości wody wykorzystywanej do zaopatrzenia ludności w wodę przeznaczoną do spożycia.
RW200012221169	Dwernik	NAT	Dobry	co najmniej dobry stan ekologiczny, dobry stan chemiczny	Działania podstawowe: regularny wywóz nieczystości płynnych, budowa indywidualnych systemów oczyszczania ścieków.

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.wody.isok.gov.pl

Gmina Lutowska znajduje się w zasięgu jednolitej części wód podziemnych (JCWPd) nr 168 (kod: PLGW2000168) i nr 169 (kod: PLGW9000169), których charakterystykę przedstawia poniższa tabela.

Tabela 27 Charakterystyka jednolitych części wód podziemnych na terenie gminy Lutowska

Kod JCWPd	Numer JCWPd	Stan ogólny JCWPd	Przypisane cele środowiskowe	Działania przypisane w Programie wodnośrodowiskowym kraju
PLGW2000168	168	Dobry	Dobry stan chemiczny, dobry stan ilościowy	Działania podstawowe: coroczne raportowanie pomiarów ilości eksploatowanych wód podziemnych przez właściciela/użytkownika ujęcia.
PLGW9000169	169	Dobry	Dobry stan chemiczny, dobry stan ilościowy	Działania podstawowe: coroczne raportowanie pomiarów ilości eksploatowanych wód podziemnych przez właściciela/użytkownika ujęcia.

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.wody.isok.gov.pl

Projekt wstępnej oceny ryzyka powodziowego dla dorzeczy jest opracowywany przez Państwowe Gospodarstwo Wodne Wody Polskie, a następnie zatwierdzony i publikowany przez właściwego ministra. Dla obszarów narażonych na niebezpieczeństwo powodzi wskazanych we wstępnej ocenie ryzyka powodziowego opracowuje się mapy zagrożenia powodziowego (MZP) zgodnie z art. 169 ustawy z dnia 20 lipca 2017 r. Prawo wodne (Dz. U. z 2021 r. poz. 2233 z późn. zm.), na których przedstawia się w szczególności:

- obszary, na których prawdopodobieństwo wystąpienia powodzi jest niskie i wynosi 0,2%

Strategicznym dokumentem planistycznym jest plan przeciwdziałania skutkom suszy. Zgodnie z art. 183 i 184 ust. 1 ustawy z dnia 20 lipca 2017 r. – Prawo wodne (Dz. U. z 2020 r. poz. 310 z późn. zm.), przeciwdziałanie skutkom suszy jest zadaniem organów administracji rządowej i samorządowej oraz Wód Polskich. Projekt planu przeciwdziałania skutkom suszy przygotowują Wody Polskie w uzgodnieniu z ministrem właściwym do spraw rolnictwa, ministrem właściwym do spraw rozwoju wsi, ministrem właściwym do spraw rybołówstwa, ministrem właściwym do spraw żeglugi śródlądowej oraz wojewodami, uwzględniając podział kraju na obszary dorzeczy. Plan ten zawiera:

- 1) analizę możliwości powiększenia dyspozycyjnych zasobów wodnych;
- 2) propozycje budowy lub przebudowy urządzeń wodnych;
- 3) propozycje niezbędnych zmian w zakresie korzystania z zasobów wodnych oraz zmian naturalnej i sztucznej retencji;
- 4) katalog działań służących przeciwdziałaniu skutkom suszy.

Jest to główny dokument planistyczny z perspektywą 50-letnią, zgodnie z którym prowadzi się przeciwdziałanie skutkom suszy. Rolą planu przeciwdziałania skutkom suszy jest wskazanie działań, które ograniczą negatywny wpływ tego zjawiska na społeczeństwo, środowisko i gospodarkę.

Głównym elementem planu jest katalog działań, których wdrożenie przyczyni się do minimalizowania skutków suszy. Wśród proponowanych działań znajdują się działania związane ze zwiększeniem retencji (zarówno sztucznej, jak i naturalnej), działania formalne, a także działania edukacyjne. Cel główny doprecyzowany jest przez 4 cele szczegółowe:

- 1) skuteczne zarządzanie zasobami wodnymi dla zwiększenia dostępnych zasobów wodnych,
- 2) zwiększanie retencjonowania (magazynowania) wód,
- 3) edukacja w zakresie suszy i koordynacja działań powiązanych z suszą,
- 4) stworzenie mechanizmów realizacji i finansowania działań służących przeciwdziałaniu skutkom suszy.

W celu osiągnięcia jednego z celów planu, tj. skutecznego zarządzania zasobami wodnymi dla zwiększenia dyspozycyjnych zasobów wodnych, dokonywana jest szczegółowa analiza z wykorzystaniem wyników map zagrożenia występowania poszczególnych typów susz. Mapy te stanowią dane do przeprowadzenia oceny ilości zasobów dyspozycyjnych w warunkach suszy oraz służą do określenia stopnia ryzyka suszy.

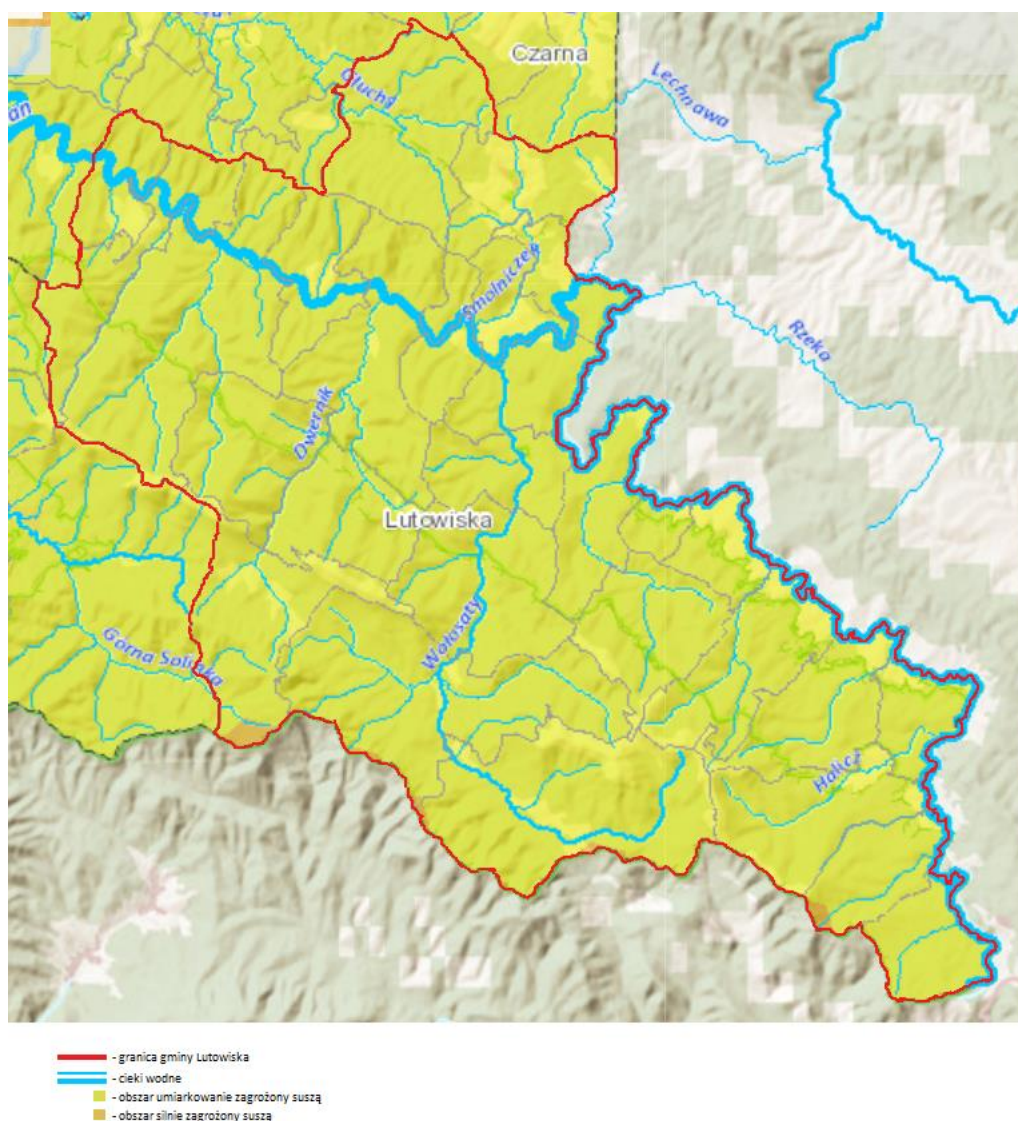
Zasadniczo rozróżniamy 4 rodzaje suszy, które określane są w zależności od fazy rozwoju. Jest to susza atmosferyczna, rolnicza, hydrologiczna oraz hydrogeologiczna. Na zarządzanie ryzykiem suszy wpływ mają wyniki zagrożenia występowania trzech z czterech typów suszy: rolniczej, hydrologicznej i hydrogeologicznej. Z kolei mapy zagrożenia suszą dostarczają informacji dla planowania działań na rzecz przeciwdziałania jej skutkom, w szczególności poprzez czterostopniowy podział zagrożenia, gdzie I klasa obejmuje obszary zagrożone w stopniu słabym, II klasa – obszary zagrożone w stopniu umiarkowanym, III klasa – obszary zagrożone w stopniu silnym, a IV klasa – obszary zagrożone w stopniu ekstremalnym.

Analizując mapy zagrożenia suszą, opracowane na podstawie Planu przeciwdziałania skutkom suszy, można stwierdzić, że dla obszaru gminy Lutowiska określono:

- silne zagrożenie suszą atmosferyczną dla obszaru gminy, z wyjątkiem północno-wschodniej części gminy, gdzie występuje umiarkowane zagrożenie suszą atmosferyczną i w części wschodnią gminy, gdzie występuje ekstremalne zagrożenie suszą atmosferyczną,
- słabe zagrożenie suszą rolniczą dla obszaru gminy,
- silne zagrożenie suszą hydrologiczną dla całego obszaru gminy,
- umiarkowane zagrożenie suszą hydrogeologiczną dla całego obszaru gminy.

Zgodnie z mapami łącznego zagrożenia suszą rolniczą, hydrauliczną i hydrogeologiczną dla gminy Lutowiska, dla większości terenu gminy określone zostało umiarkowane zagrożenie suszą, co przedstawia poniższa mapa.

Mapa 14 Łączne zagrożenie suszą na terenie gminy Lutowiska

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.wody.isok.gpv.pl

Katalog działań jest kluczowym elementem Planu przeciwdziałania skutkom suszy, który określa konkretne i mierzalne rozwiązania, a wdrożenie ma przyczynić się do ograniczenia skutków suszy. Niniejszy katalog ma wymiar operacyjny, który poprzez zbiór działań realizowane są cele szczegółowe, i przekłada się na cel główny. Plan prezentuje plany budowy, przebudowy

i remontów urządzeń wodnych, które są zawarte w pozostałych dokumentach planistycznych z zakresu gospodarki wodnej i nie jest planem inwestycyjnym.

Postępowanie w zakresie przeciwdziałania skutkom suszy zakłada przede wszystkim działania zapobiegające oraz zmniejszające prawdopodobieństwo wystąpienia negatywnych skutków suszy, które są realizowane w sposób niezależny od faktycznego wystąpienia suszy. W praktyce jest to wdrażanie działań technicznych oraz nietechnicznych, które służą m.in. kształtowaniu zasobów wodnych, gospodarowaniu gruntami i wodami, czy też ochronie ekosystemów wodnych i terenów podmokłych. Kluczowe są działania retencyjne, służące poprawie i przywracaniu naturalnych warunków obiegu wody. Przeciwdziałanie skutkom suszy służy również zmniejszaniu niedoborów wody, wzmocnieniu ochrony przeciwpowodziowej oraz poprawie stanu jednolitych części wód powierzchniowych i podziemnych.

Na obszarze gminy Lutowiska, w okresie 2021-2027 przez Wody Polskie nie zostały zaplanowane do realizacji zadania inwestycyjne z zakresu budowy i przebudowy urządzeń wodnych służących przeciwdziałaniu skutkom suszy.

Formy ochrony przyrody

Zgodnie z art. 6 ust. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, formami ochrony przyrody są parki narodowe, rezerваты przyrody, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, obszary Natura 2000, pomniki przyrody, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe oraz ochrona gatunkowa roślin, zwierząt i grzybów. Każda z tych form spełnia inną rolę w systemie ochrony przyrody i służy innym celom, z tego względu cechuje się odmiennym reżimem ochronnym oraz zakresem ograniczeń w użytkowaniu.

Na terenie gminy Lutowiska występują następujące formy ochrony przyrody:

- 1) park krajobrazowy,
- 2) park narodowy,
- 3) obszar chronionego krajobrazu,
- 4) obszary Natura 2000 – ptasie i siedliskowe,
- 5) rezerваты przyrody,
- 6) pomniki przyrody.

Unikalność występującego świata roślinnego i zwierzęcego na obszarze gminy Lutowiska spowodowała utworzenie na terenie gminy Parków: Bieszczadzkiego Parku Narodowego i Parku Krajobrazowego Doliny Sanu, które wchodzi w skład Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Karpaty Wschodnie”. Niewielką część gminy zajmuje Wschodniobeskidzki Obszar Chronionego Krajobrazu.

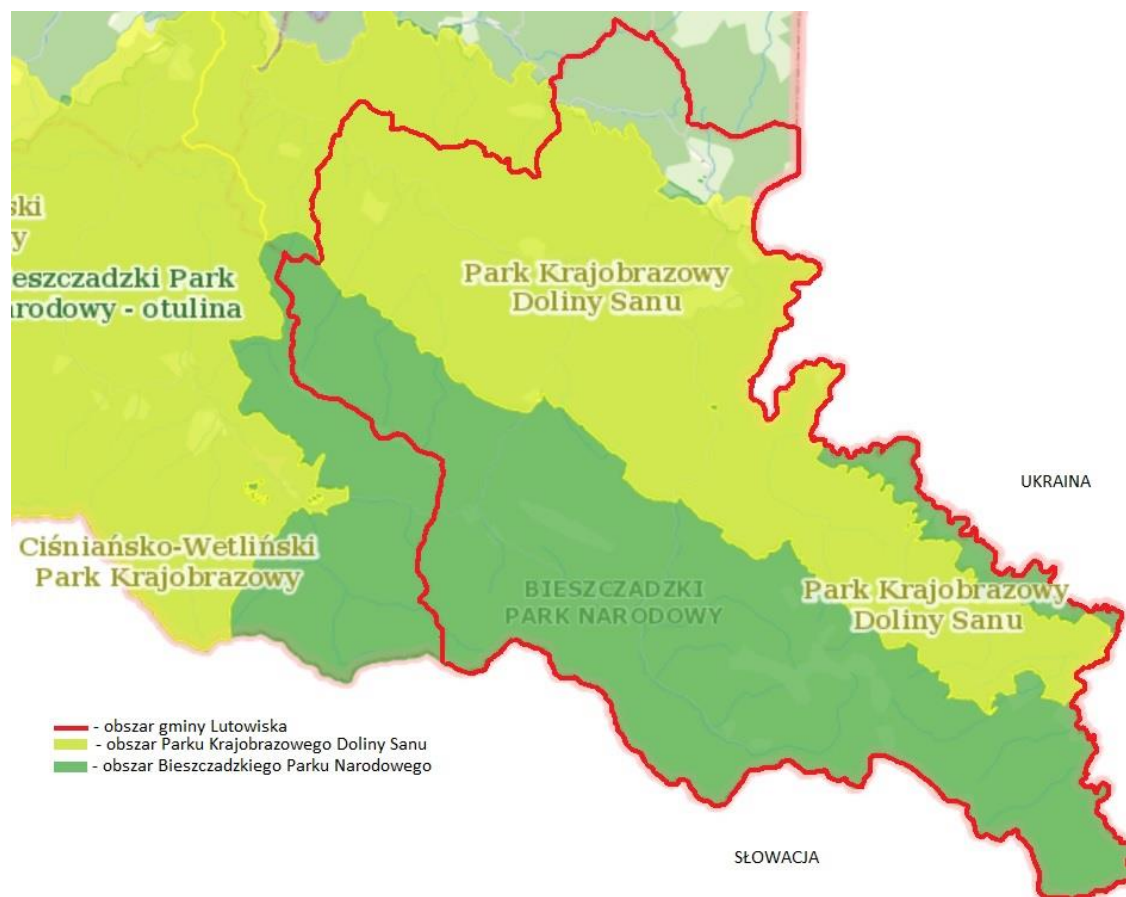
Bieszczadzki Park Narodowy obejmuje najciekawsze pod względem krajobrazowym i przyrodniczym partie górskie Bieszczadów. Jest największym polskim górskim parkiem narodowym. Grunty parku położone są w większości na terenie gminy Lutowiska 22 963 ha. Ekosystemy leśne Parku obejmują 22 520 ha, co stanowi 77,50 % powierzchni.

Powierzchnia Parku Krajobrazowego Doliny Sanu według Rozporządzenia Nr 18 Wojewody Krośnieńskiego z dnia 27 marca 1992 r wynosiła 35 635 ha, jednakże Rozporządzenia Rady

Ministrów nr 664 z dnia 19.11.1996 r. i nr 1068 z dnia 3.11.1999 r. o powiększeniu Bieszczadzkiego Parku Narodowego, spowodowały jednocześnie zmniejszenie powierzchni Parku do 28 718 ha.

Położenie gminy Lutowiska względem Bieszczadzkiego Parku Narodowego i Parku Krajobrazowego Doliny Sanu przedstawia mapa poniżej.

Mapa 15 Położenie gminy Lutowiska względem Bieszczadzkiego Parku Narodowego i Parku Krajobrazowego Doliny Sanu.

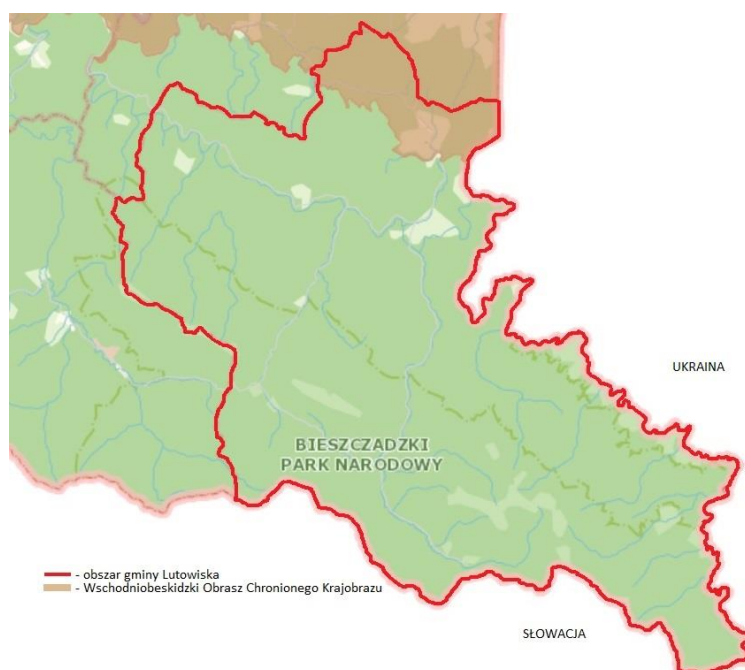
Źródło: opracowanie własne na podstawie www.geoserwis.gdos.gov.pl

Ze względu na wyróżniający się krajobraz o zróżnicowanych ekosystemach, wartościowe ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem oraz pełnioną funkcją korytarzy ekologicznych obszar chronionego krajobrazu jest w Polsce szczególną formą ochrony przyrody, którą określa ustawa o ochronie przyrody. Na niewielkiej części gminy Lutowiska od północ, wraz z miejscowością Lutowiska, został ustanowiony Wschodniobeskidzki Obszar Chronionego Krajobrazu. Obszar ten charakteryzuje wysoka lesistość. W drzewostanach przeważają jodła i buk, często w starszych klasach wieku. O wysokich walorach krajobrazowych, poza wysoką lesistością, bogactwem flory i fauny, decyduje w dużym stopniu ukształtowanie terenu. Ważnym jego elementem są liczne potoki i rzeki tworzące na niektórych odcinkach malownicze przełomy. Specyficzny charakter nadają krajobrazowi licznie zachowane zabytki drewnianego budownictwa sakralnego - cerkwie.

Teren gminy Lutowiska objęty zasięgiem Wschodniobeskidzkiego Obszaru Chronionego Krajobrazu, przedstawia mapa poniżej.

Mapa 16 Teren gminy Lutowiska objęte zasięgiem Wschodniobeskidzki Obszar Chronionego Krajobrazu

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.geoserwis.gdos.gov.pl

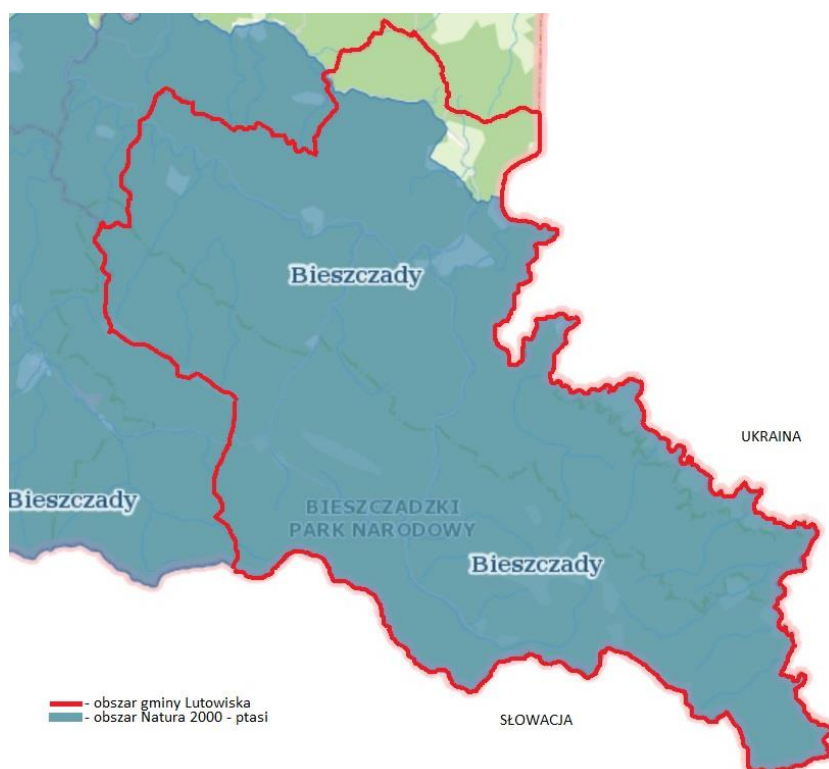
Natura 2000 jest to program sieci obszarów objętych ochroną przyrody na terytorium Unii Europejskiej. Celem programu jest zachowanie określonych typów siedlisk przyrodniczych oraz gatunków, które uważane są za cenne i zagrożone w skali całej Europy. Wspólne działanie na rzecz zachowania dziedzictwa przyrodniczego Europy w oparciu o jednolite prawo ma na celu optymalizację kosztów i spotęgowanie korzystnych dla środowiska efektów. Sieć obszarów Natura 2000 obejmuje:

- Obszary Specjalnej Ochrony wyznaczone na podstawie Dyrektywy Rady w sprawie ochrony dzikich ptaków, dla ochrony populacji dziko występujących ptaków jednego lub wielu gatunków, w granicach którego ptaki mają korzystne warunki bytowania w ciągu całego życia, w dowolnym jego okresie albo stadium rozwoju,
- Specjalne Obszary Ochrony wyznaczone na podstawie Dyrektywy Siedliskowej w celu trwałej ochrony siedlisk przyrodniczych albo populacji zagrożonych wyginięciem gatunków roślin i zwierząt, albo w celu odtworzenia właściwego stanu siedlisk lub stanu populacji tych gatunków, sprzyjającego ich dalszej ochronie.

Na terenie gminy Lutowiska występuje specjalny obszar ochrony ptaków oraz obszar ochrony siedlisk „Bieszczady”, których lokalizacje przedstawiają poniższe mapy.

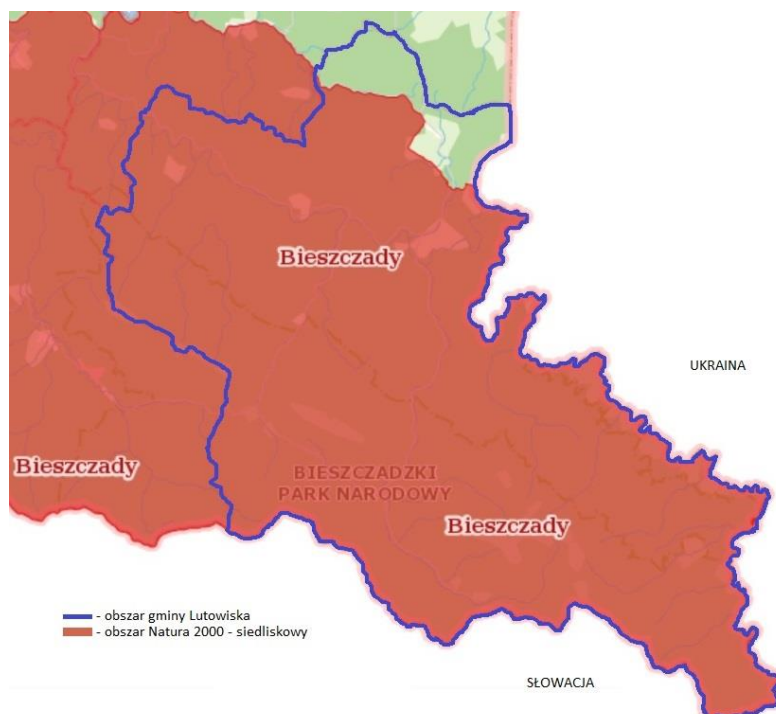

Mapa 17 Specjalne obszary ochrony ptaków – Natura 2000 na terenie gminy Lutowiska

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.geoserwis.gdos.gov.pl

Mapa 18 Specjalny obszar ochrony siedlisk – Natura 2000 na obszarze gminy Lutowiska

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.geoserwis.gdos.gov.pl

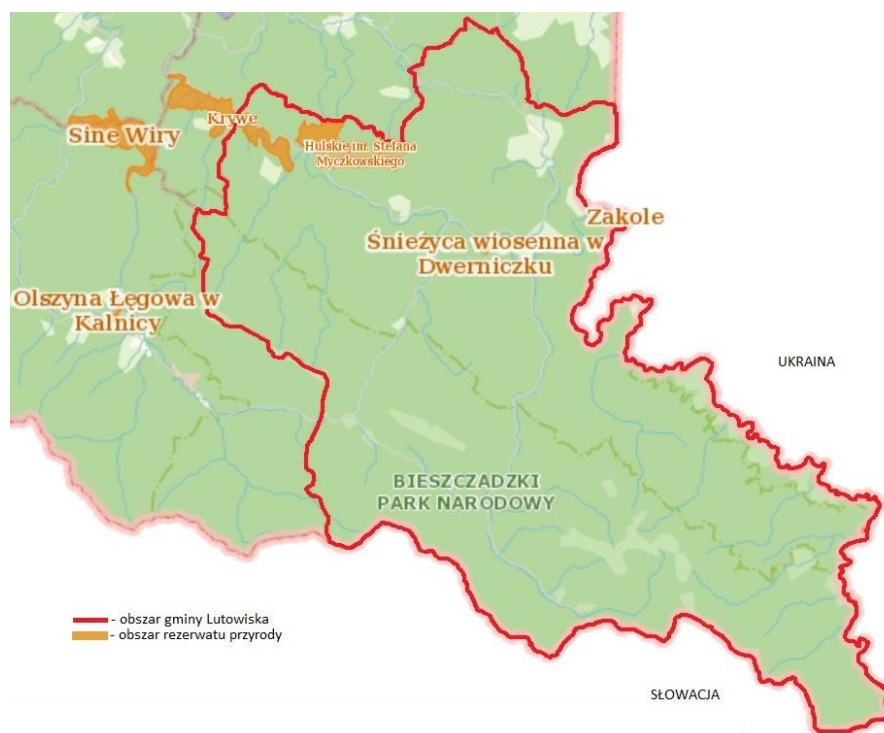
Na powyższych mapkach widać, że obszar objęty specjalną ochroną ptaków „Bieszczady” obejmuje znaczną większość część gminy Lutowiska. Obszar zasiedla: populacja bociana czarnego, dzierzby czarnoczelnej, dzięcioła biało brzbiegłego, muchołówki biało szyjej, orlika krzykliwego, orła

przedniego, puchacza i trzmiełojada, dzięcioła trójpalczastego, dzięcioła zielonosiwego, gadożera, głuszca, orzełka włochatego, puszczyka uralskiego, sóweczki, włochatki, płochacza halnego, zaś w stosunkowo wysokim zagęszczeniu występują: bocian biały i derkacz.

Specjalne obszary ochrony siedlisk „Bieszczady” to także znacząca część gminy Lutowiska. Obszar stanowi jedną z najwartościowszych w Europie ostoi fauny puszczańskiej ze wszystkimi wielkimi drapieżnikami (niedźwiedź, wilk, ryś). Występują tu bardzo silne populacje wydry, węża Eskulapa i traszki karpackiej (endemit karpacki) oraz jedna z pięciu wolno żyjących populacji żubra. W faunie wodnej występuje około 700 gatunków zamieszkujących siedliska wodne oraz około 300 siedlisk ziemnowodnych, wśród których 24 to endemity karpackie.

Następną formą ochrony przyrody, występującą na obszarze gminy Lutowiska są rezerваты przyrody. W Polsce rezerваты przyrody to jedna z obszarowych form ochrony przyrody. Rezerwat przyrody w brzmieniu Ustawy o ochronie przyrody z 2004 r. (art. 13 ust. 1) obejmuje obszary zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym, ekosystemy, ostoje i siedliska przyrodnicze, a także siedliska roślin, siedliska zwierząt i siedliska grzybów oraz twory i składniki przyrody nieożywionej, wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi. Na obszarze gminy Lutowiska znajdują się 4 rezerваты: „Zakole”, „Śnieżycą wiosenna w Dwerniczku”, „Hulskie im. Stefana Mączkowskiego” i „Krywe”, których lokalizację przedstawia poniższa mapa.

Mapa 19 Rezerваты przyrody na terenie gminy Lutowiska

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.geoserwis.gdos.gov.pl

Rezerwat „Zakole” położony jest w miejscowości Żurawin, znajduje się w granicach Parku Krajobrazowego Doliny Sanu, tuż przy granicy z Ukrainą. Jest to rezerwat najbardziej wysunięty na północ i jest trudno dostępny, a dzięki temu najmniej narażony na zniszczenie. Przedmiotem ochrony jest tu prawidłowo wykształcone holoceńskie torfowisko wysokie. Środkową część

rezerwatu zajmuje mszar wysokotorfowiskowy, miejscami porośnięty przez świerk pospolity, brzozę omszoną i brodawkowatą.

Rezerwat przyrody „Śnieżycza wiosenna w Dwerniczku” położony w miejscowości Dwerniczek, znajduje się w szerokim zakolu Sanu, w obrębie Parku Krajobrazowego Doliny Sanu. Od strony północnej ogranicza go droga, za którą wznosi się południowy stok pasma Otrytu, a od południa, wschodu i zachodu rzeka San, która w tym miejscu tworzy zakole. Położony na łące – pomiędzy drogą z Dwerniczka do Dwernika a Sanem – rezerwat ten chroni jedno z największych w Bieszczadach stanowisk śnieżycy wiosennej oraz zbiorowiska łąkowe z bogatą florą gatunków chronionych i rzadkich. Dominuje łąka ostrożeńiowa w fazie zarastania roślinnością ziołoroślową, głównie wiązówką.

Rezerwat „Hulskie im. Stefana Myczkowskiego” znajduje się w granicach Parku Krajobrazowego Doliny Sanu oraz otuliny Bieszczadzkiego Parku Narodowego. Rezerwat położony jest w paśmie Otrytu na południowym zboczu gór Hulskie i chroni fragment puszczy bieszczadzkiej o pierwotnym charakterze. Nosi imię Stefana Myczkowskiego – profesora, leśnika i ekologa, wykładowcy Wydziału Leśnego Akademii Rolniczej w Krakowie. W rezerwacie znajduje się las grądowy i olszynka karpacka oraz występuje żyzna buczyna karpacka zróżnicowana na podzespoły: typowy, wilgotny z miesięcznicą trwałą i świeży z kostrzewą górską. Ten obszar jest ostoją wielkich puszczańskich drapieżników: niedźwiedzia brunatnego, wilka, żubra i rysia.

Rezerwat „Krywe” w części znajduje się w gminie Lutowiska w północnej jego części. Rezerwat ten leży w dolinie Sanu po obu stronach rzeki na odcinku kilku kilometrów. Położony jest na terenie trzech nieistniejących już wsi Krywe, Tworytne i Tworylczyk. Wraz z okolicą wchodzi w skład Parku Krajobrazowego Doliny Sanu oraz obszaru Natura 2000 „Bieszczady” i Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Karpaty Wschodnie”. Jest to największy rezerwat polskich Bieszczadów i zajmuje powierzchnię 511,73 ha. Obszar rezerwatu jest ochroną ostoi węża Eskulapa. Jest to jedno z niewielu miejsc w kraju chroniące naturalną populację tego gada.

Inną formą ochrony przyrody to ustanowione pomniki przyrody, które znajdują się na terenie gminy Lutowiska. Są to prawnie chronione twory przyrody, szczególnie cenne ze względów naukowych, zabytkowych czy kulturowych. Wg ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 roku pomnikami przyrody są pojedyncze twory przyrody żywej i nieożywionej lub ich skupiska o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej lub krajobrazowej oraz odznaczające się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów, okazałych rozmiarów drzewa, krzewy gatunków rodzimych lub obcych, źródła, wodospady, wywierzyska, skałki, jary, głązy narzutowe oraz jaskinie. Na terenie gminy Lutowiska znajdują 33 pomniki przyrody. Większość z nich stanowią wyjątkowe okazy drzew, głównie lipy, buka, jodły i jałowca. Znajdują się tu także pomniki przyrody nieożywionej: Ściana skalana w Krywem po nieczynnym kamieniołomie, część szczytowa góry Dwernik – Kamień z charakterystycznymi grzędami i wychodniami oraz Wodospad Szepit na potoku Hylatym.

5.4.2 Dziedzictwo kulturowe

Czynnikiem , który ma wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy jest dziedzictwo kulturowe. Jest to pojęcie dość złożone i trudno je zmierzyć i jednoznacznie określić. Dziedzictwo jest to zasób dóbr kultury, w tym architektury, sztuki, stanowisk archeologicznych czy twórczości ludowej, który podlega ochronie prawnej. Prawna definicja dziedzictwa kulturowego została zaproponowana w Konwencji UNESCO w sprawie ochrony światowego kulturalnego i naturalnego dziedzictwa i przyjęta w Paryżu 16 listopada 1972 r.

Osada Lutowiska została lokowana w 1580 r., a większość wsi powstała w XVI wieku. Właścicielami osady byli do 1553 Piotr Kmita Sobieński, a następnie do 1579 Barbara Kmita z Herburtów (wdowa po Piotrze Kmicie). Osada na przełomie wieków zmieniała właścicieli.

Nazwa pochodzi od ukraińskiego słowa „litowyszcz”, które oznacza miejsce letniego wypasu bydła. Rozwojowi sprzyjało korzystne położenie przy szlaku handlowym z Przemyśla do Siedmiogrodu.

Ze względu na położenie gminy, przed 1728 r. Lutowiska, które są siedzibą gminy, otrzymały prawa miejskie, pod nazwą Urbanice. Jednak nowa nazwa przyjęła się. W 1742 r. miasto otrzymało prawo odbywania 8 jarmarków rocznie. Odbywające się jarmarki powodowały, że przybywali handlarze z czterech stron świata, w tym Żydzi, którzy z czasem stali się najludniejszą nacją zamieszkującą te obszary. Większość z nich bogaciła się na handlu bydłem sprzedawanym na częstych jarmarkach, bądź dzięki rzemiosłu.

Od 1772 r. Urbanice znajdowały się w zaborze austriackim. Pod koniec XIX w. Urbanice przysły na własność żydowskiego kupca Mendla Randa, który był najbogatszym Żydem nad górnym Sanem. Podczas I wojny światowej miasto zostało poważnie zniszczone i wyludniło się. Natomiast w okresie międzywojennym w 1919 r. Urbanice utraciły prawa miejskie.

Ze względu na położenie, Lutowiska oznaczone są na mapie jako miejsce wielu zdarzeń historycznych. W 1846 r. przez Lutowiska przemieszczały się oddziały Powstania Styczniowego, które zmierzały w kierunku Sanoka. Po upadku powstania i zniesieniu pańszczyzny w 1848 nastąpiło rozdrobnienie gruntów. Licytowane majątki przejęli przedsiębiorcy drzewni, budując tartaki. Właścicielka miejscowości Aleksandra Krasicka z domu Konarska, uczestniczka powstania styczniowego z 1863, ukrywała zbiegów w swoim majątku w Lutowiskach. W 1868 Lutowiska były własnością Franciszka Konarskiego, a pod koniec XIX w. właścicielem Lutowisk był hrabia Stanisław Konarski.

Podczas I wojny światowej w 1915 r. pod Lutowiskami Austriacy (w 30 stopniowym mrozie) rozbili rosyjską kawalerię chana Nachiczewskiego. W czasie tych walk Lutowiska zostały spalone, zaś wielu jej mieszkańców zginęło lub zostało przez Rosjan wywiezionych na Syberię za sprzyjanie Austrii.

Po zakończeniu I wojny światowej Lutowiska utraciły prawa miejskie w 1919 roku, ale do II wojny światowej stanowiły okoliczne centrum handlowe i administracyjne. W miejscowości istniały 2 rynki - Rynek Górny i Rynek Dolny.

Podczas II wojny światowej, we wrześniu 1939 r. Lutowiska zajęły wojska sowieckie. Wieś weszła do sowieckiej strefy okupacyjnej. W czerwcu 1941 r. miejscowość zajęły wojska niemieckie, a w lipcu 1944 r. przez wojska sowieckie. Wieś włączono w granice ZSRR, pod nazwą Szewczenkowo. Na mocy układu Ribbentrop-Mołotow w 1939 r. rzeka San stała się granicą dzielącą tereny obecnej gminy na obszary okupowane przez wojska niemieckie i sowieckie. Po stronie sowieckiej rozebrano i wysiedlono 13 wsi znajdujących się w tzw. przygranicznej „zonie”, wysiedlono na Syberię miejscową inteligencję, urzędników państwowych, księży oraz służby leśne.

Większość zabudowy wioski została zniszczona. W 1951 r. Szewczenkowo w ramach umowy o zamianie granic przywrócono do Polski, a w 1957 r. zmieniono nazwę ponownie na Lutowiska.

Gmina Lutowiska, ma wielokulturową historię. Z chwilą założenia osadę zamieszkiwała ludność ruska i wołoska. Na przełomie wieków, ze względu na najazdy wojsk, epidemie, klęski głodu, osada wyludniała się i ponownie zaludniała. W konsekwencji ruchów migracyjnych osadę zamieszkiwali osadnicy ruscy w tym łemkowie i ludność ukraińska, żydowscy oraz Polacy. Taka struktura ludnościowa utrzymywała się do rozpoczęcia II wojny światowej, która swymi działaniami doprowadziła do eksterminacji ludności żydowskiej. Działania wysiedleńcze, akcją „Wisła” po zakończeniu wojny, nieodwracalnie zmieniły oblicze osady. Dziedzictwo kulturowe regionu zostało zniszczone, a wiele miejscowości w ogóle przestało istnieć. W Bieszczady, w tym do Lutowisk zaczęły napływać grupy osadnicze z terenów Polski. Różnymi motywami kierowali się ludzie, którzy postanowili tutaj zamieszkać. Część z nich uciekła przed systemem, część dostała przydziały przyjazdu. Nowi osadnicy zaczęli tworzyć nową tożsamość, nowe dziedzictwo kulturowe, nie zapominając o historii.

Dzięki licznym grupom nowych osadników, na terenie Gminy Lutowiska możemy podziwiać następujące zabytki, szczególnie z grupy sakralnej:

- Cerkiew św. Michała Archanioła w Smolniku nad Sanem, która należy do najstarszych i najpiękniejszych zabytków architektury sakralnej w Bieszczadach, Wpisana jest na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Jest to budowla trójdzielna o konstrukcji zrębowej, której każda z trzech części zwieńczona jest dachem namiotowym z załomem. Napis wycięty w nadprożu nad wejściem do świątyni głosi, że została wzniesiona w 1791 r. Jest to budowla trójdzielna o konstrukcji zrębowej, której każda z trzech części zwieńczona jest dachem namiotowym z załomem. Napis wycięty w nadprożu nad wejściem do świątyni głosi, że została wzniesiona w 1791 r. Od 1973 r., właścicielem cerkwi jest parafia rzymskokatolicka w Lutowiskach. W 1974 r. została konsekrowana na filialny kościół obrządku łacińskiego p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny parafii Lutowiska. W latach 2004–2007 parafia przeprowadziła gruntowny remont świątyni.
- Cerkiew św. Mikołaja w Chmielu, pierwsza wzmianka o uposażeniu tutejszej cerkwi pochodzi z roku 1584 roku. Druga drewniana cerkiew parafialna pod wezwaniem św. Mikołaja biskupa została zbudowana (prawdopodobnie w miejsce starej) w 1795 roku. Istniała do roku 1904. Obecna świątynia powstała w roku 1906. Cerkiew ma konstrukcję zrębową, trójdzielną, orientowaną. Konsekrowano ją w roku 1907 pod pierwotnym wezwaniem św. Mikołaja.
- Kościół pw. św. Stanisława Biskupa w Lutowiskach, który wpisany został do rejestru zabytków jako dobro kultury stanowiące „jeden przykład sakralnej architektury neogotyckiej na obszarze polskich Bieszczadów”,
- Kościół św. Michała Archanioła w Dwerniku to stara drewniana cerkiew z 1898 roku, która stała w Lutowiskach. Przeniesiono ją do Dwernika w 1979 roku dla potrzeb ludności, która chciała mieć kościół. W środku znajduje się ołtarz z XIX wieku z unikatowym obrazem św. Michała Archanioła, który został namalowany techniką ikonową (ale na blasze).

Do obiektów dziedzictwa kulturowego, które pozwalają zachować historię, zalicza się m. in. ruiny dzwonnicy w Krywe, , cmentarze, z których niektóre znajdują się przy cerkwiach, Kirkut w Lutowiskach, który jest cmentarzem żydowskim oraz ruiny dzwonnicy w Krywe i relikty dzwonnicy w Chmielu.

5.4.3 Planowanie przestrzenne

Kierunki rozwoju przestrzennego gminy Lutowiska określa Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Lutowiska przyjęte uchwałą Rady Gminy Lutowiska nr XXVI/145/2013 z dnia 8 maja 2013 roku.

Studium to dokument sporządzany dla całego obszaru gminy, określający w sposób ogólny politykę przestrzenną i lokalne zasady zagospodarowania. Obok miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego jest aktem planowania przestrzennego i w systemie planistycznym zaliczane jest do aktów planowania ogólnego. Fundamentalne znaczenie mają zasady ładu przestrzennego i zrównoważonego rozwoju.

Ład przestrzenny to sposób ukształtowania przestrzeni, który tworzy harmonijną całość i uwzględnia w uporządkowanych relacjach uwarunkowania i wymagania funkcjonalne, społeczno-gospodarcze, środowiskowe, kulturowe oraz kompozycyjno-estetyczne. Natomiast zrównoważony rozwój to rozwój społeczno-ekonomiczny zakładający taki rozwój, który zaspokajając potrzeby współczesnych społeczeństw, nie będzie jednocześnie ograniczał możliwości rozwojowych przyszłych pokoleń. Zakłada równoległy rozwój gospodarki, społeczeństwa i środowiska.

Studium obejmuje obszar w granicach administracyjnych gminy i pełni trzy podstawowe funkcje:

1. stanowi akt polityki przestrzennej gminy, określający strategię rozwoju przestrzennego;
2. wpływa na zasoby kształtowania przestrzeni, określone w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, koordynując ich ustalenia;
3. może stanowić ofertę dla przyszłych inwestorów, będąc jednym z ważniejszych elementów programu rozwoju gminy.

W celu kształtowania zabudowy oraz wskaźników zagospodarowania terenu tworzone są miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego na działkach gminnych i prywatnych, umożliwiające przyjęcie wieloletniego kierunku działań standaryzujących ład i porządek przestrzenny oraz stwarzające możliwość zrównoważonego rozwoju podstawowej infrastruktury komunalnej i społecznej oraz sprawniejszego zasiedlania obszarów gminy. Obligatoryjnie realizowane są programy i projekty zmierzające do harmonizacji i kształtowania przestrzeni publicznej.

Na terenie gminy Lutowiska obowiązują ustalenia 31 miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz 6 zmian, obejmujące łączną powierzchnię ok. 737,0 ha, co stanowiło 1,5% całkowitej powierzchni gminy. Planami objęto część miejscowości: Lutowiska, Dwernik, Chmiel, Zatwarnica, Caryńskie, Nasiczne, Smolnik, Procisne, Skorodne. Plany te zostały opracowane zarówno w oparciu o ustawę z dnia 7 lipca 1994 r. o zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. z 1999 nr 15 poz.139 ze zm.), jak też o ustawę z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (tj. z 2022 r., poz. 503, z późn. zm.).

Na obszarach objętych aktualnymi miejscowymi planami, istnieją niezagospodarowane rezerwy terenów. W stosunku do tych terenów zagospodarowanie przestrzenne jest realizowane poprzez wydanie przewidzianych prawe decyzji o warunkach zabudowy lub decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego.

Ze względu na mały odsetek terenów objętych miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego, zagospodarowanie przestrzenne jest realizowane poprzez wydawanie przewidzianych prawem decyzji o warunkach zabudowy lub decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego. W 2021 r. na terenie gminy Lutowiska wydano 7 decyzji o warunkach zabudowy, natomiast nie wydano żadnej decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego. Łącznie na przestrzeni lat 2017-2021 wydane zostały 48 decyzje o warunkach zabudowy oraz 14 decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego. Dane dotyczące wydawanych decyzji na przestrzeni lat 2017-2021 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 28 Liczba wydanych decyzji o warunkach zabudowy i decyzji o ustaleniu lokalizacji celu publicznego na przestrzeni lat 2017-2021 na terenie gminy Lutowiska

Rodzaj decyzji	2017	2018	2019	2020	2021
Decyzje o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego	4	1	4	5	0
Decyzje o warunkach zabudowy, w tym:	12	10	11	8	7
- decyzje dotyczące zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej	7	7	3	3	3
- decyzje dotyczące zabudowy usługowej	0	1	0	2	0
- decyzje dotyczące innej zabudowy	5	2	8	3	4

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

5.4.4 Mieszkalnictwo

Kolejnym ważnym elementem rozwoju jest mieszkalnictwo, związane z wielkością zasobów mieszkaniowych oraz warunkami mieszkaniowymi. Mieszkalnictwo wiąże się z polityką przestrzenną, ze względu na jej rolę w kształtowaniu przestrzeni, decydując o sposobie użytkowania terenu. W gminie Lutowiska, według danych GUS, w 2021 roku było 744 mieszkań o łącznej powierzchni użytkowej 57 067 m² i w stosunku do roku 2017 liczba mieszkań zwiększyła się o 31.

Dane dotyczące zasobów mieszkaniowych w gminie Lutowiska w roku 2017 i 2021 przedstawia tabela poniżej.

Tabela 29 Zasoby mieszkaniowe na terenie gminy Lutowiska w roku 2017 i 2021

Wyszczególnienie	Jednostka miary	2017	2021
Mieszkania	szt.	713	744
Izby	szt.	2 775	2 921
Powierzchnia użytkowa mieszkań	m ²	53 927	57 067

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Porównując wskaźniki dotyczące wielkości zasobów mieszkaniowych w gminie Lutowiska ze wskaźnikami dla powiatu bieszczadzkiego i województwa podkarpackiego za rok 2021 można zauważyć, że przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania, przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania na 1 osobę, mieszkania na 1000 mieszkańców były wyższe niż średnia dla powiatu bieszczadzkiego, ale niższe niż dla województwa podkarpackiego. W gminie Lutowiska przeciętna liczba osób na jedno mieszkanie była niższa niż dla powiatu i województwa.

Dane dotyczące wskaźników z zakresu zasobów mieszkaniowych dla roku 2021 w gminie Lutowiska, powiecie bieszczadzkim i województwie podkarpackim przedstawia tabela poniżej.

Tabela 30 Wskaźniki dotyczące zasobów mieszkaniowych w gminie Lutowiska, powiecie bieszczadzkim i województwie podkarpackim dla roku 2021

Wskaźnik	Gmina Lutowiska	Powiat bieszczadzki	Województwo podkarpackie
Przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania w m ²	76,7	74,7	84,3
Przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania na 1 osobę w m ²	28,2	26,3	28,4
Mieszkania na 1000 mieszkańców	368,1	351,6	337,2
Przeciętna liczba osób na 1 mieszkanie	2,72	2,84	2,97

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

O warunkach mieszkaniowych decyduje również wyposażenie w podstawowe instalacje techniczno-sanitarne tj. łazienka, ustęp spłukiwany, wodociąg czy centralne ogrzewanie.

Na przestrzeni lat, w skali kraju można zauważyć wzrost liczby mieszkań wyposażonych w instalację techniczno-sanitarną. W gminie Lutowiska w 2020 roku najczęściej mieszkań wyposażonych było w wodociąg – 96,0% ogółu mieszkań, ustęp łazienkowy – 94,0% ogółu mieszkań, łazienkę – 93,8% ogółu mieszkań, a najmniej w centralne ogrzewanie 74,2%.

Liczbę mieszkań wyposażonych w instalację techniczno-sanitarne oraz ich udział w liczbie ogólnej mieszkań na terenie gminy Lutowiska w roku 2017 i 2020 przedstawia poniższa tabela. Na dzień opracowania Strategii brak było dostępnych danych z 2021 roku.

Tabela 31 Wyposażenie mieszkań w instalację techniczne i sanitarne na terenie gminy Lutowiska

Wyszczególnienie	2017		2020	
	Liczba mieszkań wyposażonych w instalację techniczno-sanitarną	% ogółu mieszkań	Liczba mieszkań wyposażonych w instalację techniczno-sanitarną	% ogółu mieszkań
Wodociąg	690	96,8	702	95,0
Ustęp spłukiwany	683	95,8	695	94,0
Łazienka	681	95,5	693	93,8
Centralne ogrzewanie	536	75,2	548	74,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Na przestrzeni lat widać wzrost liczby mieszkań na terenie gminy Lutowiska, w latach 2017-2021 oddano do użytkowania łącznie 22 mieszkania o łącznej powierzchni 2 985 m². W 2021 roku widać wzrost powierzchni użytkowej oddawanych mieszkań do 1 059 m², w porównaniu do 2019 roku, gdzie było oddanych tyle samo mieszkań (6), a ich powierzchnia wynosiła 634 m². Dane dotyczące budownictwa mieszkalnego w gminie Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 32 Budownictwo mieszkaniowe w gminie Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021

Wyszczególnienie	Jednostka miary	2017	2018	2019	2020	2021
------------------	-----------------	------	------	------	------	------

Budynki mieszkalne oddane do użytku	szt.	1	5	6	4	6
Oddane mieszkania ogółem	szt.	1	5	6	4	6
Liczba izb ogółem	szt.	6	21	28	22	34
Powierzchnia użytkowa ogółem	m ²	216	399	634	677	1 059

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W określeniu sytuacji w budownictwie na danym obszarze oraz tendencję w tej kwestii, pomagają opracowane przez GUS wskaźniki budownictwa mieszkaniowego, takie jak: mieszkania oddane do użytkowania na 1000 ludności, przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania oddanego do użytkowania w m² oraz nowe budynki mieszkalne na 1000 ludności.

Według danych GUS z 2021 roku wskaźnik liczby mieszkań oddanych do użytkowania na 1000 ludności wyniósł 3,0, co było wyższym wskaźnikiem niż dla wartości wskaźnika powiatu bieszczadzkiego (2,4), ale niższym niż dla województwa podkarpackiego. Gmina Lutowiska jest gminą wiejską, więc budownictwo mieszkaniowe nie rozwija się tak szybko jak w przypadku ośrodków miejskich.

Przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania oddanego do użytkowania jest wyższa od wskaźnika dla powiatu bieszczadzkiego i województwa podkarpackiego. Przedstawione wskaźniki pokazują, że na terenie gminy Lutowiska do użytkowania oddawane są mieszkania w budynkach jednorodzinnych, natomiast brak jest zabudować wielorodzinnych.

Dane dotyczące wskaźnika z zakresu budynków mieszkalnych i mieszkań oddanych do użytku dla roku 2021 w gminie Lutowiska, powiecie bieszczadzkim i w województwie podkarpackim, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 33 Wskaźniki dotyczące budownictwa mieszkaniowego w gminie Lutowiska, powiecie bieszczadzkim oraz w województwie podkarpackim dla roku 2021

Wskaźnik	Gmina Lutowiska	Powiat bieszczadzki	Województwo podkarpackie
Mieszkania oddane do użytkowania na 1000 ludności	3,0	2,4	4,7
Przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania oddanego do użytkowania w m²	176,5	140,5	110,5
Nowe budynki mieszkalne na 1000 ludności	3,0	2,4	3,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

5.4.5 Infrastruktura techniczna i gospodarka odpadami komunalnymi

Infrastruktura techniczna

Na jakość życia na obszarze gminy oraz na jej procesy rozwojowe ma dostępna infrastruktura techniczna. Do celów głównych jednostek samorządu terytorialnego zalicza się tworzenie odpowiednich warunków do zamieszkania, prowadzenia działalności gospodarczej,

realizacji usług społecznych, komunalnych i administracyjnych. Infrastruktura drogowa oraz wodno-kanalizacyjna jest głównym elementem infrastruktury technicznej.

Infrastruktura drogowa ściśle wiąże się z dostępnością komunikacyjną gminy i determinuje rozwój społeczno-gospodarczy oraz jest czynnikiem napędu gospodarczego, który jest kluczowy do poprawy jakości życia mieszkańców. Na dostępność komunikacyjną ma wpływ stan i rodzaj dróg oraz możliwości połączenia z innymi miastami i miejscami, które są celem podróży.

Zgodnie z ustawą z dnia 21 marca 1985 r. o drogach publicznych, drogi publiczne ze względu na funkcje w sieci drogowej dzielą się na następujące kategorie: drogi krajowe, drogi wojewódzkie, drogi powiatowe i drogi gminne.

Przez teren gminy Lutowiska przechodzą dwie drogi wojewódzkie: nr 896 Ustrzyki Dolne – Ustrzyki Górne, która w całości biegnie przez obszar powiatu bieszczadzkiego oraz nr 897 Tylawa – Komańcza – Cisna – Ustrzyki Górne – Wołosate, która kończy się przy granicy państwa na przełęczy Beskid.

Kolejnym typem dróg na terenie gminy Lutowiska są drogi powiatowe o łącznej długości 40,16 kilometrów. Przez obszar gminy przebiegają drogi powiatowe:

- nr 2304R Polana – Lutowiska,
- nr 2284 Rajske – Zatwarnica,
- nr 2305R Smolnik – Zatwarnica,
- nr 2306R Brzegi Górne – Dwernik.

Dodatkowo uzupełnieniem sieci dróg na terenie gminy Lutowiska są drogi gminne. Drogi te są w różnym stanie technicznym, a utrzymywane są przez remonty nawierzchni lub przebudowy, w miarę możliwości finansowych.

Kolejnym elementem infrastruktury technicznej jest sieć wodociągowa. Zadanie w zakresie dostarczania wody na terenie gminy Lutowiska realizowane są przez Urząd Gminy Lutowiska, Bieszczadzki Park Narodowy i Nadleśnictwo Lutowiska. Na terenie gminy Lutowiska, według danych Głównego Urzędu Statystycznego z 2021 roku, długość eksploatowanej sieci wodociągowej wynosiła 17,6 km., natomiast liczba przyłączy do prowadzących do budynków mieszkalnych i zbiorowego mieszkania – 251. Do sieci wodociągowej podłączonych było 70,5% budynków mieszkalnych, a korzystało z niej 70,3% ogółu ludności w gminie. Średnie roczne zużycie wody w gospodarstwach domowych na 1 mieszkańca wyniosła 19,8 m³.

Wybrane dane dotyczące sieci wodociągowej w gminie Lutowiska w roku 2017 i 2021, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 34 Wybrane dane dotyczące sieci wodociągowej w gminie Lutowiska w roku 2017 oraz 2021

Wyszczególnienie	Jednostka miary	2017	2021
Długość eksploatacyjna sieci wodociągowej	km	bd	17,6
Przyłącza prowadzące do budynków mieszkalnych i zbiorowego zamieszkania	szt.	263	251
Budynki mieszkalne podłączone do sieci wodociągowej – w % ogółu budynków mieszkalnych	%	71,2	70,5

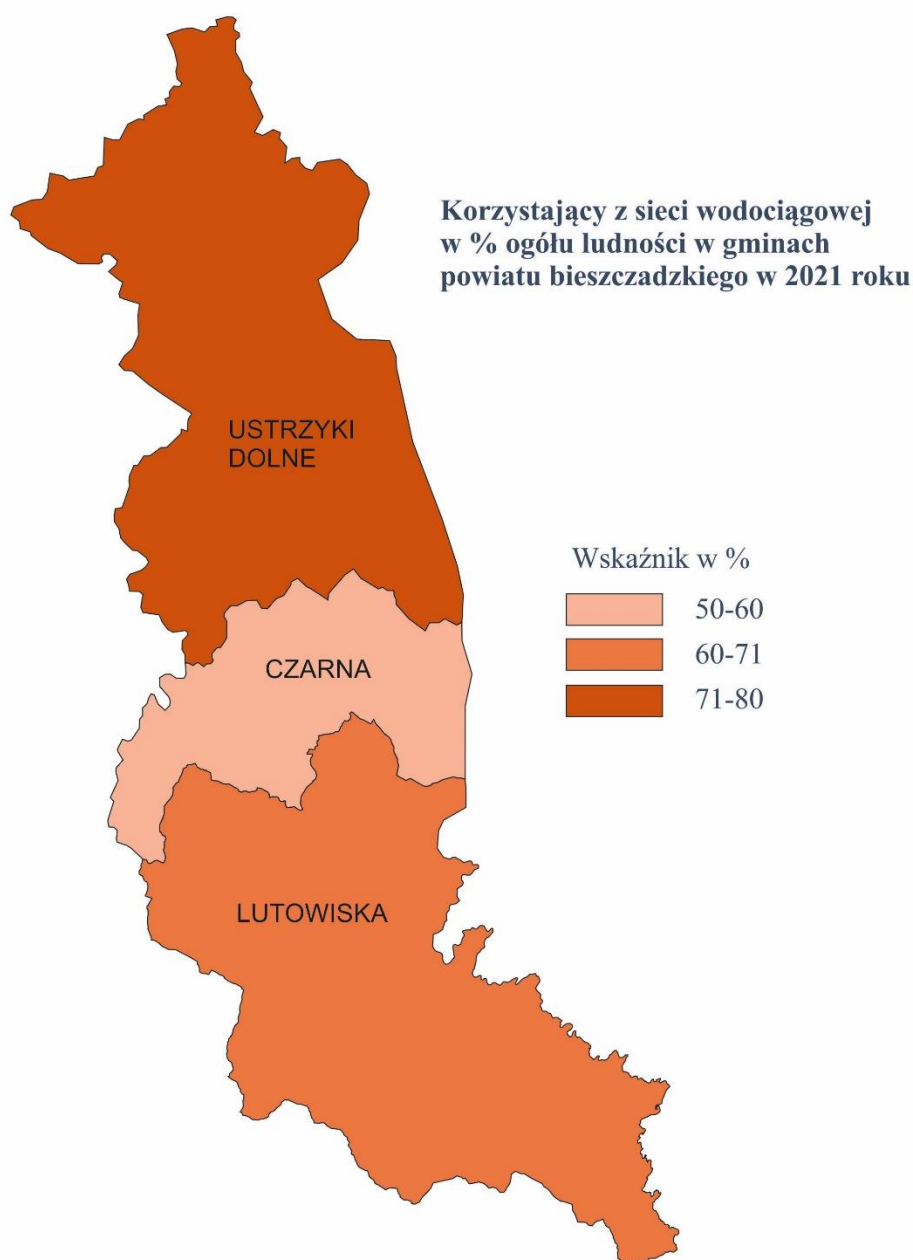

Korzystający z sieci wodociągowej – w % ogółu ludności	%	71,2	70,3
Awarie sieci wodociągowej	szt.	0	12
Woda dostarczona gospodarstwom domowym	dam3	33,0	40,2
Zużycie wody w gospodarstwach domowych na 1 mieszkańca	m3	16,0	19,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Pod względem udziału osób korzystających z sieci wodociągowej w liczbie ludności ogółem, gmina Lutowiska wypada dobrze na tle pozostałych gmin powiatu bieszczadzkiego. Powiat bieszczadzki jest zwodociągowany na średnim poziomie – 71,5% ludności powiatu korzysta z sieci wodociągowej. Najmniejsza wartość występuje w gminie Czarna 53,2%, natomiast najlepiej zwodociągowaną gminą w powiecie jest gmina Ustrzyki Dolne – 74,2% korzystających z sieci wodociągowej.

Dane dotyczące udziału osób korzystających z sieci wodociągowej w liczbie ludności ogółem w gminach powiatu bieszczadzkiego w 2021 roku, przedstawia poniższa mapa.

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Długość czynnej sieci kanalizacyjnej, według danych GUS, w 2021 roku wynosiła 20,5 km, podłączonych do niej było 69,1% ogółu budynków mieszkalnych na terenie gminy i korzystało z niej 69,6% ludności gminy Lutowiska. W 2021 roku siecią kanalizacyjną odprowadzonych zostało 43,9 dm³ ścieków bytowych.

Dane dotyczące sieci kanalizacyjnej gminy Lutowiska w roku 2017 i 2021 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 35 Wybrane dane dotyczące sieci kanalizacyjnej w gminie Lutowiska w roku 2017 oraz 2021

Wyszczególnienie	Jednostka miary	2017	2021
Długość czynnej sieci kanalizacyjnej	km	20,5	20,5
Przyłącza prowadzące do budynków mieszkalnych i zbiorowego zamieszkania	szt.	248	236
Awarie sieci kanalizacyjnej	szt.	0	13
Ścieki bytowe odprowadzone siecią kanalizacyjną	dam3	36,2	43,9
Ścieki oczyszczane odprowadzone	dam3	34,0	37,0
Budynki mieszkalne podłączone do sieci kanalizacyjnej – w % ogółu budynków mieszkalnych	%	70,4	69,1
Korzystający z sieci kanalizacyjnej – w % ogółu ludności	%	70,5	69,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Analizując udział osób korzystających z sieci kanalizacyjnej w liczbie ludności ogółem, gmina Lutowiska w 2021 roku osiągnęła najlepszy wynik w powiecie. Wartość wskaźnika wyniosła 69,6%, natomiast średni wynik w powiecie bieszczadzkim wyniósł 49,4%. Najgorszy wynik osiągnęła gmina Czarna – 23,2%.

Dane dotyczące udziału osób korzystających z sieci kanalizacyjnej w liczbie ludności ogółem w gminach powiatu bieszczadzkiego w 2021 roku, przedstawia mapa poniżej.

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Gospodarka odpadami

Na wpływ jakości życia mieszkańców w gminie ma gospodarka odpadami komunalnymi. Zgodnie z ustawą z dnia 14 grudnia 2012 roku o odpadach (Dz. U. z 2022 r. poz. 699 z późn. zm.), przez odpady komunalne rozumie się odpady powstające w gospodarstwach domowych, wyłączając pojazdy wycofane z eksploatacji, a także odpady niezawierające odpadów

niebezpiecznych pochodzące od innych wytwórców odpadów (m. in. z sektora handlu i usług), które ze względu na swój charakter lub skład, podobne są do odpadów powstających w gospodarstwach domowych.

Zgodnie z art. 3 ustawy z dnia 13 września 1996 r. o utrzymaniu czystości i porządku w gminach (Dz. U. z 2022 poz. 1297), do zadań własnych gminy należy utrzymanie czystości i porządku oraz kwestie związane z gospodarką odpadami komunalnymi na terenie gminy. Gminy są zobowiązane do zorganizowania, odbierania i zagospodarowania odpadów komunalnych zebranych w nieruchomościach położonych na jej terenie.

Według danych z GUS w 2021 roku, w gminie Lutowiska zebrano ogółem 4 623,55 ton odpadów komunalnych, z czego 1 839,43 ton, tj. 39,8% ogółu odpadów, stanowiły odpady zebrane selektywnie. Masa wytworzonych odpadów komunalnych na 1 mieszkańca wyniosła 220 kg i w stosunku do 2019 roku spadła o 20 kg. Wskaźnik umożliwia monitorowanie postępów w dążeniu do zmniejszenia ilości wytwarzanych odpadów oraz zmniejszenia negatywnego oddziaływania tych odpadów na środowisko, co jest jednym z celów polityki Unii Europejskiej w zakresie gospodarowania odpadami komunalnymi. Ilość wytwarzanych odpadów w przeliczeniu na 1 mieszkańca, uzależniona jest w dużej mierze od czynników ekonomicznych i społecznych, głównie standardu życia ludności oraz wielkości i intensywności konsumpcji produktów.

Na ochronę środowiska ma wpływ gospodarowanie odpadami komunalnymi, a w szczególności ich segregacja. Selektywne zbieranie odpadów komunalnych obejmuje: papier, metale, tworzywa sztuczne, szkło, opakowania wielomateriałowe oraz bioodpady i należą do obowiązków gminy. Gminy zostały również zobowiązane do osiągnięcia, wskazanych w ustawie o utrzymaniu czystości i porządku w gminach, poziomów recyklingu, przygotowania do ponownego użytku i odzysku oraz ograniczenia składowania odpadów komunalnych ulegających biodegradacji.

Na przestrzeni lat 2017-2021, według danych GUS, w gminie Lutowiska nie wystąpił trend w ilości zebranych odpadów komunalnych ogółem. Od 2017 do 2019 roku ilość zebranych odpadów komunalnych wzrastała z roku na rok, natomiast w 2020 roku ilość ta spadła do 4 369,62 ton, a w 2021 roku wzrosła do 4 624,55 ton, co dało większy wynik niż w roku 2017. Pozytywnym aspektem jest wzrost ilości odpadów zebranych selektywnie, a malejąca ilość odpadów zebranych w sposób zmieszany.

Dane dotyczące ilości odpadów komunalnych zebranych na terenie gminy Lutowiska w latach 2017-2021, przedstawia tabela oraz wykres poniżej.

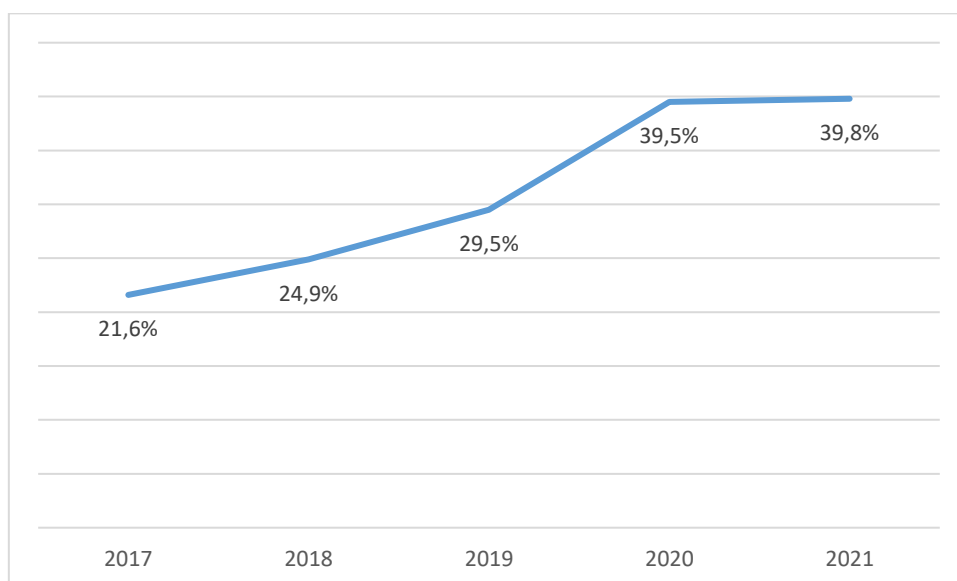
Tabela 36 Odpady komunalne zebrane na terenie gminy Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021

Rok	Odpady zebrane ogółem (w t)	Odpady zebrane selektywnie (w t)	Odpady zebrane zmieszane (w t)
2017	4 314,17	931,95	3 382,22
2018	5 012,96	1 247,15	3 765,81
2019	5 221,10	1 540,99	3 680,11
2020	4 369,62	1 723,90	2 645,72
2021	4 624,55	1 839,43	2 785,12

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Wykres 17 Udział odpadów komunalnych zebranych selektywnie w ilości odpadów zebranych ogółem na terenie gminy Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Na powyższym wykresie widać wzrost udziału odpadów zebranych selektywnie. Na przestrzeni lat 2017-2021 udział odpadów komunalnych zebranych w sposób selektywny w ilości zebranych odpadów ogółem wzrastała i w 2021 roku wyniósł 39,8%. Świadczy to o poprawnym funkcjonowaniu systemu gospodarowania odpadami komunalnymi na obszarze gminy oraz umożliwia gminie osiągnięcie poziomu recyklingu określonego w ustawie.

Uzupełnieniem systemu gospodarowania odpadami komunalnymi w gminach są punkty selektywnego zbierania odpadów komunalnych, w których właściciele nieruchomości mogą oddawać, określone w regulaminie utrzymania czystości i porządku w gminie, rodzaje odpadów. Na terenie gminy Lutowiska znajduje się jeden taki punkt – w miejscowości Smolnik, a mieszkańcy gminy mogą tam nieodpłatnie oddawać zebrane w sposób selektywny następujące frakcje odpadów komunalnych: papier, szkło, metale i tworzywa sztuczne, odpady zielone, odpady niebezpieczne, przeterminowane leki i chemikalia, zużyte igły i strzykawki, zużyte baterie i akumulatory, zużyty sprzęt elektryczny i elektroniczny, zużyte opony, odpady wielkogabarytowe, odpady budowlane i rozbiórkowe, odpady tekstyliów i odzieży.

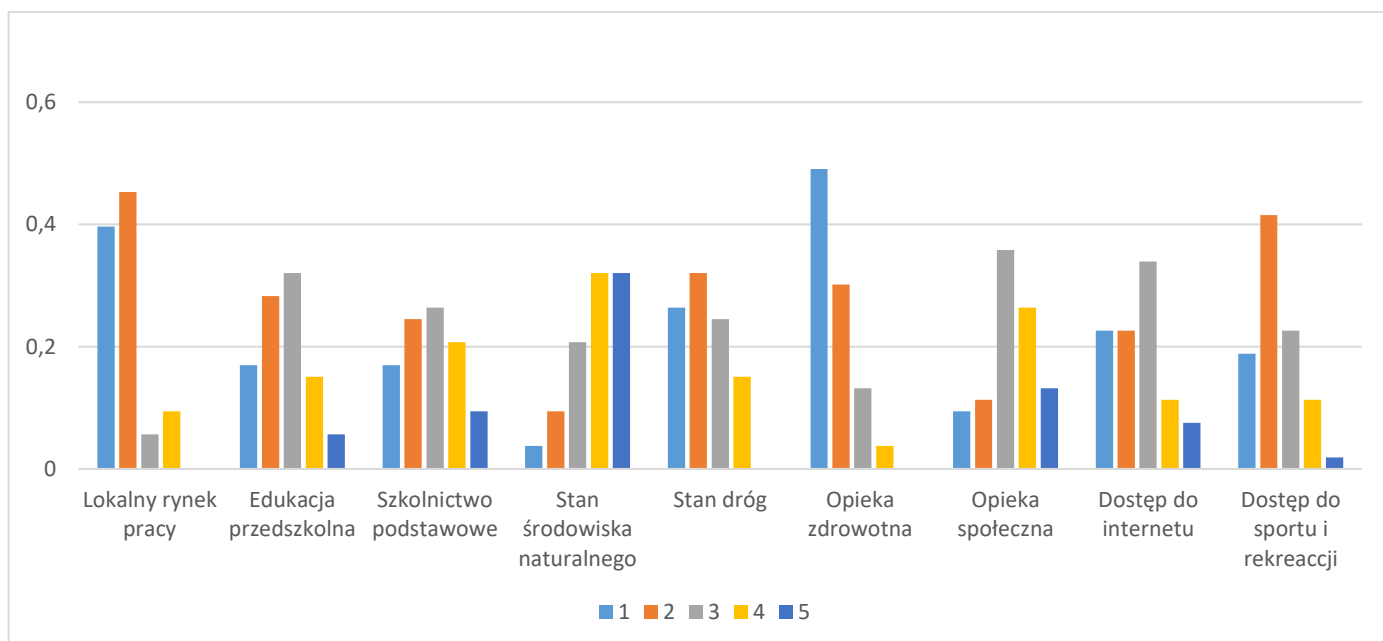
GMINA W OCZACH MIESZKAŃCÓW

Wśród mieszkańców gminy Lutowiska została przeprowadzona ankieta, w której wzięło udział 53 osoby i dokonały oceny poszczególnych sfer życia w gminie, wyszczególniały atuty i działania priorytetowe na obszarze gminy oraz która branża gospodarki ma największy potencjał rozwojowy, a także co powinno być wizytówką gminy w 2030 r.

W ocenie poszczególnych sfer życia na obszarze gminy, gdzie 1 jest oceną najniższą, natomiast 5 oceną najwyższą, mieszkańcy najlepiej ocenili stan środowiska naturalnego (64% ocen „4” i „5”) oraz bezpieczeństwo mieszkańców (47% ocen „4” i „5”). Natomiast najwięcej ocen

negatywnych pojawiło się przy ocenie lokalnego rynku pracy (85% ocen „1” i „2”) oraz opieka zdrowotna (79% ocen „1” i „2”).

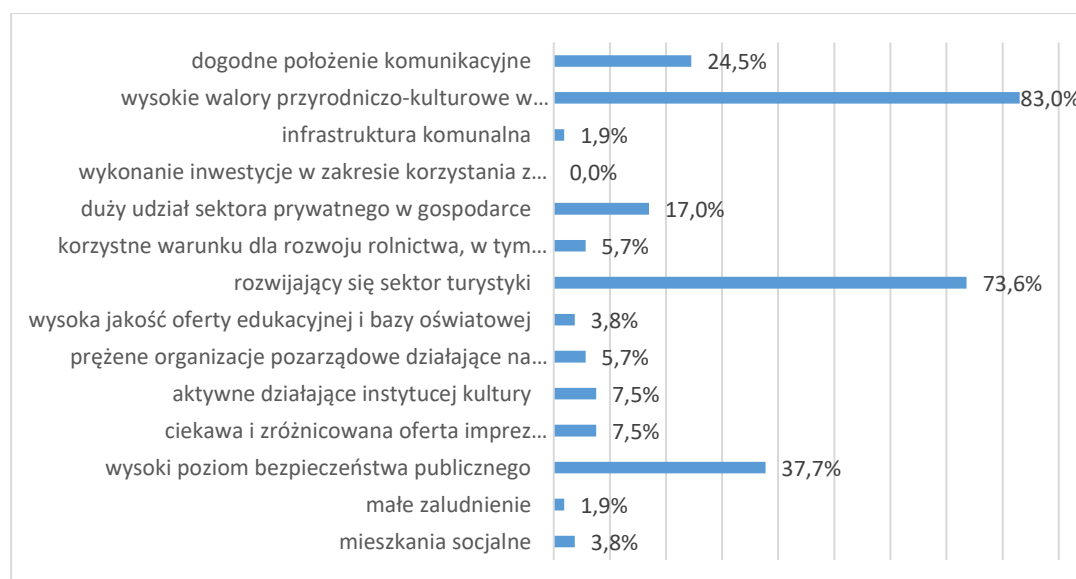
Wykres 18 Ocena poszczególnych sfer życia na terenie gminy Lutowiska w skali 1-5

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet

Ankietowani wskazali największe atuty gminy Lutowiska, najczęściej wskazywanymi były wysokie walory przyrodniczo-kulturowe w kontekście branży turystycznej i gospodarczej – 83,3% udzielonych odpowiedzi oraz rozwijający się sektor turystyki – 73,6% ogółu odpowiedzi. Ankietowani nie zaznaczyli odpowiedzi – wykonane inwestycje w zakresie korzystania z odnawialnych źródeł energii.

Wykres 19 Atuty gminy – pytanie wielokrotnego wyboru (w % udzielonych odpowiedzi)

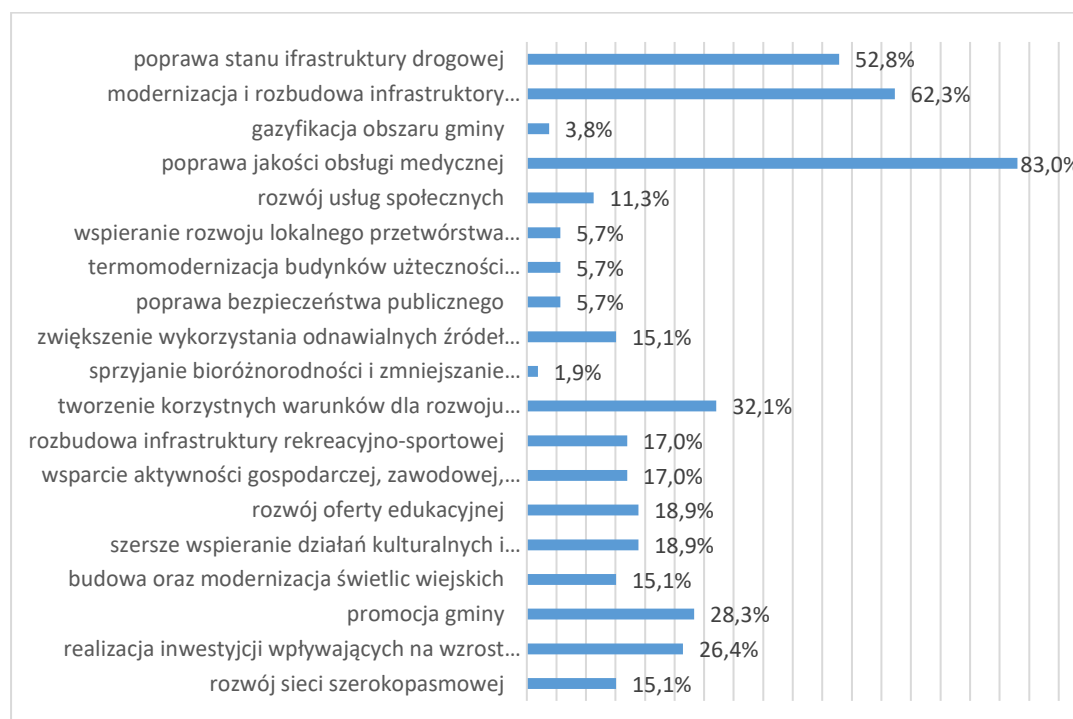

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet

Na wykresie poniżej wskazano, jakie są priorytetowe działania do wykonania na terenie gminy Lutowiska według ankietowanych i mają kluczowe znaczenie dla rozwoju i dobrego funkcjonowania gminy i jej mieszkańców.

Po przepracowanej analizie, najwięcej osób wskazało poprawę jakości obsługi medycznej (83,0% ogółu odpowiedzi), modernizację i rozbudowę infrastruktury komunalnej (62,3% ogółu odpowiedzi) oraz poprawa stanu infrastruktury drogowej (52,8% ogółu odpowiedzi). Najmniej odpowiedzi było dla – sprzyjanie bioróżnorodności i zmniejszenie zanieczyszczania środowiska oraz gazyfikacja obszaru gminy.

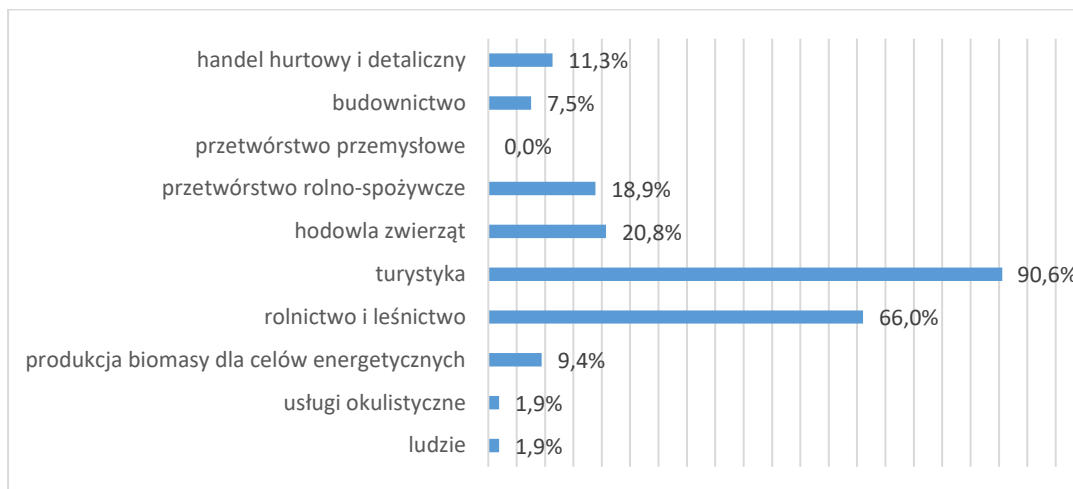
Wykres 20 Priorytetowe działania do wykonania na terenie gminy – pytanie wielokrotnego wyboru (w % udzielonych odpowiedzi)

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet

Kolejne pytanie dotyczyło branży gospodarczej na terenie gminy, która posiada największy potencjał rozwojowy. Najczęściej wskazywaną odpowiedzią była turystyka – 90,6% ogółu udzielonych odpowiedzi oraz rolnictwo i leśnictwo – 66,0%. Żadnej odpowiedzi nie wskazano dla przetwórstwa przemysłowego.

Wykres 21 Branża gospodarki posiadająca największy potencjał rozwojowy – pytanie wielokrotnego wyboru (w % udzielonych odpowiedzi)

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet

Ankietowani wskazali co powinno być wizytówką gminy Lutowiska w 2030 roku. Najwięcej wskazań uzyskała odpowiedź – dogodne warunki dla turystyki i agroturystyki – 64,2% udzielonych odpowiedzi, aktywni obywatele identyfikujący się z miejscem zamieszkania – 52,8% odpowiedzi oraz szeroki wachlarz ofert kulturalnych, rekreacyjnych, integracyjnych i sportowych – 47,2% odpowiedzi ankietowanych.

Wykres 22 Wizytówka gminy w 2030 r. według jej mieszkańców – pytanie wielokrotnego wyboru (% udzielonych odpowiedzi)

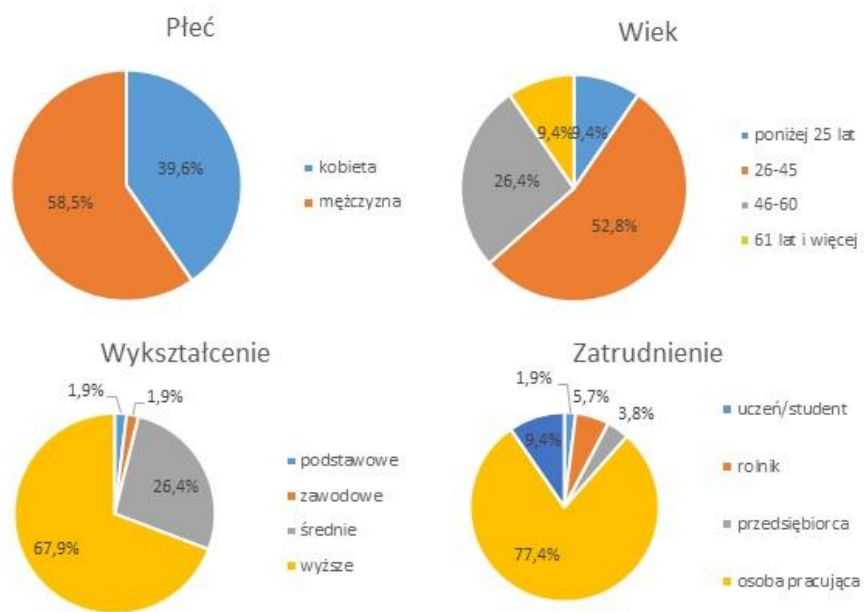

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet

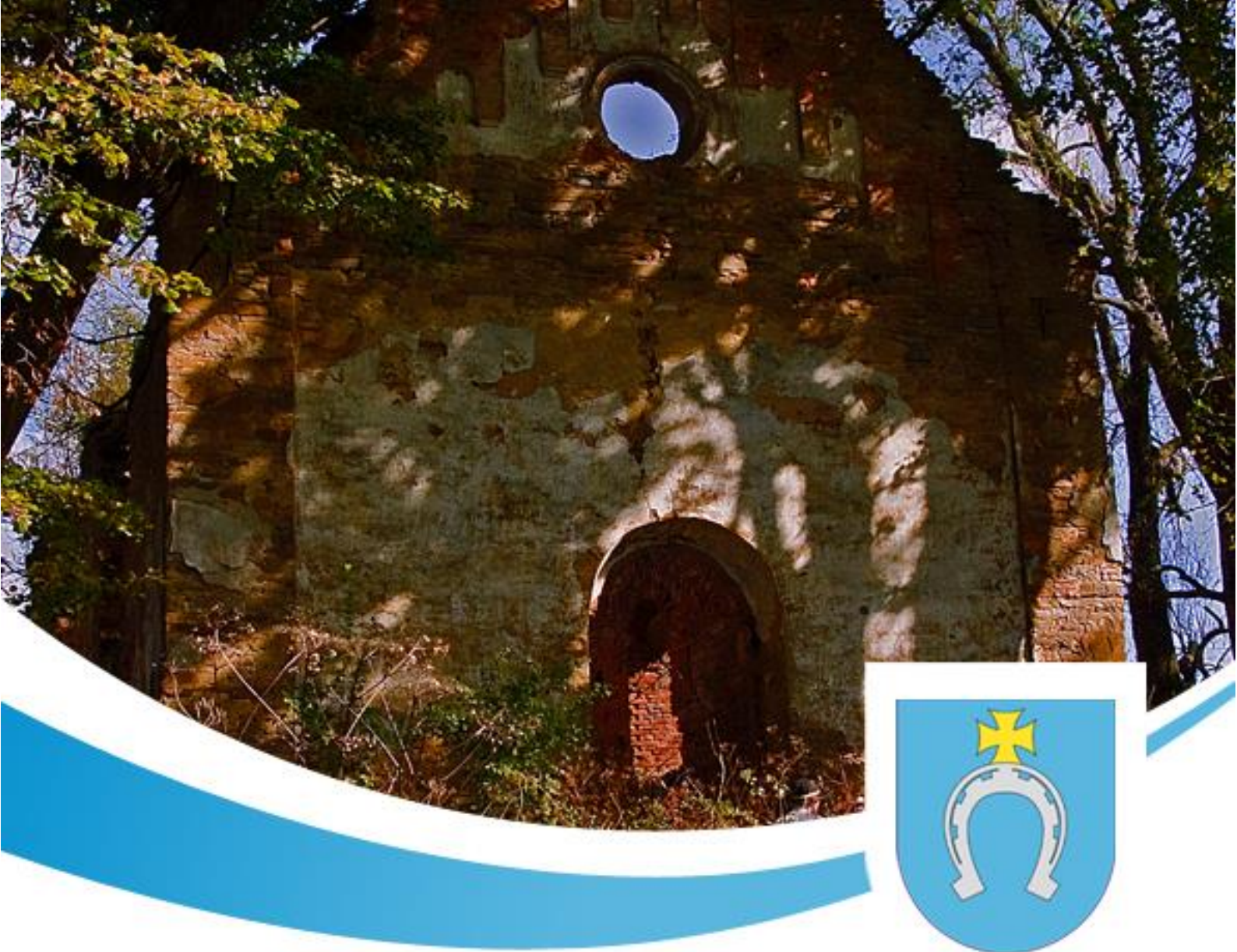
Informacje dotyczące ankietowanych mieszkańców gminy Lutowiska przedstawia wykres poniżej.

Wykres 23 Informacje dot. ankietowanych mieszkańców gminy Lutowiska

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet

WNIOSKI Z DIAGNOZY

Opracowanie Strategii Rozwoju Gminy Lutowiska na lata 2023-2030, zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa, zostało poprzedzone przygotowaniem „Diagnozy sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej” i jest kluczowym etapem w całościowej ocenie ponadlokalnych zasobów oraz w wypracowaniu strategicznych rozwiązań.

Wnioski z diagnozy są podstawą opracowania części kierunkowej Strategii, która zawiera wizję, cele strategiczne, kierunki działań, kluczowe projekty do realizacji oraz model struktury funkcjonalno-przestrzennej wraz z rekomendacjami w zakresie polityki przestrzennej i wskazaniem obszarów strategicznej interwencji.

Poniżej przedstawiono najważniejsze wnioski z diagnozy, wynikające z poszczególnych obszarów tematycznych, tworzących strukturę diagnozy sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej gminy Lutowiska, tj. obszaru społecznego, gospodarczego oraz przestrzenno-

środowiskowego, uzupełnione o oceny z przeprowadzonych wśród mieszkańców ankiet oraz w oparciu o warsztaty z pracownikami Urzędu Gminy Lutowiska i z Radnymi Rady Gminy Lutowiska.

7.1. Obszar społeczny

Gmina Lutowiska jest najmniej zaludnioną gminą w powiecie bieszczadzkim, a na koniec 2021 roku zamieszkuje ją 2021 mieszkańców. Od 2017 roku liczba mieszkańców spadła o 56 osób. Biorąc pod uwagę prognozę dotyczącą liczby ludności do roku 2030 nastąpi dalszy spadek, jest to trend, który negatywnie wpływa na rozwój gminy.

Przyrost naturalny w latach 2017-2021 przyjął wartość ujemną tylko raz w 2019 roku i od tego momentu liczba urodzeń i zgonów jest prawie na tym samym poziomie, ze względu na spadek liczby urodzeń w gminie. Łączna liczba urodzeń na przestrzeni lat 2017-2021 wyniosła 101, natomiast liczba zgonów 77.

Głównym powodem malejącej liczby mieszkańców a analizowanym okresie były migracje – gminę opuściło 196 osób, a przybyło 97, różnica spowodowała ubytek 99 mieszkańców gminy w przeciągu 5 lat. Powszechnie wiadomo, że dane meldunkowe nie są najbardziej rzetelnym źródłem danych, a rzeczywista liczba mieszkańców gminy i ich aktualnego miejsca pobytu może być bardziej niekorzystna. Wyzwaniem dla samorządu w nadchodzących latach będzie zatrzymanie mieszkańców w gminie oraz zachęcenie nowych.

Z perspektywy ekonomicznych grup wiekowych, najliczniejszą grupą w gminie Lutowiska są osoby w wieku produkcyjnym. Jednak z przeprowadzonej analizy wynika, że liczba osób w poszczególnych grupach wiekowych na przestrzeni lat 2017-2021 w gminie starzeje się. Przejawia się to wzrostem liczby osób w wieku poprodukcyjnym i malejącą liczbą osób zarówno w wieku przedprodukcyjnym oraz produkcyjnym w stosunku do ogółu liczby mieszkańców. Również prognozy liczby ludności do roku 2030 pokazują, że trend ten będzie się utrzymywał. Skutkiem

takiego stanu, będzie konieczność ukierunkowania działań na rzecz seniorów, a przede wszystkim dostosowania infrastruktury społecznej, jak dom dziennego pobytu lub klub seniora oraz infrastruktury zapewniającej opiekę całodobową dla osób starszych.

Podstawowe usługi medyczne na obszarze gminy Lutowiska świadczy 3 podmioty, z czego jeden to gabinet stomatologiczny i jeden gabinet fizjoterapii. Na poziomie specjalistycznym opiekę zdrowotną zapewnia placówka zlokalizowana w mieście Ustrzyki Dolne. Mieszkańcy gminy mogą również korzystać z punktu aptecznego. W ocenie mieszkańców gminy, a także pracowników Urzędu i radnych, jakość opieki medycznej na obszarze gminy jest na niskim poziomie. Postępujący proces starzenia się społeczeństwa oznacza, że osobom starszym nie można zapewnić zadowalających warunków ochrony zdrowia, co jest poważnym problemem wpływającym na jakość życia.

W zakresie infrastruktury społecznej, na terenie gminy Lutowiska brakuje zarówno obiektów dostosowanych i przeznaczonych dla osób starszych, jak i placówek zapewniających opiekę nad dziećmi do 3 lat, np. żłobek, a to może niekorzystnie wpłynąć na rynek pracy. Częściowo przeprowadzona modernizacja poprawiła wizerunek zewnętrzny budynków, jednak wyposażenie budynków jest przestarzałe i wymaga remontu.

Poziom zaangażowania obywatelskiego mieszkańców jest wysoki zarówno w przypadku działalności lokalnych stowarzyszeń i organizacji pozarządowych, jak i w przypadku wyborów.

Na obszarze gminy Lutowiska aktywną działalność prowadzą lokalne stowarzyszenia i organizacje pozarządowe, zarówno na rzecz rozwoju gminy, jak i w sferze kulturalnej, kultywowaniu tradycji i obyczajów, w oparciu o istniejącą infrastrukturę kulturalną. Ważną rolę spełniają funkcjonujące koła gospodyń wiejskich oraz zespoły artystyczne, które promują gminę w regionie. W miejscowościach funkcjonują także ochotnicze straże pożarne.

Wysoka, w stosunku do pozostałych gmin powiatu bieszczadzkiego, jest aktywność obywatelska mieszkańców, przejawiająca się frekwencją wyborczą, co korzystnie świadczy o zaangażowaniu mieszkańców w sprawy Państwa.

7.2. Obszar gospodarczy

Gospodarka gminy Lutowiska ściśle wiąże się z działalnością turystyczną, a działające na terenie gminy podmioty swoją działalność ukierunkowują na turystów. Trzon gospodarki gminy Lutowiska stanowią mikroprzedsiębiorstwa, zatrudniające do 9 pracowników, które stanowiły 98,7% wszystkich podmiotów gospodarczych.

Na terenie gminy Lutowiska, zgodnie z danymi GUS, w 2021 roku pracowało 323 osoby, co stanowiło 24,8% liczby mieszkańców w wieku produkcyjnym. Natomiast wartość wskaźników dotyczących rynku pracy w zakresie liczby pracujących na 1000 mieszkańców oraz liczby pracujących na 1000 ludności w wieku produkcyjnym, przedstawia się korzystnie dla gminy Lutowiska, na tle pozostałych gmin powiatu bieszczadzkiego. Jednak przedstawiana statystyki Głównego Urzędu Statystycznego nie oddają rzeczywistego poziomu zatrudnienia, ponieważ nie biorą pod uwagę osób pracujących w ramach indywidualnego gospodarstwa domowego, a najwięcej zarejestrowanych w gminie Lutowiska jest w sektorze własności - rolnictwo.

Część mieszkańców gminy pozostaje zarejestrowana jako osoby bezrobotne, z uwagi na ograniczoną liczbę miejsc pracy. Jednym z powodów bezrobocia w gminie jest brak większych zakładów pracy oraz specyfikacja lokalnego rynku pracy, przez co udział osób bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym w 2021 roku w gminie Lutowiska wniósł 12,4%. Ważnym zagadnieniem jest również zjawisko bezrobocia ukrytego, czyli osób, które pozostają bez pracy i nie są zarejestrowane jako osoby bezrobotne oraz nielegalne zatrudnienie, przez co trudno jest oszacować faktyczną skalę bezrobocia.

Ważnym czynnikiem rozwoju gminy Lutowiska jest turystyka, która determinuje procesy społeczno-gospodarcze obszaru gminy. Walorem gminy Lutowiska jest przyroda, krajobraz oraz antropologia, które pozwalają na rozwój infrastruktury zagospodarowania turystycznego. Na obszarze gminy istnieje rozwinięta baza noclegowa i gastronomiczna oraz liczne atrakcje turystyczne. W okresie zimowym turyści mogą uprawiać sporty na wyciągu narciarskim „Rusinowa Polana” w Dwerniczku oraz są wyznaczone szlaki zezwalające turystom na poruszanie się za pomocą nart śladowych oraz nart ski-touringowych. Natomiast przez cały rok turyści mogą spędzać

czas na świeżym powietrzu wykorzystując wyznaczone szlaki piesze, rowerowe i konne. Położenie gminy przy granicy z Słowacją i Ukrainą, umożliwia turystom wycieczki. Na terenie gminy Lutowiska istnieją firmy oferujące jednodniowe wycieczki – Ukraina, Słowacja i Węgry. Stanowi to możliwość zachęcenia turystów do zwiedzania i tworzenia nowych możliwości współpracy dla gminy z zagranicznymi przedsiębiorcami, co może mieć wpływ na zwiększenie dochodów własnych gminy oraz jej mieszkańców.

7.3. Obszar przestrzenno-środowiskowy

Gmina Lutowiska charakteryzuje się atrakcyjnym położeniem geograficznym, obejmuje najwyższe partie polskich Bieszczad oraz malowniczą Dolinę Sanu, która ma źródło na terenie gminy. Obszar gminy cechują duże walory przyrodnicze, ze względu na zróżnicowaną topografię terenu i ściśle z nią związane zróżnicowanie krajobrazu. Zalesienie, ponad 80% części gminy przyciąga turystów, którzy chcą odpocząć od życia miejskiego i szukają ciszy i spokoju wśród natury. Dlatego ważne są działania mające wpływ na zachowanie czystości środowiska oraz dobrą jakość powietrza. Na obszarze gminy występują różne formy ochrony przyrody tj. Bieszczadzkie Park Narodowy i Park Krajobrazowy Doliny Sanu, które wchodzi w skład Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Karpaty Wschodnie”, Wschodniobeskidzki Obszar Chronionego Krajobrazu, obszar Natura 2000 – obszar ochrony paków i siedlisk oraz rezerwaty przyrody - „Zakole”, „Śnieżycza wiosenna w Dwerniczku”, „Hulskie im. Stefana Myczkowskiego” i „Krywe”, a także wiele pomników przyrody.

Atrakcyjność gminy Lutowiska również wiąże się także z uwarunkowaniami historycznymi i przejawia się w różnorodności form architektonicznych budownictwa sakralnego i świeckiego, zwyczajów i obyczajów oraz krajobrazu kulturowego.

W okresie międzywojennym obszar gminy Lutowiska był jednym z najbardziej zróżnicowanym pod względem narodowościowym, etnicznym i wyznaniowym. Ważną rolę, na tych obszarach, stanowili Żydzi, którzy prowadzili warsztaty rzemieślnicze, młyny czy tartaki,

zarówno w miastach jak we wsiach. II wojna światowa i pierwsze dziesięciolecie powojenne zmieniły znacznie sytuację. W wyniku eksterminacji dokonywanej przez Niemców w okresie wojny, zanikła ludność żydowska. Co spowodowało znaczne wyludnienie na obszarze gminy. Powojenna kolonizacja jednak nie doprowadziła do odtworzenia stanu ludności. Na obszarze gminy to dzisiaj można oglądać niezamieszkałe już wioski, przez które prowadzą ścieżki historyczne. Jedną z takich ścieżek jest ekomuzeum „Trzy Kultury” – 13-kilometrowa ścieżka historyczno-przyrodnicza, wzdłuż której można zobaczyć m.in. kirkut, ruiny synagogi, starą szkołę żydowską, cmentarz, bojkowskie chaty, kościoły oraz kilka punktów widokowych. Głównym elementem ekomuzeum jest ścieżka przyrodniczo – historyczna „Hylaty”. Ustawione przy ścieżkach tablice informacyjne ukazują nieistniejące już dziś społeczności. Dodatkowym atutem są zasoby przyrodnicze regiony, które zachęcają do aktywnego spędzenia czasu.

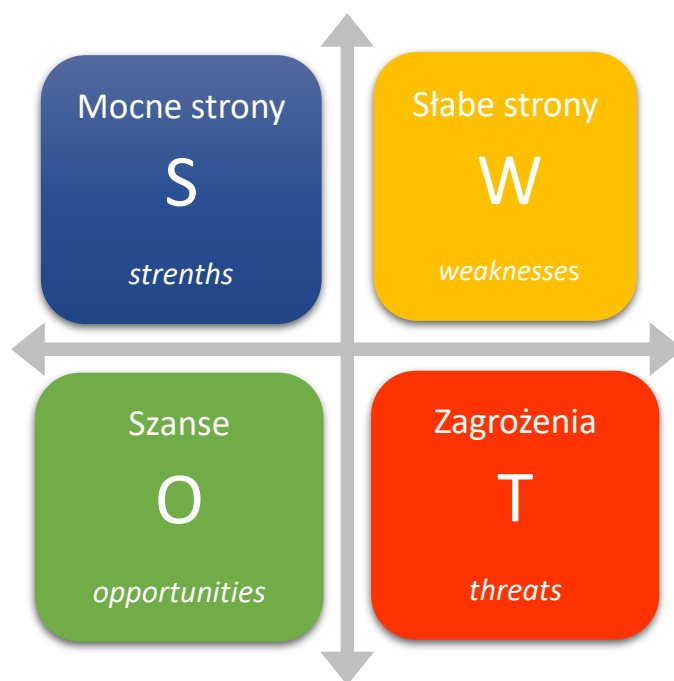
System komunikacyjny gminy oparty jest na drodze wojewódzkiej nr 896 – biegnącej z Ustrzyk Dolnych do Ustrzyk Górnych oraz nr 897 - biegnącej od Tylawy, przez Komańczę, Cisną, Ustrzyki Górne, do Wołosate. Poza tym sieć dróg powiatowych i gminnych, które łączą poszczególne miejscowości z drogą krajową. Istotnym problemem infrastruktury drogowej jest brak podziału przestrzeni drogowej dla uczestników ruchu tj. brak chodników i ścieżek rowerowych w wielu miejscach gminy.

Z sieci wodociągowej, w 2021 roku korzystało 70,3% ogółu mieszkańców gminy Lutowiska, a z sieci kanalizacyjnej 69,6% ogółu mieszkańców. W porównaniu do pozostałych gmin powiatu bieszczadzkiego, gmina Lutowiska zajmuje drugie miejsce. Większość mieszkańców korzysta z instalacji, co jest satysfakcjonującym wskaźnikiem wpływającym na jakość życia mieszkańców. Jednak w gminie nie ma sieci gazowej.

7.4. Analiza SWOT

Analiza SWOT jest wykorzystywana powszechnie przez jednostkach administracji publicznej, jako narzędzie diagnozy strategicznej, opartej na wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowaniach mających wpływ na rozwój danego obszaru. Pozwala na porównanie silnych i słabych strony jednostki, które wynikają z otoczenia wewnętrznego, z szansami i zagrożeniami dla rozwoju płynącymi z otoczenia zewnętrznego, a także pozwalają określić ich wzajemne oddziaływanie.

Analizy dokonano w oparciu o dane liczbowe, opisowe i przestrzenne pozyskane z gmin oraz ze źródeł zewnętrznych oraz wniosków z przeprowadzonej diagnozy sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej.

MOCNE STRONY

korzystne położenie geograficzne

wyznaczone szlaki piesze, rowerowe i konne

dobrze funkcjonujące placówki pod względem jakości kształcenia

spadająca liczba gospodarstw domowych korzystających z pomocy społecznej oraz świadczeń rodzinnych

aktywna działalność kulturalna, poprzez istniejącą infrastrukturę kulturalną – domy kultury, świetlice wiejskie, stowarzyszenia i organizacje społeczne

duża aktywność obywatelska mieszkańców, poprzez działalność lokalnych stowarzyszeń i kół gospodyń wiejskich;

rozbudowana struktura ochotniczych straży pożarnych, funkcjonujących w miejscowościach gminy

duże zalesienie gminy i walory krajobrazowo - widokowe

różnorodny i unikalny potencjał turystyczny – rekreacyjny oraz liczne obiekty zabytkowe

zwiększający się udział odpadów zebranych w sposób selektywny w ilości odpadów zebranych ogółem

wysoki poziom zwodociągowania i skanalizowania

niskie zanieczyszczenie wód powierzchniowych

SŁABE STRONY

pogarszająca się sytuacja demograficzna gminy, rosnąca liczba ludności w wieku poprodukcyjnym, starzenie się społeczeństwa, malejący przyrost naturalny

brak placówek zapewniających opiekę dzieci do lat 3

niedostosowania infrastruktura budynków dla osób starszych i niepełnosprawnych

brak wyspecjalizowanych placówek medycznych

brak instalacji gazowej

zły stan techniczny części elementów infrastruktury drogowej

brak ciągów pieszo-rowerowych

brak średnich i dużych przedsiębiorstw

niski udział dochodów własnych w strukturze dochodów budżetowych ogółem

SZANSE

łagodzenie niekorzystnych skutków zmian demograficznych oraz napływ nowych mieszkańców gminy za pomocą rozbudowy zabudowy mieszkaniowej, rozwój infrastruktury turystycznej oraz zabezpieczenie infrastruktury społecznej dla zaspokojenia potrzeb mieszkańców

wykorzystanie położenia geograficznego i walorów przyrodniczych do rozwoju atrakcji turystycznych

możliwość uzyskania wsparcia finansowego i technicznego dla inwestycji ważnych dla gminy

przeznaczenie nakładów finansowych na inwestycje w tym szczególnie proekologiczne

bliskość granicy z Słowacją i Ukrainą, wykorzystanie współpracy między państwami i zwiększenie dochodów gminy

ZAGROŻENIA

brak spójności w prawie i długa procedura wdrożenia planu zagospodarowania przestrzennego

przewidywany wzrost liczby bezrobotnych w związku z brakiem średnich i dużych przedsiębiorstw

zwiększenie zadań gminy bez zapewnienia źródeł finansowania

negatywne skutki wynikające z pandemii COVID-19 dla rozwoju społeczno-gospodarczego obszaru gminy w kolejnych latach

7.5. Główne problemy w obszarach Strategii

Przeprowadzona diagnoza sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej oraz analiza SWOT pozwoliły na wyszczególnienie najważniejszych problemów/barier rozwojowych gminy Lutowiska. W celu ich uporządkowania i usystematyzowania zostały zebrane w formie tabelarycznej oraz podzielone na obszary: społeczne, gospodarcze i przestrzenno – środowiskowe.

Tabela 37 Najważniejsze problemy Gminy Lutowiska

Obszar	Problemy
Społeczny	<ul style="list-style-type: none"> • pogarszająca się sytuacja demograficzna gminy, starzejące się społeczeństwo, • brak placówek zapewniających opiekę nad dziećmi do lat 3, • niedostosowana infrastruktura budynków dla osób starszych i niepełnosprawnych, • brak wyspecjalizowanych placówek medycznych
Gospodarczy	<ul style="list-style-type: none"> • rosnąca liczba ludności w wieku poprodukcyjnym, starzenie się społeczeństwa, malejący przyrost naturalny, • brak średnich i dużych przedsiębiorstw, • niski udział dochodów własnych w strukturze dochodów budżetowych ogółem
Przestrzenno – środowiskowy	<ul style="list-style-type: none"> • brak ciągów pieszo-rowerowych, • brak instalacji gazowej, • zły stan techniczny części elementów infrastruktury drogowej,

Źródło: opracowanie własne

7.6. Wyzwania

Po przeprowadzonej analizie SWOT i określeniu najważniejszych problemów i barier rozwojowych gminy Lutowiska, określone zostały kluczowe wyzwania jakie stoją przed gminą, aby przeciwdziałać wyszczególnionym problemom i barierom oraz w celu zapewnienia zrównoważonego rozwoju:

1. Zatrzymanie młodych mieszkańców gminy oraz pozyskanie nowych mieszkańców
2. Rozwój gospodarczy poprzez rozwój turystyki w celu podtrzymania ekologicznej, społecznej integralności terenu gminy
3. Zachowanie w niezmiennym stanie zasobów przyrody oraz ochrona rdzennej kultury społeczności lokalnej

PLAN OPERACYJNY STRATEGII ROZWOJU GMINY LUTOWISKA NA LATA 2023-2030 ORAZ KIERUNKI INTERWENCJI ROZWOJU GMINY

Wizję, określającą w jaki sposób przyjęta polityka prorozwojowa wpłynie na Gminę, jak ją zmieni i jaka się ona stanie po jej wprowadzeniu, sformułowano następująco:

„Gmina Lutowiska jest ukierunkowana na rozwój w celu zapewnienia dobrej przyszłości mieszkańcom, zadbania o środowisko naturalne, zachowania dziedzictwa kulturowego, dbająca o turystów oraz otwarta dla inwestorów, zapewniając zrównoważony rozwój gminy.”

W ramach wizji zostały ujęte podstawowe założenie strategiczne, które określają, że rozwój będzie skupiony na poprawie jakości życia mieszkańców oraz na zwiększeniu atrakcyjności Gminy dla przedsiębiorców i turystów. Zaakcentowano, że do realizacji wizji konieczne jest wykorzystanie posiadanych zasobów i walorów, które zostały zidentyfikowane i opisane w diagnozie strategicznej. Ukierunkowując politykę prorozwojową na zasadę zrównoważonego rozwoju, w celu wykorzystania potencjału Gminy i wewnętrznych czynników rozwojowych w sposób długofalowy, należy zwiększyć jakość życia mieszkańców, a także poprawić funkcjonowanie otoczenia gospodarczego oraz funkcjonalnego zagospodarowania przestrzeni gminy. Taka wizja jest zgodna ze strategiczną wizją całego regionu, gdzie główny nacisk jest położony na zrównoważony rozwój województwa.

Podmiotem odpowiedzialnym za prowadzenie gminnej polityki prorozwojowej, koordynowanie wszystkich jej interesariuszy oraz wdrożenie Strategii Rozwoju jest Gmina Lutowiska. Misję Gminy określono jako:

„Gmina Lutowiska aktywna społecznie, gospodarczo, dbająca o naturę.”

W rozwoju gminy Lutowiska najważniejszą wartością są jej mieszkańcy. W tym celu należy zapewnić godne warunki bytowe, rozwój różnych form aktywności oraz poczucie bezpieczeństwa w kolejnych latach. Ważnym elementem jest środowisko naturalne gminy Lutowiska, dlatego gmina będzie dążyć do utrzymania walorów krajobrazowych i przyrodniczych w niezmiennym stanie, chroniąc przed zanieczyszczeniami.

Wizja, misja oraz przyjęte zasady wdrażania przedsięwzięć strategicznych gwarantują odpowiednie ukierunkowanie polityki rozwoju na terenie Gminy.

8.2 Cele strategiczne rozwoju w wymiarze przestrzennym, gospodarczym i społecznym. Kierunki działań podejmowanych dla osiągnięcia celów strategicznych. Oczekiwane rezultaty planowanych działań oraz wskaźniki ich osiągnięcia

Cele strategiczne rozwoju, kierunki działań i wskaźniki osiągnięcia celów

Wnioski z opracowanej *Diagnozy sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej Gminy Lutowiska* oraz z przeprowadzonych spotkań konsultacyjnych z mieszkańcami Gminy stały się podstawą dla opracowania części programowej Strategii, która zawiera najważniejsze założenia polityki rozwoju lokalnego.

Plan operacyjny Strategii składa się z trzech priorytetów:

- przestrzeń i środowisko,
- gospodarka,
- społeczeństwo.

CELE STRATEGICZNE

Cele strategiczne to cele z długim horyzontem czasowym, wynikające z wizji rozwoju, będące jej konkretyzacją. Cele te wyznaczają kierunek działania podmiotów życia społecznego i gospodarczego gminy. Zostały wyznaczone w oparciu o przeprowadzoną diagnozę stanu obecnego i są konsekwencją przyjętej wizji i obranych zasad polityki rozwoju. Realizacja wizji prowadzić będzie do poprawy poziomu rozwoju gospodarczego i jakości życia jej mieszkańców. Poniżej zostały zaproponowane cele rozwoju Gminy Lutowiska, które są konsekwencją zidentyfikowanych wyzwań rozwoju. Tworzą one spójny i wzajemnie uzupełniający się układ, w którym efekty jednych celów generują i wzmacniają efekty realizacji innych.

Cele strategiczne i operacyjne zostały sformułowane na podstawie przeprowadzonej diagnozy sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej Gminy Lutowiska i wykonanej analizy SWOT. Cele strategiczne odnoszą się do zidentyfikowanych obszarów problemowych, które zostały ustalone na podstawie przeprowadzonej analizy Gminy oraz konsultacji społecznych (ankietyzacji). Rozwiązanie problemów jest istotne z punktu widzenia osiągnięcia najbardziej pożądanych, z punktu widzenia społeczności lokalnej efektów, przy jednoczesnym wykorzystaniu dostępnych zasobów naturalnych, finansowych, organizacyjnych i ludzkich.

Struktura celów strategicznych:

- I. Wysoka jakość i dostępność infrastruktury społecznej dla wzmocnienia kapitału społecznego
- II. Zbudowanie kompleksowej oferty turystycznej w oparciu o zasoby gminy, w szczególności jej walory przyrodnicze i krajobrazowe
- III. Rozwój infrastruktury dla ochrony środowiska, wzrostu gospodarczego i poprawy jakości życia ludności

Cele strategiczne będą osiągnięte poprzez realizację celów operacyjnych, które obejmują:

Cele strategiczne		
I. Wysoka jakość i dostępność infrastruktury społecznej dla wzmocnienia kapitału społecznego	II. Zbudowanie kompleksowej oferty turystycznej w oparciu o zasoby gminy, w szczególności jej walory przyrodnicze i krajobrazowe	III. Rozwój infrastruktury dla ochrony środowiska, wzrostu gospodarczego i poprawy jakości życia ludności
Cele operacyjne		
I. 1. Rozwój infrastruktury społecznej, w tym zapewnienie wysokiej jakości kształcenia i szkolenia	II. 1. Rozwój infrastruktury turystycznej	III. 1. Zapewnienie dostępu do sieci wodociągowej, kanalizacyjnej i gazowej oraz do internetu szerokopasmowego
I. 2. Realizacja polityki zdrowotnej i społecznej odpowiadającej potrzebom ludności	II. 2. Rozwój produktu turystycznego	III. 2. Stworzenie warunków dla rozwoju nowoczesnej i zrównoważonej mobilności
I. 3. Zapewnienie odpowiednich obiektów rekreacyjnych dla spędzania wolnego czasu	II. 3. Wspieranie start-upów, przedsiębiorców, szczególnie w zakresie gminnej oferty turystycznej	III. 3. Ochrona zasobów środowiska, ograniczenie negatywnego wpływu na klimat oraz efektywność energetyczna na terenie gminy
OSI I	OSI II	OSI III

Poniżej została przedstawiona charakterystyka założonych celów strategicznych i celów operacyjnych, wraz ze wskazaniem kierunków działań w ramach poszczególnych celów, a także oczekiwane rezultaty planowanych działań z wskaźnikami ich osiągnięcia.

Cel strategiczny I.

Wysoka jakość i dostępność infrastruktury społecznej dla wzmocnienia kapitału społecznego

Cel operacyjny I. 1. Rozwój infrastruktury społecznej, w tym zapewnienie wysokiej jakości kształcenia i szkolenia

Cel operacyjny I. 2. Realizacja polityki zdrowotnej i społecznej odpowiadającej potrzebom ludności

Cel operacyjny I. 3. Zapewnienie odpowiednich obiektów rekreacyjnych dla spędzania wolnego czasu

Najważniejszym elementem rozwoju gminy są jej mieszkańcy, dlatego należy podejmować działania, które wzmocnią kapitał społeczny oraz atrakcyjność gminy dla nowych mieszkańców. W celu zapewnienia wysokiej jakości życia, należy zapewnić wysoką jakość infrastruktury społecznej oraz usług społecznych wraz z rozwojem kultury i rekreacji.

Osiągnięcie celu będzie możliwe poprzez: podejmowanie działań związanych z rozwojem infrastruktury społecznej, czyli placówki oświatowe, obiekty kulturalne, placówki ochrony zdrowia i obiekty sportowe, realizowania polityki zdrowotnej i społecznej, wraz z profilaktyką i ochroną zdrowia, zagospodarowanie przestrzeni publicznej – skwerów, placów i bulwarów, zwiększenie bezpieczeństwa i komfortu użytkowania dróg, poprzez budowę chodników, ścieżek rowerowych i ich odpowiednie oświetlenie, wyeksponowanie bogactwa krajobrazowego i ochrona dziedzictwa kulturowego.

Wskazane cele operacyjne stanowią podstawę do realizacji wyznaczonych działań, które zamieszczono w tabeli poniżej.

Cel strategiczny I					
Wysoka jakość i dostępność infrastruktury społecznej dla wzmocnienia kapitału społecznego					
Cel operacyjny	Kierunki Działań	Oczekiwane rezultaty planowanych działań	Wskaźniki osiągnięcia działań	Wartość bazowa (2021 rok)	Oczekiwany trend
I. 1. Rozwój infrastruktury społecznej, w tym zapewnienie wysokiej jakości kształcenia i szkolenia	<ul style="list-style-type: none"> wyposażenie placówki oświatowej w nowoczesny sprzęt komputerowy i multimedialny oraz pomoce dydaktyczno – naukowe, doskonalenie procesu kształcenia za pomocą monitoringu procesu kształcenia oraz jego analiza w celu wdrożenia planów naprawczych i doskonalących, zwiększanie kompetencji nauczycieli, rozwój oferty edukacyjnej, zwiększenie poziomu usług edukacji przedszkolnej i podniesienie jakości podmiotów prowadzących przy współpracy z Urzędem Gminy w celu pozyskania zewnętrznych środków finansowania, stworzenie miejsca wielofunkcyjnego do upowszechniania kultury m.in. przestrzeń wystawienniczą, scenę na występy artystyczne i koncerty, 	<ul style="list-style-type: none"> zapewnienie wysokiej jakości i dostępności infrastruktury przedszkolnej i szkolnej, rozwój kompetencji kluczowych uczniów oraz wzmacnianie ich zdolności, zapewnienie wysokiej jakości i dostępności infrastruktury kulturalnej, zwiększenie atrakcyjności oferty kulturalnej, zwiększenie zainteresowania ofertą sportową i rekreacyjną, wzrost dostępności urządzeń dla aktywności ruchowej, rozwój oferty spędzania wolnego czasu dla dzieci i młodzieży, poprawa jakości opieki medycznej 	liczba zadań inwestycyjnych i/lub modernizacyjnych w placówkach oświatowych (szt.),	0	
			liczba dzieci i młodzieży korzystającej z nowej lub zmodernizowanej bazy oświatowej	119	
			udział dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym w ogólnej liczbie dzieci w wieku od 3 do 6 lat (%),	93	
			liczba doposażonych i zmodernizowanych obiektów kulturalnych i remiz strażackich	0	

	<ul style="list-style-type: none"> wykorzystanie metod edukacji kulturowej do animowania zmian społecznych poprzez wspieranie inicjatyw społecznych ukierunkowanych na wartościach dziedzictwa kulturowego lokalnych wspólnot, wyposażenie instytucji kultury oraz remiz strażackich w nowoczesny sprzęt, modernizacja gminnych obiektów, w celu zapewnienia ich dostępności dla osób starszych i niepełnosprawnych, budowa, rozbudowa i modernizacja obiektów sportowych i ich zaplecza, poprzez budowę boisk do piłki nożnej, piłki siatkowej i koszykówki. 		liczba obiektów, w których zapewniono dostępność dla osób ze szczególnymi potrzebami	0	
			liczba zbudowanych, przebudowanych lub zmodernizowanych obiektów sportowych	0	
I. 2. Realizacja polityki zdrowotnej i społecznej odpowiadającej potrzebom ludności	<ul style="list-style-type: none"> modernizacja budynku ośrodka zdrowia, rozwój placówki zdrowia, w celu zapewnienia większego dostępu do specjalistów, wyposażenie ośrodka zdrowia w nowoczesny sprzęt, poprawa jakości usług z zakresu ochrony zdrowia, dostosowanie placówki i oferty do stanu zdrowia i potrzeb seniorów i osób 	<ul style="list-style-type: none"> poprawa jakości i dostępności usług opieki medycznej, poprawa diagnostyki i profilaktyki zdrowotnej na obszarze gminy, wzrost świadomości społecznej w zakresie ochrony zdrowia, wzrost aktywności oraz integracja osób ze szczególnymi potrzebami. 	liczba działań inwestycyjnych związanych z doposażeniem ośrodka zdrowia w sprzęt medyczny (szt.)	0	
			liczba zrealizowanych akcji profilaktyczno-diagnostycznych (szt.)	0	

	niepełnosprawnych, poprzez wspieranie rozwoju instytucji opieki w charakterze środowiskowym i personalnym – w miejscu zamieszkania osoby potrzebującej, z uwzględnieniem jej stanu zdrowia o potrzeb, stworzenie dziennego domu opieki i klubu seniora.		liczba projektów aktywizacyjnych skierowanych do osób ze szczególnymi potrzebami (szt.)	1	
I. 3. Zapewnienie odpowiednich obiektów rekreacyjnych dla spędzania wolnego czasu	<ul style="list-style-type: none"> • zwiększenie liczby miejsc aktywności ruchowej i rekreacyjnej dla mieszkańców, poprzez budowę placów zabaw, parku rekreacyjnego, siłowni zewnętrznych, • wzbogacenie istniejących ścieżek turystycznych o miejsca do aktywnego spędzenia wolnego czasu poprzez budowę parku linowego, trampolin, • niwelowanie barier w dostępności architektonicznej przestrzeni publicznych, • budowa lodowiska, które w okresie letnim będzie pełniło funkcję rolkowiska, • budowa basenu lub aquaparku. 	<ul style="list-style-type: none"> • poprawa atrakcyjności, estetyki i funkcjonalności przestrzeni publicznych, • ożywienie społeczno-gospodarcze miejscowości, • zapewnienie dostępności architektonicznej przestrzeni publicznej dla osób ze szczególnymi potrzebami, • rozwój oferty spędzania wolnego czasu. 	liczba nowych tras spacerowych, biegowych oraz ścieżek edukacyjno-przyrodniczych (szt.)	0	
			liczba zrealizowanych przedsięwzięć rewitalizacyjnych, kształtujących przestrzenie publiczne (szt.)	1	
			liczba utworzonych miejsc spędzania wolnego czasu (szt.)	0	

Cel strategiczny II

Zbudowanie kompleksowej oferty turystycznej w oparciu o zasoby gminy, w szczególności jej walory przyrodnicze i krajobrazowe

Cel operacyjny II. 1. Rozwój infrastruktury turystycznej

Cel operacyjny II. 2. Rozwój produktu turystycznego

Cel operacyjny II. 3. Wspieranie start-upów, przedsiębiorców, szczególnie w zakresie gminnej oferty turystycznej

Gmina Lutowska charakteryzuje się ogromnym zalesieniem. Na jej obszarze występują liczne gatunki zwierząt i niezliczone bogactwo fauny i flory. Czynniki te wpływają na atrakcyjność turystyczną gminy. W ramach celu strategicznego realizowane będą zadania w celu budowy spójnej oferty turystycznej, by wzmocnić lokalną gospodarkę, dochody własne gminy, podniesienie atrakcyjności i promocji gminy.

Realizacja celu będzie możliwa poprzez: rozbudowę bazy noclegowej, utrzymanie i tworzenie nowych szlaków turystycznych wraz z infrastrukturą towarzyszącą, tworzenie nowych atrakcji turystycznych, organizację wydarzeń kulturowych i sportowych promujące gminę i angażujące mieszkańców do aktywności, budowa nowych wierz widokowych i modernizacja już istniejących.

Wskazane cele operacyjne stanowią podstawę do realizacji wyznaczonych działań, które zamieszczono w tabeli poniżej.

Cel strategiczny II					
Zbudowanie kompleksowej oferty turystycznej w oparciu o zasoby gminy, w szczególności jej walory przyrodnicze i krajobrazowe					
Cel operacyjny	Kierunki Działań	Oczekiwane rezultaty planowanych działań	Wskaźniki osiągnięcia działań	Wartość bazowa (2021 rok)	Oczekiwany trend
II. 1. Rozwój infrastruktury turystycznej	<ul style="list-style-type: none"> modernizacja i budowa bazy noclegowej, zapewniającą wysoką jakość usług, dostęp do lokalnych produktów, atrakcji oraz promujące gminę, modernizacja istniejących schronisk młodzieżowych o dodatkowe miejsca noclegowe i lepsze standardy, wydłużenie istniejących i wyznaczenie nowych szlaków pieszych, rowerowych i konnych oraz tworzenie miejsc do odpoczynku i aktywnego spędzenia czasu dla mieszkańców i turystów, stworzenie szlaków tematycznych i sportowo-rekreacyjnych, wraz z tablicami informacyjnymi i punktami informacji o gminie dla turystów. 	<ul style="list-style-type: none"> zwiększenie atrakcyjności turystycznej gminy, zróżnicowanie oferty turystycznej, rekreacyjnej i sportowej, zwiększenie liczby turystów, podniesienie dostępności komunikacyjnej miejsc atrakcyjnych turystycznie. 	długość nowoutworzonych szlaków turystycznych (km)	0	
			liczba wybudowanych lub rozbudowanych miejsc dla turystów zmotoryzowanych (szt.)	0	
II. 2. Rozwój produktu turystycznego	<ul style="list-style-type: none"> budowa produktu całorocznego – stoku narciarskiego wraz z kolejką gondolową lub liniowo-terenową wraz z infrastrukturą towarzyszącą, 	<ul style="list-style-type: none"> zwiększenie atrakcyjności i zróżnicowanie oferty turystycznej gminy, zwiększenie liczby turystów, 	liczba nowych wydarzeń kulturalnych, rozrywkowych, sportowych i krajoznawczych (szt.)	10	

	<ul style="list-style-type: none"> modernizacja i budowa nowych wierz widokowych w miejscach o dużych walorach krajobrazowych, kontynuacja i tworzenie nowych wydarzeń kulturowych, rozrywkowych, sportowych promujące gminę i angażujące mieszkańców do aktywności. 	<ul style="list-style-type: none"> wzrost udziału dochodów własnych w strukturze dochodów budżetu gminy ogółem, uatrakcyjnienie i zróżnicowanie oferty organizowanych wydarzeń dla mieszkańców i turystów. 	udział dochodów własnych w strukturze dochodów budżetu gminy ogółem (%)	0,04	
II. 3. Wspieranie start-upów, przedsiębiorców, szczególnie w zakresie gminnej oferty turystycznej	<ul style="list-style-type: none"> współpraca z Powiatowym Urzędem Pracy w celu aktywizacji osób bezrobotnych poprzez informację o możliwościach pozyskania środków na otwarcie własnej działalności gospodarczej oraz możliwych szkoleniach w celu zwiększenia kwalifikacji, podejmowanie nowych inicjatyw w celu promocji gminy jako atrakcyjną dla rozwoju przedsiębiorców, wsparcie dla rozwoju istniejących przedsiębiorców w celu ich promocji oraz możliwości współpracy przy organizacji lokalnych imprez, podejmowanie działań na rzecz promocji gospodarczej gminy oraz poszukiwania inwestorów z branży turystycznej, medycznej i innej. 	<ul style="list-style-type: none"> zwiększenie liczby podmiotów gospodarczych, zarejestrowanych na terenie gminy, zapewnienie warunków do prowadzenia działalności gospodarczej na terenie gminy, wzrost zainteresowania inwestorów ofertą gminy, wzrost liczby osób pracujących na terenie gminy, spadek bezrobocia 	liczba podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych na terenie gminy (szt.)	379	
			wskaźnik liczby osób pracujących na 1000 ludności ogółem	160	
			udział zarejestrowanych osób bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym (%)	12,4	

Cel strategiczny III.

Rozwój infrastruktury dla ochrony środowiska, wzrostu gospodarczego i poprawy jakości życia ludności

Cel operacyjny III. 1. Zapewnienie dostępu do sieci wodociągowej, kanalizacyjnej i gazowej oraz do internetu szerokopasmowego

Cel operacyjny III. 2. Stworzenie warunków dla rozwoju nowoczesnej i zrównoważonej mobilności

Cel operacyjny III. 3. Ochrona zasobów środowiska, ograniczenie negatywnego wpływu na klimat oraz efektywność energetyczna na terenie gminy

Ważnym elementem strategii gminy Lutowiska jest poprawa poziomu rozwoju infrastruktury, która ma na celu poprawę warunków bytowych mieszkańców, wzrostu wartości osiedleńczej gminy oraz do zwiększenia stopnia ochrony środowiska naturalnego. Nastawiony jest na rozbudowę sieci wodociągowo-kanalizacyjnej i modernizację tych sieci na obszarze gminy, budowę sieci gazowej, która jest korzystniejsza dla ochrony środowiska naturalnego poprzez redukcję emisji zanieczyszczeń do atmosfery oraz rozwój sieci szerokopasmowej, co pozwoli zapobiec wykluczeniu cyfrowemu.

W realizacji celu pomoże także poprawa infrastruktury drogowej, poprzez remont nawierzchni dróg, budowę chodników, ścieżek rowerowych, a także lepsze ich oświetlenie w celu zwiększenia bezpieczeństwa w gminie dla mieszkańców i turystów. Dodatkowo ważnym aspektem w osiągnięciu celu, będzie utrzymanie czystości środowiska naturalnego i walorów krajobrazowych gminy z zachowaniem zrównoważonego rozwoju.

Wskazane cele operacyjne stanowią podstawę do realizacji wyznaczonych działań, które zamieszczono w tabeli poniżej.

Cel strategiczny III					
Rozwój infrastruktury dla ochrony środowiska, wzrostu gospodarczego i poprawy jakości życia ludności					
Cel operacyjny	Kierunki Działań	Oczekiwane rezultaty planowanych działań	Wskaźniki osiągnięcia działań	Wartość bazowa (2021 rok)	Oczekiwany trend
III. 1. Zapewnienie dostępu do sieci wodociągowej, kanalizacyjnej i gazowej oraz do internetu szerokopasmowego	<ul style="list-style-type: none"> rozbudowa i modernizacja sieci wodociągowej rozbudowa i modernizacja sieci kanalizacyjnej oraz budowa oczyszczalni ścieków, budowa sieci gazociągowej, współpraca z operatorami w celu rozbudowy sieci szerokopasmowej. 	<ul style="list-style-type: none"> zwiększenie dostępności i jakości usług w zakresie zaopatrzenia w wodę i odprowadzania ścieków, ograniczenie negatywnych skutków oddziaływania zagrożeń antropogenicznych na środowisko naturalne, ograniczenie wykluczenia cyfrowego. 	korzystający z sieci wodociągowej w ogólnej liczbie ludności (%)	70,3	
			korzystający z sieci kanalizacyjnej w ogólnej liczbie ludności (%)	69,6	
			korzystający z sieci gazowej w ogólnej liczbie ludności (%)	0	
III. 2. Stworzenie warunków dla rozwoju nowoczesnej i zrównoważonej mobilności	<ul style="list-style-type: none"> modernizacja sieci dróg w gminie, budowa ciągów pieszo-rowerowych w miejscowościach gminy, poprawa oświetlenia ulicznego, w celu wdrożenia rozwiązań energooszczędnych, 	<ul style="list-style-type: none"> poprawa stanu i jakości infrastruktury drogowej, poprawa wewnętrznej i zewnętrznej dostępności komunikacyjnej, poprawa bezpieczeństwa w ruchu drogowym, 	długość zmodernizowanych dróg gminnych (km)	0	
			długość zbudowanych ciągów pieszo-rowerowych oraz ścieżek rowerowych	0	

	<ul style="list-style-type: none"> • prowadzenie działań profilaktycznych w celu poprawy bezpieczeństwa na drogach, a także wyznaczanie miejsc dla pieszych, montaż progów zwalniających, • wspieranie, inicjowanie i budowa infrastruktury ładowania pojazdów elektrycznych oraz promowanie idei elektromobilności. 	<ul style="list-style-type: none"> • poprawa efektywności energetycznej systemu oświetlenia ulicznego, • rozwój elektromobilności. 	liczba zmodernizowanych energooszczędnych lamp ulicznych	0	
			liczba stacji ładowania samochodów elektrycznych	0	
III. 3. Ochrona zasobów środowiska, ograniczenie negatywnego wpływu na klimat oraz efektywność energetyczna na terenie	<ul style="list-style-type: none"> • doradztwo i wsparcie przy budowie przydomowej oczyszczalni ścieków, • zwiększenie świadomości ekologicznej mieszkańców, • wsparcie wymiany wysokoemisyjnych źródeł ciepła na ekologiczne, • termomodernizacja budynków użyteczności publicznej, • tworzenie warunków do rozbudowy instalacji OZE na obszarze gminy, • przeciwdziałanie degradacji środowiska leśnego. 	<ul style="list-style-type: none"> • zapewnienie alternatywnych dla kanalizacji sieciowej rozwiązań na terenach trudnych i wykluczonych, • ochrona zasobów wodnych, • ograniczenie negatywnych skutków oddziaływania zagrożeń antropogenicznych na środowisko naturalne, • ograniczenie negatywnych skutków oddziaływania zagrożeń naturalnych na środowisko naturalne, • poprawa efektywności energetycznej budynków użyteczności publicznej • wzrost świadomości ekologicznej mieszkańców oraz turystów. 	liczba zadań ukierunkowanych na ochronę zasobów wodnych z udziałem gminy	0	
			wskaźnik lesistości na terenie gminy (%)	81,9	
			liczba budynków użyteczności publicznych poddanych termomodernizacji (szt.)	0	
			liczba gospodarstw domowych, które dokonały termomodernizacji i/lub instalacji OZE i/lub wymiany źródła ciepła przy wsparciu publicznym (szt.)	0	

Spójność kierunków rozwoju Gminy z kierunkami wynikającymi ze strategii rozwoju województwa

Strategia Rozwoju Gminy Lutowiska na lata 2023-2030 wpisuje się w ustalenia nadrzędnego dokumentu na poziomie regionalnym, jakim jest Strategia rozwoju województwa - Podkarpackie 2030. Spójność celów zdefiniowanych w niniejszej Strategii z celami określonymi w strategii na szczeblu wojewódzkim wskazano w tabeli poniżej.

Tabela 38 Zgodność celów Strategii Rozwoju Gminy Lutowiska na lata 2023-2030 ze Strategią rozwoju województwa - Podkarpackie 2030

Strategia Rozwoju Gminy Lutowiska na lata 2023 – 2030	Strategia rozwoju województwa - Podkarpackie 2030
<p>Cel strategiczny I</p> <p>Wysoka jakość i dostępność infrastruktury społecznej dla wzmocnienia kapitału społecznego</p>	<p>OBSZAR TEMATYCZNY 2.</p> <p>KAPITAŁ LUDZKI I SPOŁECZNY</p> <p>OBSZAR TEMATYCZNY 4.</p> <p>DOSTĘPNOŚĆ USŁUG</p>
<p>Cel operacyjny I. 1. Rozwój infrastruktury społecznej, w tym zapewnienie wysokiej jakości kształcenia i szkolenia</p>	<p>Cel szczegółowy priorytetu 2.1. Podniesienie jakości edukacji i jej dostosowanie do wyzwań społeczeństwa przyszłości</p> <p>Cel szczegółowy priorytetu 2.3 Rozwój form i instytucji kultury z uwzględnieniem dziedzictwa oraz wymagań nowoczesności</p> <p>Cel szczegółowy priorytetu 2.5 Wzmocnienie podmiotowości obywateli, rozwój instytucji społeczeństwa obywatelskiego oraz zwiększenie ich wpływu na życie publiczne</p> <p>Cel szczegółowy priorytetu 2.6 Wzrost poziomu adaptacyjności zawodowej i integracji społecznej w regionie</p>
<p>Cel operacyjny I. 2. Realizacja polityki zdrowotnej i społecznej odpowiadającej potrzebom ludności</p>	<p>Cel szczegółowy priorytetu 2.2. Zwiększenie bezpieczeństwa zdrowotnego społeczeństwa poprzez poprawę dostępności i jakości funkcjonowania systemu ochrony zdrowia</p> <p>Cel szczegółowy priorytetu 2.6 Wzrost poziomu adaptacyjności zawodowej i integracji społecznej w regionie</p>
<p>Cel operacyjny I. 3. Zapewnienie odpowiednich obiektów rekreacyjnych dla spędzania wolnego czasu</p>	<p>Cel szczegółowy priorytetu 2.7 Kształtowanie postaw prozdrowotnych, promocja aktywności fizycznej i wsparcie sportu kwalifikowanego</p>

	Cel szczegółowy priorytetu 4.2 Poprawa zarządzania przestrzenią oraz przeciwdziałanie występowaniu wykluczenia osób i obszarów ze względu na ograniczenia ekonomiczne czy infrastrukturalne
Cel strategiczny II. Zbudowanie kompleksowej oferty turystycznej w oparciu o zasoby gminy, w szczególności jej walory przyrodnicze i krajobrazowe	OBSZAR TEMATYCZNY 1. GOSPODARKA I NAUKA OBSZAR TEMATYCZNY 2. KAPITAŁ LUDZKI I SPOŁECZNY OBSZAR TEMATYCZNY 3. INFRASTRUKTURA DLA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU I ŚRODOWISKA
Cel operacyjny II. 1. Rozwój infrastruktury turystycznej	Cel szczegółowy priorytetu 1.3. Zapewnienie dobrych warunków i systemu wsparcia podmiotów gospodarczych i rolnictwa w dostosowaniu do wymagań i potrzeb współczesnej otwartej gospodarki Cel szczegółowy priorytetu 3.5 Tworzenie miejsc umożliwiających prowadzenie działalności gospodarczej i rozwój usług turystycznych
Cel operacyjny II. 2. Rozwój produktu turystycznego	Cel szczegółowy priorytetu 1.3. Zapewnienie dobrych warunków i systemu wsparcia podmiotów gospodarczych i rolnictwa w dostosowaniu do wymagań i potrzeb współczesnej otwartej gospodarki Cel szczegółowy priorytetu 3.5 Tworzenie miejsc umożliwiających prowadzenie działalności gospodarczej i rozwój usług turystycznych
Cel operacyjny II. 3. Wspieranie start-upów, przedsiębiorców, szczególnie w zakresie gminnej oferty turystycznej	Cel szczegółowy priorytetu 1.3. Zapewnienie dobrych warunków i systemu wsparcia podmiotów gospodarczych i rolnictwa w dostosowaniu do wymagań i potrzeb współczesnej otwartej gospodarki Cel szczegółowy priorytetu 2.4 Wsparcie rynku pracy w zakresie aktywizacji zawodowej oraz tworzenia dobrej jakości miejsc pracy Cel szczegółowy priorytetu 3.5 Tworzenie miejsc umożliwiających prowadzenie działalności gospodarczej i rozwój usług turystycznych

<p>Cel strategiczny III. Rozwój infrastruktury dla ochrony środowiska, wzrostu gospodarczego i poprawy jakości życia ludności</p>	<p>OBSZAR TEMATYCZNY 3. INFRASTRUKTURA DLA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU I ŚRODOWISKA</p>
<p>Cel operacyjny III. 1. Zapewnienie dostępu do sieci wodociągowej, kanalizacyjnej i gazowej oraz do internetu szerokopasmowego</p>	<p>Cel szczegółowy priorytetu 3.4 Rozbudowa wysokiej jakości sieci informacyjno-komunikacyjnej dla zapewnienia możliwości rozwojowych województwa oraz dostępności do usług</p> <p>Cel szczegółowy priorytetu 3.7 Ograniczenie negatywnych skutków oddziaływania rozwoju cywilizacyjnego na stan środowiska</p>
<p>Cel operacyjny III. 2. Stworzenie warunków dla rozwoju nowoczesnej i zrównoważonej mobilności</p>	<p>Cel szczegółowy priorytetu 3.1 Zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego regionu oraz optymalizacji wykorzystania energii i zwiększenie udziału OZE w bilansie energetycznym województwa</p> <p>Cel szczegółowy priorytetu 3.3 Poprawa wewnętrznej dostępności komunikacyjnej zapewniającej spójność przestrzenną regionu oraz integrację obszarów funkcjonalnych</p>
<p>Cel operacyjny III. 3. Ochrona zasobów środowiska, ograniczenie negatywnego wpływu na klimat oraz efektywność energetyczna na terenie gminy</p>	<p>Cel szczegółowy priorytetu 3.1 Zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego regionu oraz optymalizacji wykorzystania energii i zwiększenie udziału OZE w bilansie energetycznym województwa</p> <p>Cel szczegółowy priorytetu 3.6 Zwiększenie odporności wszystkich struktur regionalnych na zagrożenia wynikające ze zmian klimatycznych</p> <p>Cel szczegółowy priorytetu 3.7 Ograniczenie negatywnych skutków oddziaływania rozwoju cywilizacyjnego na stan środowiska</p> <p>Cel szczegółowy priorytetu 3.8 Ochrona środowiska oraz zachowanie różnorodności biologicznej w regionie</p>

Źródło: opracowanie własne

WIELOLETNI PLAN INWESTYCYJNY

Niezbędnym elementem Strategii Rozwoju jest Wieloletni Plan Inwestycyjny, który zawiera kluczowe i strategiczne inwestycje planowane do wykonania by zrealizować założenia i priorytety wskazane w dokumencie strategicznym. W tabeli poniżej przedstawiono karty zadań, które zawierają wybrane inwestycje kluczowe dla mieszkańców i władz gminy, a ich realizacja w szczególny sposób wpłynie na poprawę standardu życia mieszkańców.

Wskazane poniżej inwestycje, nie wyczerpują katalogu możliwych do realizacji przedsięwzięć w ramach niniejszej strategii, są bezpośrednio wpisane w realizację wskazanych w

rozdziale 8 Plan operacyjny Strategii Rozwoju Gminy Lutowiska na lata 2023-2030 oraz kierunki interwencji rozwoju gminy.

Zaplanowane do realizacji przedsięwzięcia oraz ich lokalizacja, wynikają z diagnozy społecznej, gospodarczej i przestrzennej gminy Lutowiska, przeprowadzonej na jej podstawie analizy SWOT oraz w oparciu o opinie mieszkańców, wyrażone w czasie badania ankietowego oraz o potrzeby zgłoszone przez władze gminy.

Lp.	Nazwa przedsięwzięcia i zakres	Lokalizacja inwestycji	Okres realizacji	Szacunkowa wartość inwestycji w zł	Źródła finansowania	Cel operacyjny (oznaczenie)
Karta zadania nr 1	Inwestycje w Infrastrukturę wod-kan: - modernizacja sieci wodociągowej oraz sieci kanalizacyjnej. - rozbudowa sieci kanalizacyjnej. - modernizacja oczyszczalni ścieków i przepompowni ścieków położonych na terenie Gminy	Dwernik Lutowiska Procisne Pszczeliny Stuposiany Zatwarnica	2023-2030	1 060 000,00 zł	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat i Środowisko; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej; Środki własne.	III.1.
Karta zadania nr 2	Budowa, przebudowa modernizacja, sieci dróg, mostów, przepustów oraz parkingów na obszarze Gminy	Chmiel Dwernik Lutowiska Smolnik nad Sanem Ustrzyki Górne Zatwarnica	2023-2030	12 500 000,00 zł	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat i Środowisko; Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Środki własne.	III.2.
Karta zadania nr 3	Modernizacja i rozbudowa systemu oświetlenia ulicznego (wymiana i montaż nowych lamp) na obszarze Gminy	Chmiel Dwernik Lutowiska Pszczeliny Smolnik nad Sanem Ustrzyki Górne Zatwarnica	2023-2030	1 400 000,00 zł	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Środki własne	III.2.
Karta zadania nr 4	Modernizacja i budowa dróg lokalnych i chodników na obszarze Gminy	Berehy Górne Chmiel Caryńskie	2023-2030	6 550 000,00 zł	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027;	III.2.

		Dwernik Lutowiska Procisne Pszczeliny Skorodne Smolnik nad Sanem Ustrzyki Górne Zatwarnica Żurawin			Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat i Środowisko; Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Środki własne	
Karta zadania nr 5	Rozwój infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej	Berehy Górne Chmiel Dwernik Lutowiska Pszczeliny Smolnik nad Sanem Stuposiany Ustrzyki Górne Zatwarnica	2023-2030	14 200 000,00 zł	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Środki własne.	II.1.
Karta zadania nr 6	Modernizacja obiektów sportowo – rekreacyjnych na obszarze Gminy	Lutowiska Pszczeliny Smolnik nad Sanem Stuposiany Ustrzyki Górne Zatwarnica	2023-2030	3 500 000,00 zł	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Środki własne	I.3.
Karta zadania nr 7	Rozwój odnawialnych źródeł energii na terenie Gminy	Chmiel Dwernik Lutowiska Smolnik nad Sanem Stuposiany Zatwarnica	2023-2030	3 850 000,00 zł	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat i Środowisko; Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej 2021-2027;	III.2.

					Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Środki własne.	
Karta zadania nr 8	Remont i modernizacja zabytkowych budynków, parków na obszarze Gminy	Chmiel Dwernik Krywe nad Sanem Lutowiska Smolnik nad Sanem	2023-2030	1 500 000,00 zł	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Podkarpacki Wojewódzki Konserwator Zabytków, Środki własne.	II.2.
Karta zadania nr 9	Poprawa stanu środowiska naturalnego poprzez wyeliminowanie pokryć dachowych i innych odpadów zawierających azbest z obszaru Gminy Poprawa stanu środowiska naturalnego poprzez wyeliminowanie pokryć dachowych i innych odpadów zawierających azbest z obszaru Gminy	Chmiel Dwernik Lutowiska Procisne Pszczeliny Skorodne Smolnik nad Sanem Stuposiany Tarnawa Ustrzyki Górne Zatwarnica Żurawin	2023-2030	260 000,00 zł	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Środki własne.	III.3.
Karta zadania nr 10	Montaż koszy na śmieci, ławek w ogólnodostępnych miejscach	Lutowiska Smolnik nad Sanem Stuposiany Ustrzyki Górne Zatwarnica	2023-2030	350 000,00 zł	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Środki własne.	I.3.
Karta zadania nr 11	Budowa zaplecza sportowo-rekreacyjnej na terenie Gminy (m.in. place zabaw, siłownie napowietrzne, boiska wielofunkcyjne, ławki, punkty	Dwernik Lutowiska Stuposiany Zatwarnica	2023-2030	3 850 000,00 zł	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych;	I.3.

	widokowe, ścieżki ekologiczne, smart ławek, wyznaczenie miejsc na terenie Gminy na latanie dronom, budowę multi-dyscyplinarnych, modułowych, całorocznych obiektów sportowych przewidzianych w sezonie zimowym np. w formie lodowisk oraz w sezonie letnim przekształconych np. w formę: torów rolkowych/wrotkarskich, rolkowisk, pumptracków bądź skateparków itp.)				Środki własne	
Karta zadania nr 12	Niwelacja barier architektonicznych dla osób niepełnosprawnych i starszych, w szczególności budynkach użyteczności publicznych	Lutowiska Stuposiany	2023-2030	3 000 000,00 zł	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; PFRON, Środki własne.	I.2.
Karta zadania nr 13	Termomodernizacja oraz modernizacja budynków użyteczności publicznej na terenie Gminy	Chmiel Lutowiska Smolnik nad Sanem Stuposiany	2023-2030	4 100 000,00 zł	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej;; Środki własne.	III.3.

Karta zadania nr 14	Modernizacja i rozbudowa infrastruktury oświatowo – edukacyjnej na terenie Gminy	Lutowiska	2023-2030	2 000 000,00 zł	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Ministerstwo Edukacji i Nauki Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; Środki własne.	I.1.
Karta zadania nr 15	Rozbudowa infrastruktury społecznej typu Dom Seniora, Klub Seniora, świetlice środowiskowe	Chmiel Dwernik Lutowiska Smolnik nad Sanem	2023-2030	2 000 000,00 zł	Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027; Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych; PFRON, Środki własne.	I.2.

KSZTAŁTOWANIE PRZESTRZENI GMINY ORAZ OBSZARY STRATEGICZNEJ INTERWENCJI

10.1. Ustalenia i rekomendacje w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej w gminie

Ustalenia i rekomendacje w zakresie prowadzenia polityki przestrzennej w gminie Lutowiska zostały opracowane na podstawie diagnozy obecnego stanu, istniejących uwarunkowań funkcjonalno-przestrzennych oraz zapisów dotyczących polityki w obowiązującym studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.

Obszary o wysokich walorach przyrodniczo-krajobrazowych:

- zachowanie istniejących form zagospodarowania (lasy, zasoby wodne),
- dążenie do zachowania i odtworzenia naturalnych form krajobrazu leśnego i równowagi ekologicznej podstawowych ekosystemów,
- tworzenie warunków do rozwoju gospodarczego, uwzględniającego i zapewniającego ochronę podstawowych procesów ekologicznych
- ochrona wód powierzchniowych i podziemnych, zgodnie z warunkami stref ochronnych, na terenie których położona jest gmina, w tym uporządkowanie gospodarki wodno-ściekowej,
- ochrona istniejących zasobów leśnych poprzez racjonalne wykorzystanie i zagospodarowanie w celach rekreacyjnych i turystycznych, ochrona i zachowanie spójności kompleksów leśnych,
- ochrona udokumentowanych złóż surowców mineralnych przed zagospodarowaniem mogącym utrudnić lub uniemożliwić ich zrównoważoną eksploatację,
- optymalne zagospodarowanie istniejących szlaków pieszych i rowerowych, wyznaczenie miejsc odpoczynku, biwakowania, ścieżek edukacyjnych, punktów widokowych, zgodnie z zasadami ochrony terenów o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych.

Obszary lokalizacji zasobów dziedzictwa kulturowego:

- ochrona konserwatorska i renowacja zabytków,
- eksponowanie i wykorzystywanie zabytków w celach turystycznych w sposób zrównoważony, umożliwiającą zachowanie i utrzymanie zabytku,
- zachowanie zieleni w otoczeniu zabytków,
- promowanie zasobów dziedzictwa kulturowego w formie kompleksowej, by stanowiły całościowy zasób kulturowy udostępniony odwiedzającym,
- odpowiednie oznakowanie miejsc o wysokich walorach przyrodniczo-krajobrazowych i zabytków.

Obszary lokalizacji infrastruktury społecznej:

- modernizacja i poprawa stanu siedzib gminnych instytucji, w tym także ich estetyki,
- likwidacja barier architektonicznych i poprawa dostępności obiektów użyteczności publicznej dla osób z niepełnosprawnościami różnego typu,
- zapewnienie dogodnej dostępności komunikacyjnej obiektów użyteczności publicznej, udogodnienia dla rowerzystów, bezpieczne przejścia dla pieszych,
- dbałość o ład przestrzenny i estetykę przestrzeni publicznych wokół obiektów użyteczności publicznej,
- zwiększanie funkcjonalności obiektów użyteczności publicznej i w miarę możliwości łączenie różnych, uzupełniających się funkcji w jednym obiekcie.

Obszar o rozwiniętej lub przeważającej funkcji mieszkaniowej:

- zapewnienie wysokiej jakości życia mieszkańców poprzez dostęp do wysokiej jakości infrastruktury technicznej: dróg, chodników, sieci wodociągowej i kanalizacyjnej,
- kształtowanie funkcjonalnych układów zabudowy zgodnie z zasadami ładu przestrzennego, dostępnych komunikacyjnie, wyposażonych w niezbędną infrastrukturę i mających dostęp do funkcji pozamieszkaniowych,
- zapewnienie zieleni oraz dostępu do terenów rekreacji i wypoczynku,
- zapobieganie niekontrolowanemu rozpraszaniu się zabudowy, dbałość o optymalne wykorzystanie obecnych terenów zabudowanych, skupianie zabudowy i zachowywanie ciągłości układów przestrzennych,
- lokalizacja usług nieuciążliwych, wynikających z uzasadnionych potrzeb mieszkańców, w obrębie istniejących układów przestrzennych,
- dbałość o ład przestrzenny terenów mieszkaniowych, objęcie ich miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego.

Obszary o funkcji gospodarczej:

- stworzenie warunków do przestrzennej koncentracji usług,
- zapewnienie miejscom koncentracji usług dostępu do niezbędnej infrastruktury technicznej,
- ograniczenie negatywnego wpływu terenów koncentracji usług na sąsiadujące z nimi tereny mieszkaniowe, środowisko, krajobraz,
- rozwój bazy gastronomiczno-noclegowej na rzecz rozwoju turystyki, zgodnie z zasadami prowadzenia usług, w tym nieuciążliwych na terenach mieszkaniowych,
- zapewnienie infrastruktury niezbędnej do prowadzenia działalności usługowej, w tym infrastruktury wodno-ściekowej,
- wykorzystanie obecnie niewykorzystywanych rezerw terenowych i nieruchomości pod działalność turystyczną.

Obszary o przeważającej funkcji rolniczej:

- ochrona gleb poprzez hamowanie procesów degradacyjnych oraz zakaz zabudowy na terenach o wysokich klasach bonitacyjnych gleb, z
- zachowanie istniejących zadrzewień śródpolnych,
- dbałość o właściwe stosunki wodne obszaru,
- wyposażenie obszarów produkcji rolnej w niezbędną infrastrukturę,

- wspieranie zwiększania areału gospodarstw,
- zakaz lokalizacji działalności uciążliwej lub szkodliwej dla rolnictwa na obszarach wykorzystywanych rolniczo,
- rozwój drobnego przetwórstwa rolno-spożywczego, opartego na ekologicznych technologiach produkcji.

Obszar całej gminy:

- zachowanie ładu i spójności przestrzennej poprzez kontynuowanie tradycyjnych form osadnictwa, utrzymanie skali i struktury jednostek osadniczych, kształtowanie formy architektonicznej nowych obiektów w nawiązaniu do istniejącej architektury, opracowywanie i aktualizowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego,
- utrzymanie skali i struktury jednostek gospodarczych,
- ograniczenie rozproszenia zabudowy przez rozwój budownictwa na zasadzie dogęszczania istniejących jednostek osadniczych,
- organizacja przestrzeni publicznej, miejsc wypoczynku, rekreacji, skwerów, placów, zieleni urządzonej,
- poprawa stanu środowiska naturalnego poprzez uregulowanie gospodarki wodno-ściekowej,
- poprawa stanu powietrza atmosferycznego i dbałość o wpływ na zmiany klimatu poprzez zwiększenie stopnia wykorzystania OZE, termomodernizację budynków, obiektów użyteczności publicznej i siedzib przedsiębiorstw,
- ochrona terenów szczególnie ważnych z punktu widzenia publicznych celów ponadlokalnych i lokalnych jak: realizacja inwestycji komunalnych, usług publicznych, infrastruktury technicznej, realizacji dróg.

10.2. Model struktury funkcjonalno – przestrzennej gminy

Model struktury funkcjonalno – przestrzennej to układ elementów, na które składa się przestrzeń obszaru gminy. Model ten przedstawia obszary o kluczowych funkcjach dla rozwoju gminy oraz kierunki rozwoju. Pokazuje zmiany, które należy wprowadzić w przyszłości, żeby zrealizować strategię. Ponadto model skupia się na ochronie oraz wzmacnianiu wartości ważnych dla zrównoważonego rozwoju w długim czasie, zarówno w zakresie przestrzeni, jak i środowiska. Model ma jasno określać interes publiczny i zachować ciągłość oraz spójność procesów gospodarczych, społecznych i przestrzennych.

Model ten rozumiany jest jako przedstawienie długookresowej strategicznej wizji rozwoju gminy wynikającej z uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych, zdiagnozowanych potrzeb rozwojowych i potencjału, przy uwzględnieniu jego specyfikacji i zróżnicowania wewnętrznego. Model wskazuje obszary, które w strategii rozwoju są istotne dla osiągnięcia celów rozwoju, obszary wymagające ochrony oraz rodzaje powiązań funkcjonalnych występujących pomiędzy poszczególnymi obszarami.

Główne zadania modelu to:

- nakreślać kierunki rozwoju przestrzennego,
- opisywać przewidywane efekty przekształceń przestrzeni wynikające z realizacji celów strategii oraz wyjaśniać spójność interwencji dedykowanych danym obszarom,
- określać i hierarchizować obszary o różnych charakterystykach oraz powiązaniach między nimi, formułować ogólne zalecenia (rekomendacje) i zasady dotyczące gospodarowania przestrzenią (ze szczególnym uwzględnieniem obszarów istotnych z punktu widzenia rozwoju gminy),
- ustalać ramy współpracy z interesariuszami na obszarach realizacji wyznaczonych celów rozwoju (np. właścicielami nieruchomości, instytucjami rządowymi i JST, inwestorami, przedsiębiorcami),
- tłumaczyć wartości ważne w długiej perspektywie czasowej, wyrażane w wizji rozwoju decydujące o prowadzonej polityce rozwoju,
- definiować interes publiczny poprzez ustalenie ram działania dla strategii, polityk i użytkowania przestrzeni, a w konsekwencji pełnić funkcje prewencyjne przed ewentualnymi konfliktami – społecznymi, przestrzennymi, środowiskowymi (np. dotyczącymi lokalizowania kontrowersyjnych inwestycji).

Do najważniejszych zadań inwestycyjnych na obszarze gminy Lutowiska można zaliczyć:

Infrastruktura komunikacyjna:

- budowę sieci dróg rowerowych (ścieżek rowerowych, zaplecza technicznego, tj. miejsca postojowe, elektryczne stacje ładowania rowerów, itp.),
- modernizacja i budowa systemu oświetlenia ulicznego (wymiana i montaż nowych lamp energooszczędnych),
- budowa i modernizacja sieci dróg, mostów, przepustów oraz parkingów,
- budowa i modernizacja dróg lokalnych i chodników.

Infrastruktura rekreacyjno-sportowa:

- rozwój infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej,
- budowa i modernizacja obiektów sportowo-rekreacyjnych,
- budowa stoku narciarskiego, kolejki gondolowej lub linowo-terenowej wraz z infrastrukturą towarzyszącą.

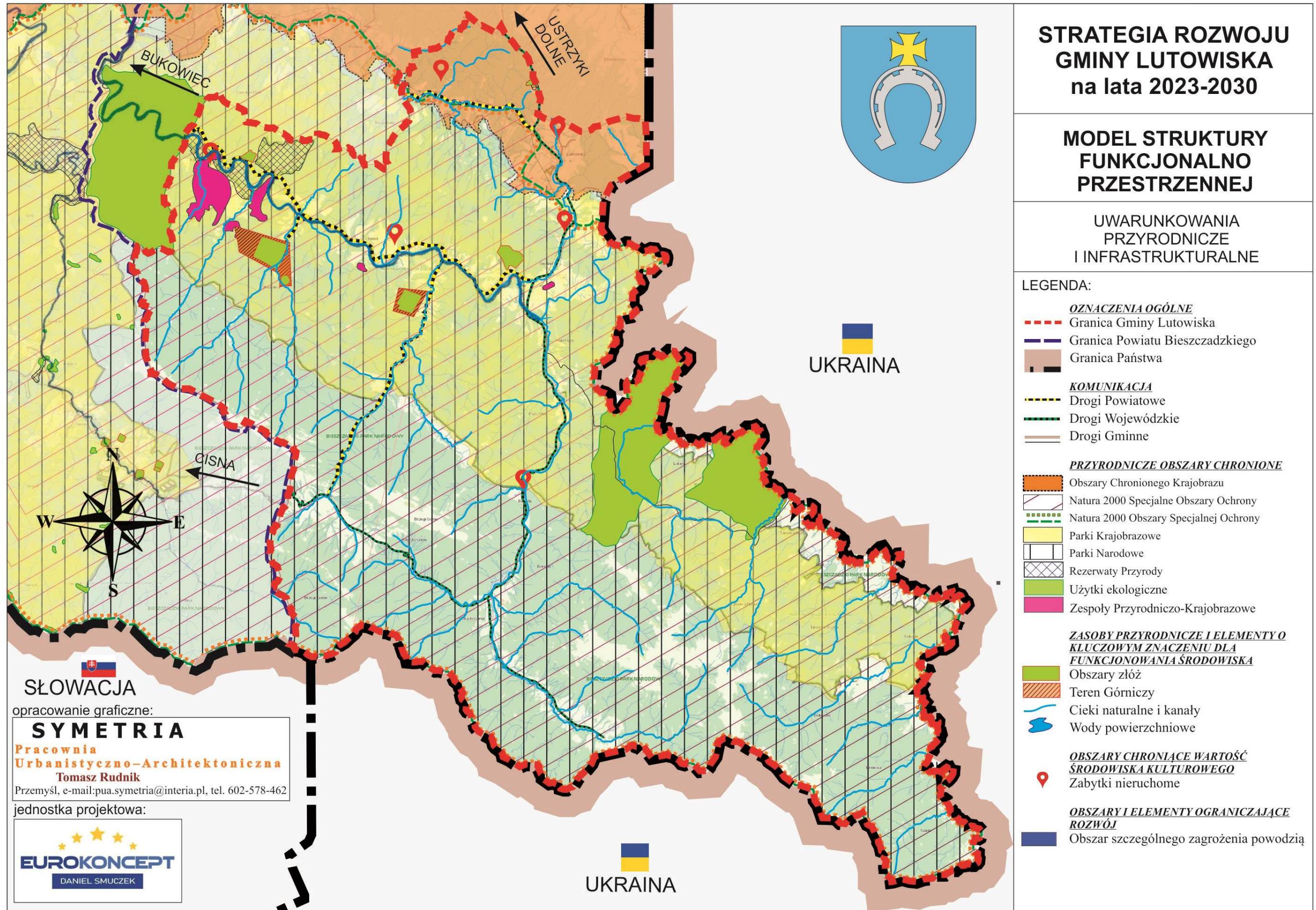
Infrastruktura techniczna i przestrzeń publiczna:

- inwestycje w infrastrukturę wodno-kanalizacyjną:
  - budowa i rozbudowa sieci wodociągowej i kanalizacyjnej oraz modernizacja już istniejących,
  - budowa przydomowych oczyszczalni ścieków,
  - modernizacja oczyszczalni ścieków, przepompowni ścieków oraz stacji uzdatniania wody wraz z hydroforniami,
- rozwój energetyki odnawialnej,
- rewitalizacja przestrzeni publicznej,
- termomodernizacja i modernizacja budynków użyteczności publicznej.

Infrastruktura społeczna:

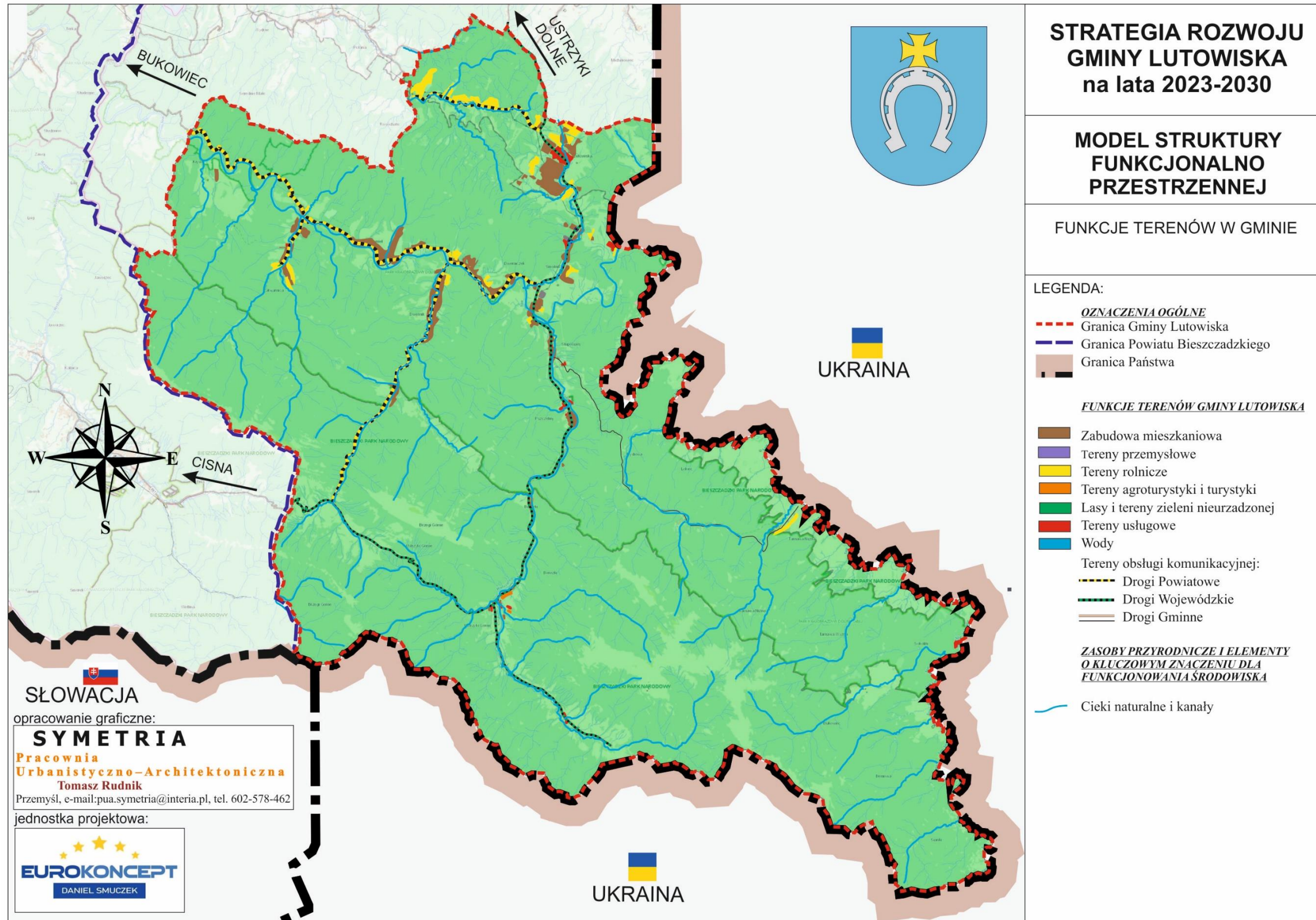
- zniwelowanie barier architektonicznych dla osób starszych i niepełnosprawnych, w szczególności w budynkach użyteczności publicznej,
- budowa infrastruktury społecznej np. Dom Seniora, Klub Seniora, świetlice środowiskowe,
- modernizacja remiz strażackich,
- rozbudowa i modernizacja infrastruktury edukacyjno-oświatowej,
- budowa infrastruktury zapewniającej opiekę najmłodszym dzieciom, w tym budowa żłobka.

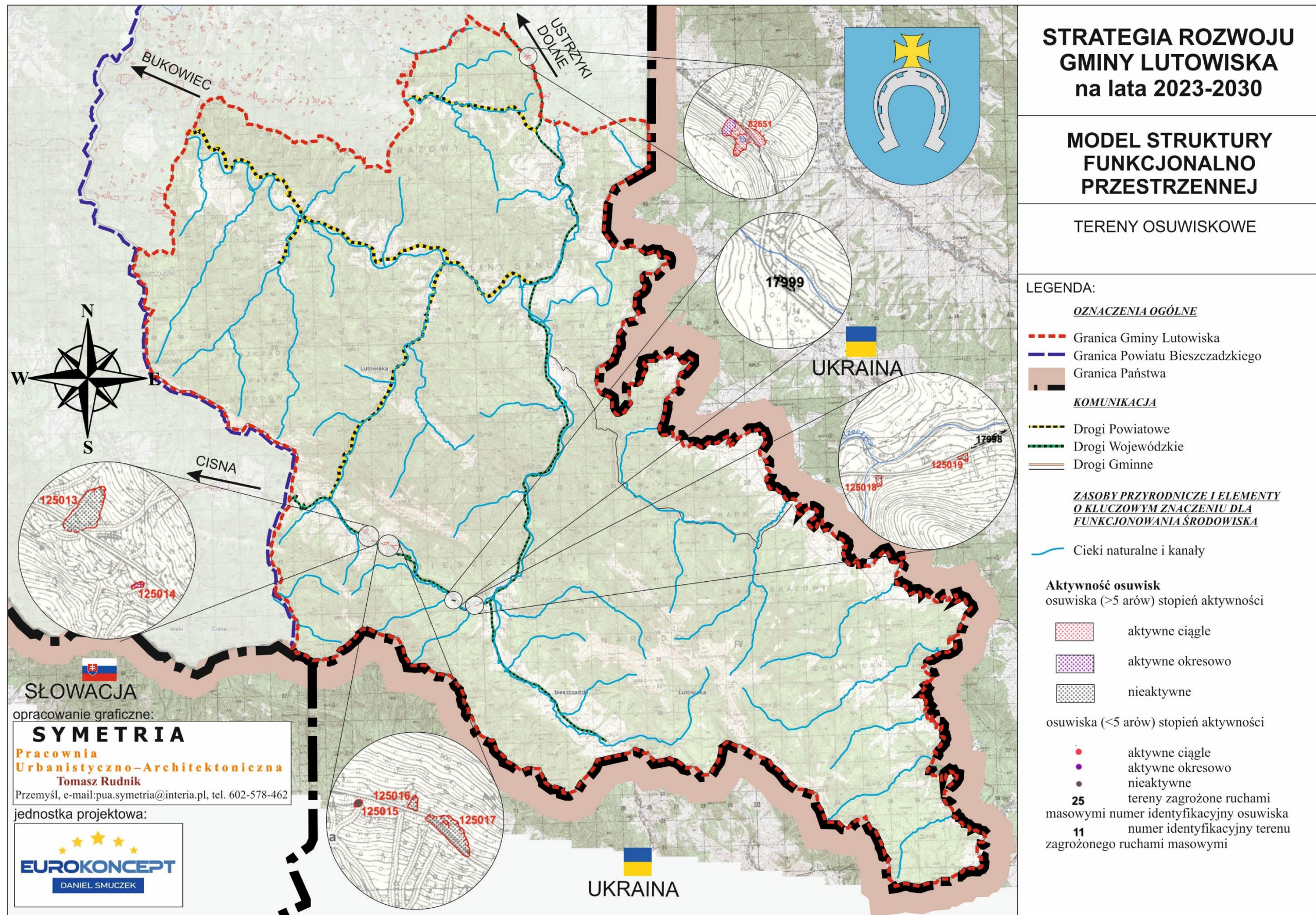
Źródło: Opracowanie własne

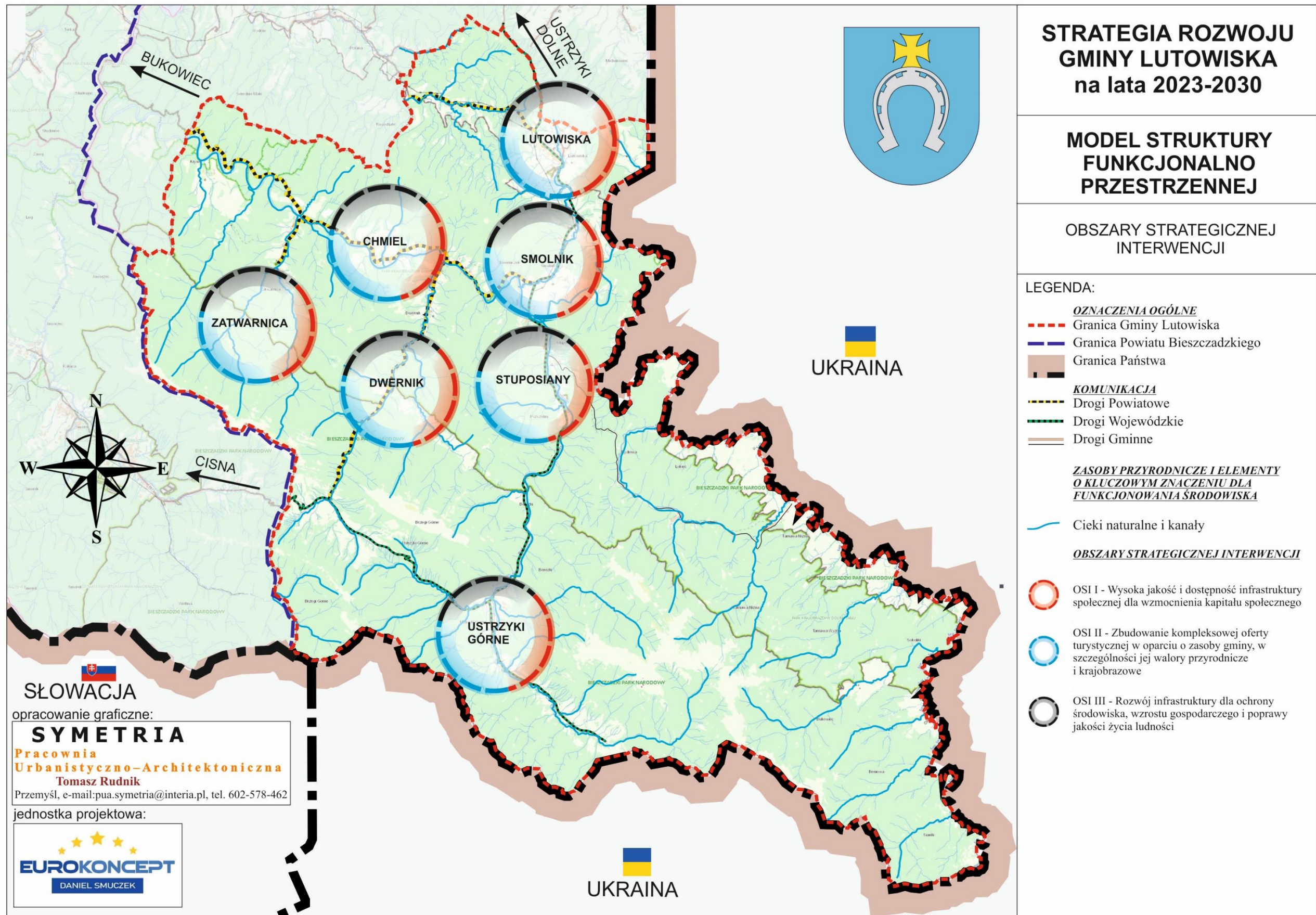
Źródło: Opracowanie własne

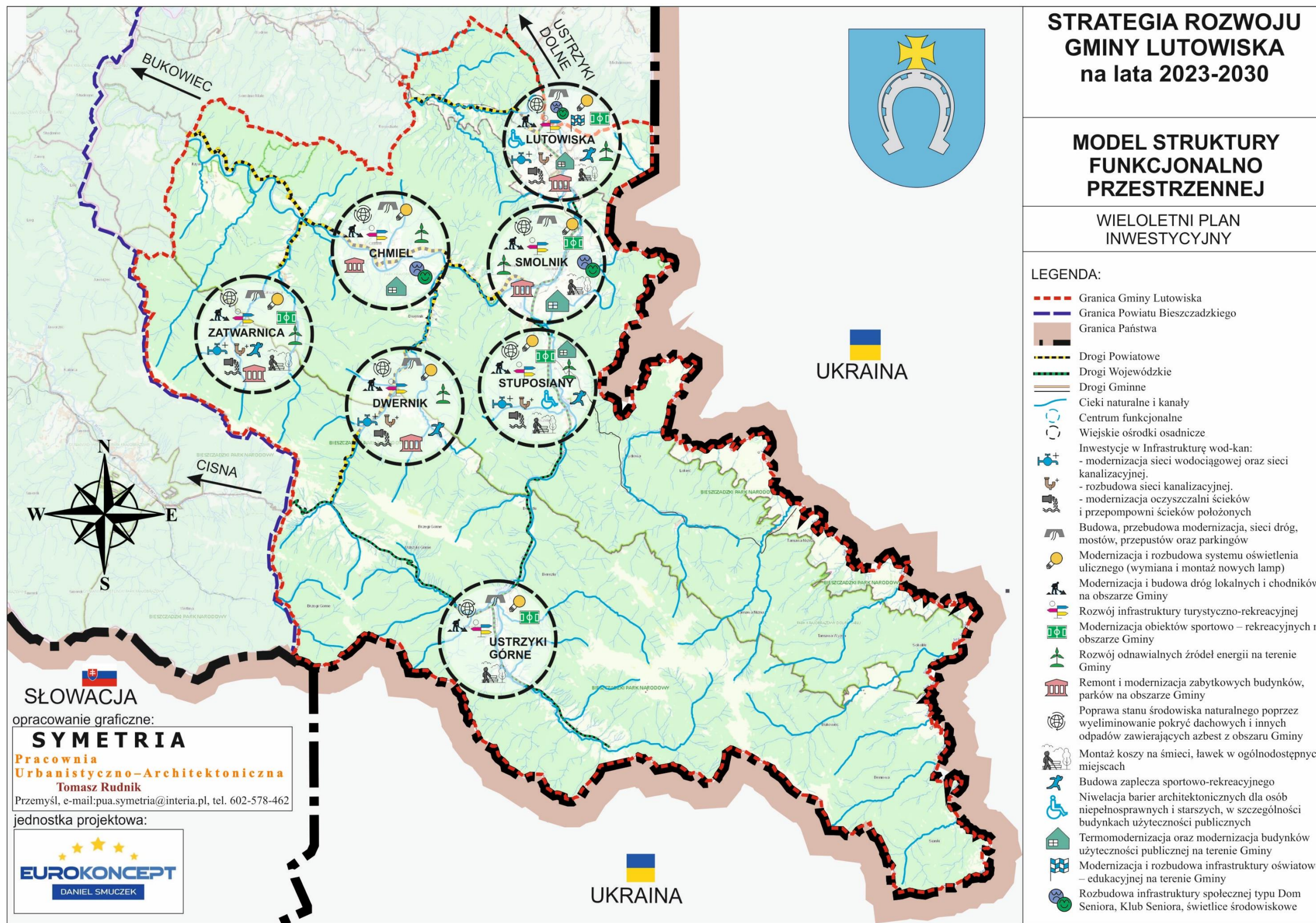
Źródło: Opracowanie własne

Źródło: Opracowanie własne

Źródło: Opracowanie własne

10.3. Obszary strategicznej interwencji wraz z zakresem planowanych działań

Gmina Lutowiska jest położona w obrębie wydzielonych obszarów specjalnych, które zostały wyznaczone w strategicznych i planistycznych dokumentach krajowych i wojewódzkich. W celu ich identyfikacji zostały przeanalizowane dokumenty, takie jak:

- Strategia Na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.);
- Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 (KSRR 2030);
- Strategia rozwoju województwa - Podkarpackie 2030”.

Przez obszary specjalne rozumie się:

- OF (obszary funkcjonalne) – obszary, na których występuje względnie wyodrębniający się, intensywny i otwarty system powiązań społecznych, gospodarczych lub przyrodniczych, uwarunkowanych cechami środowiska geograficznego (przyrodniczego i antropogenicznego). Szczególnym typem obszaru funkcjonalnego jest miejski obszar funkcjonalny;
- OSI (obszary strategicznej interwencji) – określone w strategii rozwoju obszary o zidentyfikowanych lub potencjalnych powiązaniach funkcjonalnych lub o szczególnych warunkach społecznych, gospodarczych lub przestrzennych, decydujących o występowaniu barier rozwoju lub trwałych, możliwych do aktywowania potencjałów rozwojowych, do którego jest kierowana interwencja publiczna, łącząca inwestycje - w szczególności gospodarcze, infrastrukturalne lub dotyczące zasobów ludzkich, finansowane z różnych źródeł lub przez rozwiązania regulacyjne.

1. OSI Krajowe - Strategia Na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)

- **Wschodnia Polska**

Wschodnia część kraju w największym stopniu skupia obszary zagrożone marginalizacją, a jej województwa - lubelskie, podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie, warmińsko-mazurskie - znajdują się w grupie regionów o zdecydowanie niższym poziomie konkurencyjności w porównaniu do średniej w Unii Europejskiej. **W zasięgu OSI Wschodnia Polska znajduje się gmina Lutowiska.**

Mapa 27 Wschodnia Polska

Źródło: Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030

2. OSI Regionalne - Strategia rozwoju województwa - Podkarpackie 2030

Gmina Lutowiska wpisuje się w następujące priorytety:

7.3. Obszary wymagające szczególnego wsparcia w kontekście równoważenia rozwoju

w szczególności w następujące kierunki działań:

7.3.1. Wzmocnienie szans rozwojowych obszarów zagrożonych trwałą marginalizacją w województwie

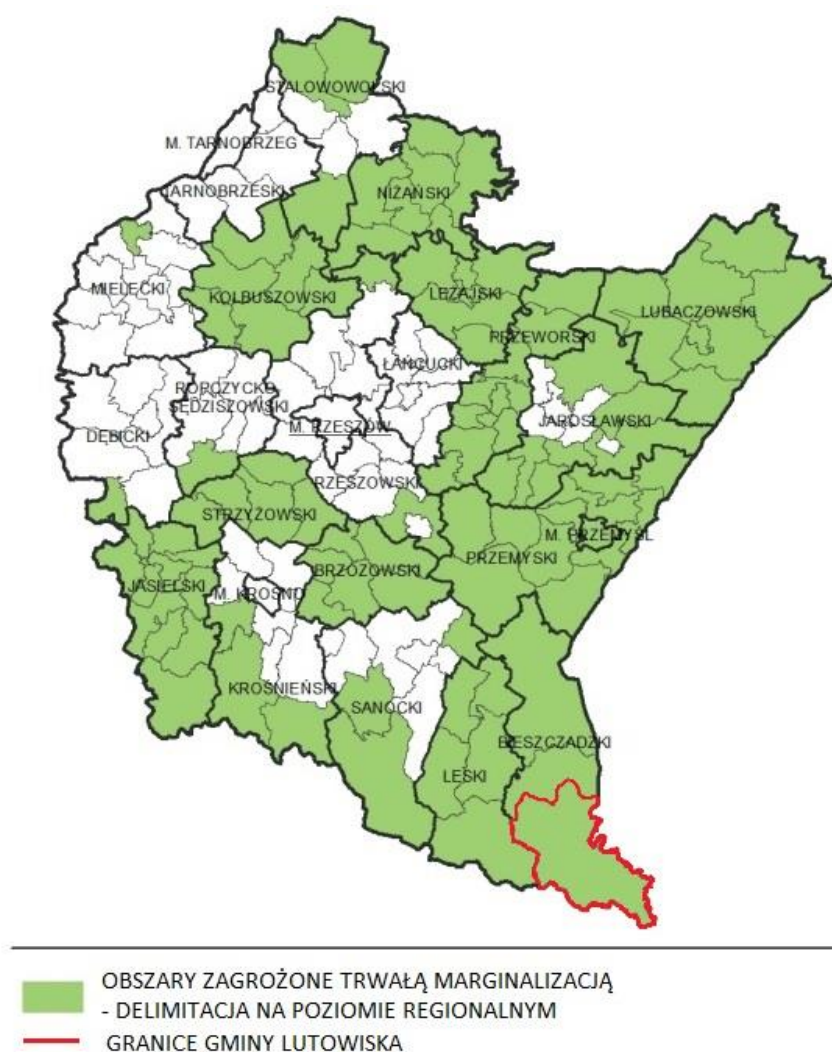
Polityka regionu dąży do realizacji zasad zrównoważonego rozwoju, które obligują do kierunkowania działań na zapewnienie mieszkańcom pełnego pakietu możliwości rozwojowych, niezależnie od miejsca zamieszkania. Podejmowane działania mają identyfikować i wzmacniać czynniki rozwojowe obszarów o słabszych perspektywach rozwojowych, wynikających ze struktury społeczno-gospodarczej, peryferyjnego położenia bądź utraty dotychczasowych funkcji. Oczekiwanymi celami będzie m.in. zwiększenie zasobów infrastrukturalnych w strategicznych sektorach, zdynamizowanie rozwoju społeczno-gospodarczego na podstawie lokalnych potencjałów, rozwój przedsiębiorczości i innowacyjności, poprawa dostępu do podstawowych usług publicznych, zniwelowanie wykluczenia transportowego. Obszary te zostały zidentyfikowane na poziomie powiatów w oparciu na syntetycznym wskaźniku uwzględniającym ich poziom rozwoju społeczno-gospodarczego.

Zakładane działania:

- rozwój sektora inwestycji prywatnych w oparciu na lokalnych zasobach;
- aktywizacja lokalnych inicjatyw gospodarczych i społecznych poprzez wykorzystanie potencjału podmiotów publicznych, prywatnych, organizacji pozarządowych i mieszkańców;

- poprawa atrakcyjności inwestycyjnej poprzez zapewnienie przygotowanych terenów inwestycyjnych;
- pobudzenie procesów rozwojowych poprzez zapewnienie lepszej dostępności komunikacyjnej na zewnątrz, w tym rozwój infrastruktury drogowej łączącej się z węzłami sieci dróg szybkiego ruchu oraz infrastruktury kolejowej;
- włączenie komunikacyjne obszarów o utrudnionej dostępności;
- dostosowanie infrastruktury technicznej (energetycznej, telekomunikacyjnej, wodno-kanalizacyjnej) i społecznej warunkującej rozwój gospodarczy i wyższą jakość życia mieszkańców;
- wzmocnienie roli instytucji publicznych jako inicjatora nawiązywania partnerstw, współpracy z innymi instytucjami publicznymi, społeczeństwem i innymi interesariuszami na rzecz rozwoju regionu;
- ograniczenie skutków peryferyjnego położenia obszarów przygranicznych poprzez wielopłaszczyznowe wykorzystanie potencjału współpracy transgranicznej;
- intensyfikacja działań w zakresie ochrony i poprawy stanu środowiska przyrodniczego.

Mapa 28 Obszary zagrożone trwałą marginalizacją – poziom regionalny

Źródło: Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030

7.3.2. Rozwój i wspieranie obszaru Bieszczad

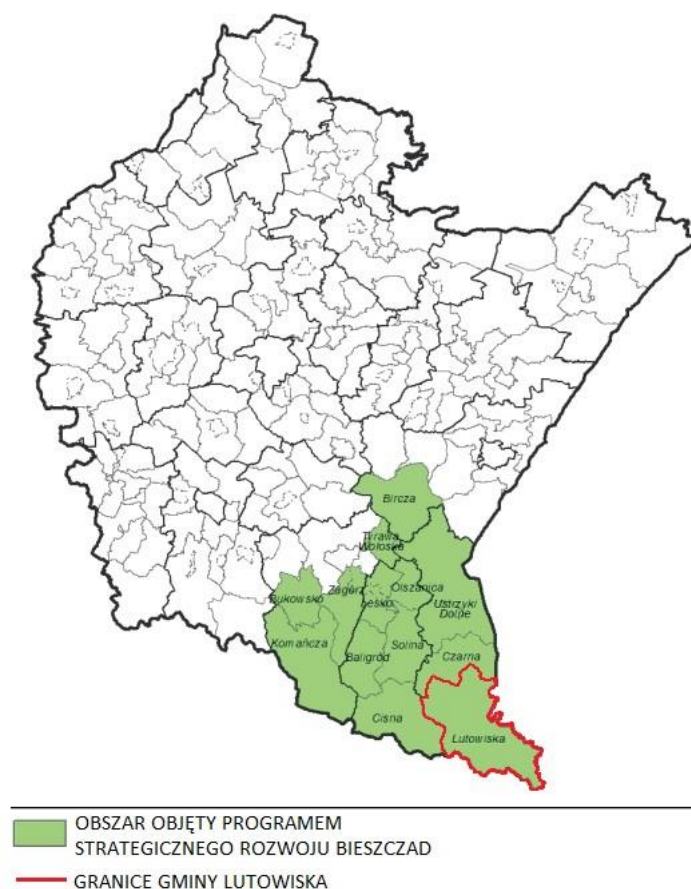
Bieszczady, poza szczególnymi uwarunkowaniami środowiskowymi i przyrodniczymi, charakteryzują się skrajnie niską dostępnością przestrzenną zewnętrzną i wewnętrzną oraz niskim poziomem zaludnienia. Niski poziom dostępności i gęstości zaludnienia tworzą negatywne warunki rozwojowe, które utrudniają realizację inwestycji w zakresie infrastruktury technicznej i społecznej, prowadzenie działalności gospodarczej, jak również dyfuzję działań ukierunkowanych na optymalizację dostępności do podstawowych usług publicznych oraz kształtowanie jakości kapitału ludzkiego i społecznego. Przywołane czynniki wpływają tym samym na niski poziom warunków życia mieszkańców. Podejmowane działania będą miały na celu w pierwszej kolejności wypełnienie luk infrastrukturalnych w zakresie dostępności przestrzennej i cyfrowej, poprawę stanu systemu wodno-kanalizacyjnego oraz składowania odpadów, co będzie bazą wyjściową dla rozwoju potencjału Bieszczad w oparciu na unikalnych endogenicznych zasobach.

Zakładane działania:

- rozwój gospodarki turystycznej i przemysłu turystycznego jako warunkujących w sposób istotny procesy rozwojowe na obszarze Bieszczad;
- podniesienie konkurencyjności produktów turystycznych w oparciu na endemicznych zasobach Bieszczad;
- wzmocnienie bazy ekonomicznej miast tworzących potencjalny obszar wzrostu na podstawie tradycji ale przy wykorzystaniu nowych i innowacyjnych uwarunkowań organizacyjnych;
- wsparcie działań w zakresie tworzenia nowych miejsc pracy poprzez rozwój wielofunkcyjny obszarów wiejskich w oparciu o przemysł bazujący na lokalnych zasobach, tj. turystyczny, drzewny i spożywczy;
- poprawa poziomu towarowości rolnictwa Bieszczad poprzez rozwój spółdzielczości, rzemiosła i grup producenckich wraz z przetwórstwem rolno-spożywczym opartym na certyfikowanych produktach lokalnych;
- rozwój przedsiębiorczości w obszarze Bieszczad poprzez rozwój instytucji otoczenia biznesu;
- rozwój kapitału ludzkiego poprzez poszerzenie jakości edukacji w celu wzrostu elastyczności zachowań na rynku pracy;
- poprawa dostępności do wysokiej jakości usług w obszarze ochrony zdrowia;
- zwiększenie uczestnictwa obywateli w życiu publicznym i wzmocnienie instytucji z trzeciego sektora prowadzące do wspólnego rozwiązywania problemów i przewyżczenia barier;
- poprawa zewnętrznej i wewnętrznej spójności terytorialnej Bieszczad w wymiarze przestrzennym poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury drogowej i kolejowej oraz infrastruktury uzupełniającej;
- poprawa dostępności cyfrowej obszaru Bieszczad poprzez rozbudowę sieci informacyjno-komunikacyjnej;
- wykorzystanie położenia geograficznego do rozwoju sieci turystycznych przejść granicznych;
- utrzymanie walorów środowiskowych i krajobrazowych Bieszczad jako podstawowego zasobu endogenicznego;

- dostosowanie gospodarki wodno-ściekowej i gospodarki odpadami pod kątem zachowania cennych walorów krajobrazowo-środowiskowych, przy uwarunkowaniach społeczno-osadniczych Bieszczad;
- wykorzystanie klastrów energetycznych celem wzrostu poziomu bezpieczeństwa energetycznego regionu;
- rozwój infrastruktury sportowej i turystycznej z wykorzystaniem uwarunkowań do rozwoju sportów zimowych;
- utworzenie w Bieszczadach nowoczesnej infrastruktury sportowej i rekreacyjnej, tj.: Podkarpackiego Centrum Sportów w województwie, Ośrodka Przygotowań Olimpijskich, Centralnego Ośrodka Sportu.

Mapa 29 Obszar objęty Programem Strategicznego Rozwoju Bieszczad

Źródło: Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030

7.3.3. Rozwój i wspieranie obszaru gmin „Błękitnego Sanu”

Obszar gmin „Błękitnego Sanu” jest bardzo zróżnicowany pod względem walorów środowiska geograficznego oraz warunków prowadzenia działalności gospodarczej (mapa 20). Wspólną cechą obszaru jest położenie wzdłuż biegu rzeki San, stąd wyjątkowość obszaru polega na wspólnym koncentrowaniu uwagi na problematyce gospodarki wodno-kanalizacyjnej całej zlewni Sanu oraz możliwości turystycznego wykorzystania rzeki, z uwzględnieniem zróżnicowanych warunków przyrodniczych i kulturowych. Podejmowane działania będą miały na celu kompleksowe rozwiązanie problemów gospodarki wodno-kanalizacyjnej oraz wykorzystanie

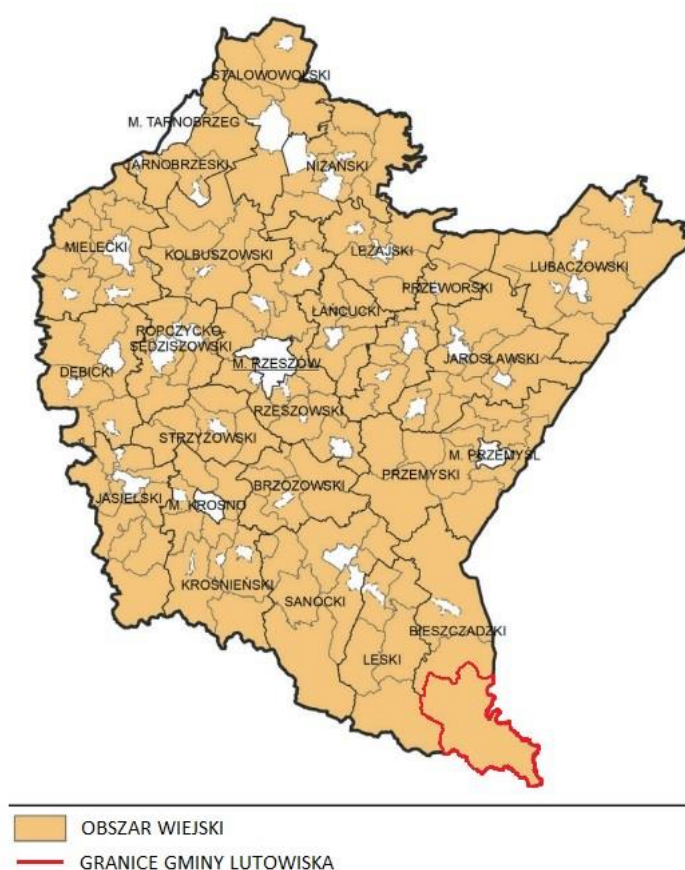

Zakładane działania:

- poprawa dostępności komunikacyjnej obszarów wiejskich w wymiarze lokalnym, regionalnym, krajowym i transgranicznym, w tym w relacji do najbliższego regionalnego bieguna wzrostu;
- zwiększenie dostępności cyfrowej poprzez rozwój infrastruktury telekomunikacyjnej;
- modernizacja i rozbudowa energetycznych linii przesyłowych jako podniesienie komfortu życia i bezpieczeństwa mieszkańców;
- rozwój i poprawa dostępności do infrastruktury wodociągowej, kanalizacyjnej i ściekowej;
- poprawa zarządzania sektorem gospodarki odpadami;
- tworzenie korzystnych warunków, w tym kompleksowej infrastruktury technicznej dla rozwoju przedsiębiorczości.

Mapa 31 Obszary wiejskie województwa podkarpackiego

Źródło: Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030

7.4.2. Rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich

Rozwój obszarów wiejskich należy oprzeć na wykorzystaniu zróżnicowanych potencjałów rozwojowych, wzmocnieniu sektora rolnictwa, jak również pozarolniczych specjalizacji gospodarczych. Strategicznym działaniem jest również aktywizowanie społeczności do podejmowania działalności gospodarczej wykorzystującej endogeniczne zasoby obszaru, jako elementu konkurencyjności i zwiększenia dochodów ludności.

Zakładane działania:

- promowanie lokalnych zasobów (produktów tradycyjnych, regionalnych, ekologicznych) w celu powstawania alternatywnych źródeł dochodów;
- aktywizacja lokalnych społeczności ukierunkowana na rozwój przedsiębiorczości, jako element wzrostu dochodów ludności wiejskiej;
- kreowanie postaw przedsiębiorczych i lokalnych inicjatorów działalności gospodarczej;
- wspieranie i profilowanie specjalizacji regionalno-lokalnej oraz centrów produkcyjno-usługowych;
- ukierunkowanie na dywersyfikację specjalizacji w celu podniesienia towarowości gospodarstw rolniczych;
- rozwój funkcji turystycznych, kompleksowo wykorzystujących lokalne zasoby i specjalizacje.

7.4.3. Integracja i aktywizacja społeczności wiejskiej w aspekcie społecznym i kulturowym

Kluczowym czynnikiem determinującym inicjowanie procesów rozwoju obszarów wiejskich jest wielokierunkowa aktywizacja społeczności lokalnej. Podniesienie poziomu życia zależy od właściwej identyfikacji potrzeb i możliwości danego obszaru, w który to proces należy włączyć lokalną społeczność. Grupy społeczne powinny także współuczestniczyć w zarządzaniu lokalnymi zasobami. Istotne jest również oddolne zaangażowanie się społeczności w partnerstwa regionalne i ponadregionalne, a nawet międzynarodowe.

Zakładane działania:

- wsparcie mieszkańców w realizacji działań wynikających z lokalnych dokumentów strategicznych mających na celu wzmocnienie tożsamości regionalnej;
- podejmowanie współpracy na rzecz integracji społeczności lokalnej w planowaniu wspólnych działań i podejmowaniu wyzwań rozwojowych;
- poszerzenie i wzbogacenie oferty kulturalnej i usług czasu wolnego opartych na lokalnych zasobach, przyczyniające się do zwiększenia poczucia tożsamości mieszkańców obszarów wiejskich, integracji społecznej i aktywizacji, szczególnie osób zagrożonych wykluczeniem społecznym;
- promocja lokalnej twórczości kulturalnej, rzemieślniczej z wykorzystaniem lokalnego dziedzictwa, przyczyniającej się do wykreowania produktów charakterystycznych dla poszczególnych miejscowości w oparciu na istniejących zasobach;
- promocja regionalnych specjalizacji w rolnictwie, jego otoczeniu i rybactwie (winiarstwo, pszczelarstwo itp. oraz usługi socjalne i rzemiosło, handel, przetwórstwo produktów rolnych, rękodzieło itp.);
- upowszechnianie dobrych praktyk przez społeczność lokalną na płaszczyźnie międzyregionalnej i międzynarodowej;
- wzmocnienie powiązań funkcjonalnych obszarów wiejskich z lokalnymi ośrodkami osadniczymi.

7.4.4. Racjonalizacja przestrzeni wiejskiej

Jakość przestrzeni obszarów wiejskich warunkuje możliwość i efektywność działań prorozwojowych. Dlatego też gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich powinna być określona w opracowaniach urbanistycznych, aby zapewnić racjonalne wykorzystanie przestrzeni

i zasobów endogenicznych, przy zachowaniu walorów krajobrazowych i przyrodniczych. Należy również dążyć do zachowania zgodności z dokumentami planistycznymi sporządzanymi dla obszarów sąsiednich.

Zakładane działania:

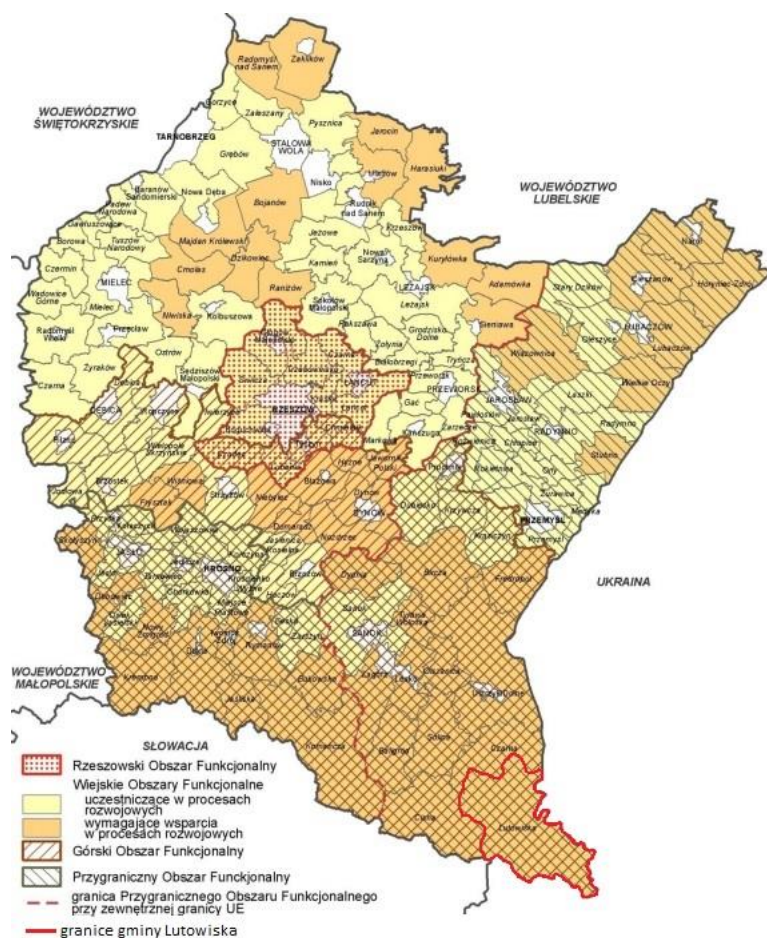
- dostosowanie przestrzeni wiejskiej do potrzeb gospodarczych i społecznych mieszkańców;
- efektywne wykorzystanie przestrzeni poprzez rozwój funkcji rekreacyjnej, sportowej i społeczno--kulturalnej obejmującej budowę i adekwatne wyposażenie obiektów;
- wykorzystanie potencjału uzdrowiskowego w projektowaniu przestrzeni wiejskiej;
- poprawa funkcjonalności i estetyki przestrzeni wiejskiej uzyskana poprzez wspieranie projektów mających na celu urządzenie i porządkowanie terenów zielonych, parków lub innych miejsc wypoczynku;
- budowa oraz modernizacja infrastruktury wspierającej rozwój funkcji kulturowo-społecznych na terenach wiejskich;
- racjonalne wykorzystanie przestrzeni produkcyjnej i osadniczej dzięki wspieraniu działań scaleniowych i zagospodarowania poscaleniowego.

3. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego - Perspektywa 2030:

Gmina Lutowiska jest położona na terenie następujących obszarów funkcjonalnych o znaczeniu ponadregionalnym, określonych w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – Perspektywa 2030:

- Wiejski obszar funkcjonalny wymagający wsparcia procesów rozwojowych
- Górski obszar funkcjonalny,
- Przygraniczny Obszar Funkcjonalny.

Mapa 32 Obszary funkcjonalne o znaczeniu ponadregionalnym

Źródło: Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego - Perspektywa 2030

- **Wiejski obszar funkcjonalny wymagający wsparcia procesów rozwojowych**

Charakterystyka obszaru i potencjał rozwojowy

Wiejski Obszar Funkcjonalny wymagający wsparcia procesów rozwojowych obejmuje gminy wiejskie i miejsko-wiejskie położone poza WOF uczestniczącym w procesach rozwojowych. Zajmuje powierzchnię 8 247 km², co stanowi 46,3% powierzchni obszaru województwa podkarpackiego i 49,5% wiejskiego obszaru funkcjonalnego. Teren ten zamieszkuje 354,7 tys. osób, a średnia gęstość zaludnienia wynosi 43 os./km² i jest prawie trzykrotnie niższa od gęstości zaludnienia województwa (119 os./km²).

Wiodące kierunki zagospodarowania:

- 1) rozwój rolnictwa ekologicznego opartego na gospodarstwach rodzinnych;
- 2) rozwój działalności gospodarczej związanej z gospodarką rolną i turystyką;
- 3) rozwój kapitału ludzkiego oraz wzrost poziomu życia mieszkańców;
- 4) wzmocnienie powiązań funkcjonalnych obszarów wiejskich z lokalnymi ośrodkami osadniczymi;
- 5) poprawa dostępności komunikacyjnej obszaru w wymiarze lokalnym, regionalnym, krajowym i transgranicznym;
- 6) ochrona terenów o najwyższych walorach przyrodniczych i krajobrazowych;

- 7) racjonalne wykorzystanie zasobów środowiska przyrodniczego;
- 8) rozwój turystyki, w tym agroturystyki, funkcji sportowo-rekreacyjnych i uzdrowiskowych,
- 9) rozwój infrastruktury technicznej i transportowej.

Zasady i warunki zagospodarowania:

- 1) rozwój bazy usług publicznych;
- 2) zapobieganie procesom rozpraszania zabudowy powodującym degradację terenów otwartych i przydatnych dla rolnictwa;
- 3) ochrona zasobów leśnych oraz rozwój zrównoważonej i wielofunkcyjnej gospodarki leśnej;
- 4) poprawa wyposażenia obszaru w infrastrukturę techniczną i transportową;
- 5) rozwój funkcji sportowo-rekreacyjnej i turystycznej, w tym agroturystyki oraz lecznictwa uzdrowiskowego z zastosowaniem zasad zrównoważonego rozwoju.

- **Górski Obszar Funkcjonalny**

Charakterystyka obszaru i potencjał rozwojowy

Według danych GUS z 2013 r. Górski Obszar Funkcjonalny (GOF) obejmuje powierzchnię 8 219 km², co stanowi ok. 46% powierzchni obszaru województwa, a zamieszkuje go 754,37 tys. osób, co stanowi 35,4% liczby ludności województwa. Średnia gęstość zaludnienia obszaru wynosi 92 os./km² (średnia dla województwa – 119 os./km²).

Wiodące kierunki zagospodarowania:

- 1) rozwój różnych form usług turystycznych i uzdrowiskowych;
- 2) ochrona terenów o najwyższych walorach przyrodniczych i krajobrazowych;
- 3) rozwój gospodarki rolnej i przemysłu;
- 4) rozwój infrastruktury technicznej i transportowej;
- 5) poprawa dostępności komunikacyjnej obszaru w wymiarze lokalnym, regionalnym, krajowym i transgranicznym.

Zasady i warunki zagospodarowania:

- 1) rozwój społeczno-gospodarczy z zastosowaniem zasad zrównoważonego rozwoju;
- 2) poprawa wyposażenia obszaru w infrastrukturę techniczną i transportową;
- 3) tworzenie warunków rozwoju powiązań komunikacyjnych, społecznych i gospodarczych pomiędzy ośrodkami miejskimi a obszarami wiejskimi;
- 4) rozwój rolnictwa ekologicznego, w tym: form specjalistycznej produkcji rolniczej (winiarstwo, pszczelarstwo) z zachowaniem wysokiej jakości środowiska przyrodniczego;
- 5) ochrona zasobów leśnych oraz rozwój zrównoważonej i wielofunkcyjnej gospodarki leśnej;
- 6) rozwój infrastruktury turystycznej w dostosowaniu do zasad ochrony obszarów cennych przyrodniczo i kulturowo;
- 7) ochrona walorów przyrodniczych i klimatycznych miejscowości uzdrowiskowych;
- 8) przeciwdziałanie suburbanizacji i rozpraszaniu zabudowy na terenach otwartych oraz dostosowanie zabudowy do otaczającego krajobrazu;
- 9) wzmocnienie roli ośrodków miejskich – rozwój innowacyjnego przemysłu i bazy usług publicznych;

- 10) uwzględnienie przy zagospodarowaniu terenów ograniczeń związanych z położeniem na obszarach szczególnego zagrożenia powodzią oraz narażonych na niebezpieczeństwo powodzi i zagrożonych osuwiskami;
- 11) budowa małych zbiorników wodnych celem zwiększenia zdolności retencyjnej terenów górskich.

- **Przygraniczny Obszar Funkcjonalny**

Wiodące kierunki zagospodarowania:

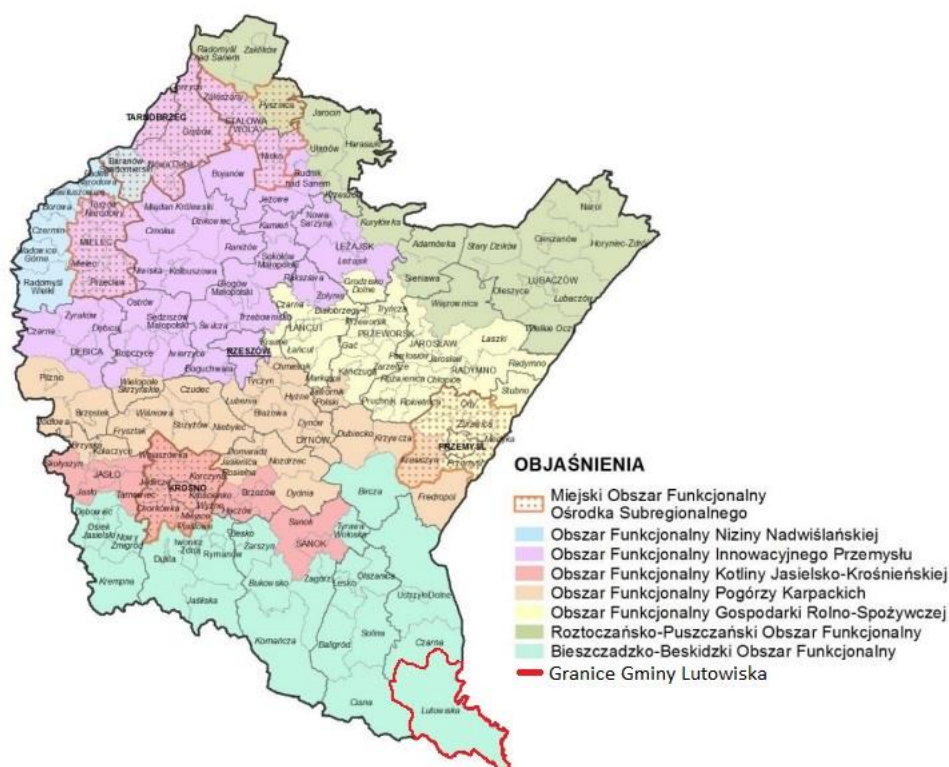
- 1) poprawa dostępności komunikacyjnej w wymiarze lokalnym, regionalnym, krajowym i transgranicznym;
- 2) wzmocnienie funkcjonalne ośrodków miejskich;
- 3) rozwój gospodarki rolnej i leśnej;
- 4) rozwój funkcji turystycznej w dostosowaniu do zasad ochrony obszarów cennych przyrodniczo i kulturowo,
- 5) rozwój w infrastruktury technicznej i transportowej.

Zasady i warunki zagospodarowania:

- 1) zagospodarowanie przestrzenne obszaru z uwzględnieniem potrzeb związanych z obronnością i bezpieczeństwem publicznym;
- 2) rozwój i modernizacja infrastruktury granicznej, transportowej i logistycznej;
- 3) integrowanie systemów komunikacyjnych i usprawnienie powiązań transportowych;
- 4) wspieranie rozwoju nowych funkcji, zwiększających zakres świadczonych usług o charakterze ponadlokalnym, w tym logistycznych;
- 5) poprawa dostępu do usług publicznych zlokalizowanych w miastach i na obszarach wiejskich;
- 6) współpraca transgraniczna w zakresie planowania przestrzennego i społeczno-gospodarczego, realizacja i koordynacja wspólnych działań i projektów, zapewniających integrację planowania w zakresie ochrony środowiska, gospodarki wodnej oraz infrastruktury transgranicznej,
- 7) poprawa wyposażenia obszaru w infrastrukturę techniczną i transportową.

W celu identyfikacji obszarów o różnych priorytetach rozwojowych oraz określenia niezbędnych działań służących optymalnemu wykorzystaniu ich potencjałów dla rozwoju województwa, wyznaczone zostały obszary funkcjonalne o znaczeniu regionalnym, charakteryzujące się wspólnymi uwarunkowaniami i przewidywanymi jednolitymi celami rozwoju. Gmina Lutowiska jest położona na terenie Bieszczadzko-Beskidzkiego Obszaru Funkcjonalnego.

Mapa 33 Obszary funkcjonalne o znaczeniu regionalnym

Źródło: Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego Perspektywa 2030

Wiodące kierunki zagospodarowania:

- 1) ochrona dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego;
- 2) poprawa dostępności komunikacyjnej w układzie regionalnym, krajowym, i transgranicznym;
- 3) rozwój różnych form usług turystycznych oraz funkcji uzdrowiskowej;
- 4) kompleksowy rozwój infrastruktury wodno-kanalizacyjnej dostosowanej do skali ruchu turystycznego oraz poprawa gospodarki odpadami;
- 5) rozwój przemysłu drzewnego, budowlanego i elektromaszynowego, przemysłu spożywczego opartego o przetwórstwo;
- 6) rozwój rolnictwa ekologicznego, w tym służącego zachowaniu różnorodności biologicznej i krajobrazowej.

Zasady i warunki zagospodarowania:

- 1) budowa i rozwijanie powiązań funkcjonalnych ze Słowacją oraz Ukrainą m.in. przez rozbudowę infrastruktury granicznej;
- 2) przebudowa i rozbudowa istniejącej sieci drogowej i kolejowej, w celu właściwego rozprowadzenia ruchu turystycznego;
- 3) rozwój infrastruktury turystycznej, sportowo-rekreacyjnej i kulturalnej w ośrodkach uzdrowiskowych, wypoczynkowych oraz w miastach i gminach o potencjale turystycznym;
- 4) ograniczanie zjawiska rozpraszania zabudowy w celu zachowania ładu przestrzennego, walorów przyrodniczo-krajobrazowych, drożności korytarzy ekologicznych;

- 5) rozwój infrastruktury technicznej zwłaszcza na obszarach najczęściej odwiedzanych przez turystów, w szczególności kompleksowa budowa i przebudowa systemów wodno-kanalizacyjnych wokół zbiorników wodnych i w dorzeczach rzek;
- 6) minimalizowanie i ograniczanie negatywnych skutków suszy poprzez kompleksowe działania określone w Planie przeciwdziałania skutkom suszy w regionie wodnym Górnej Wisły;
- 7) ochrona i wykorzystanie walorów dziedzictwa kulturowego, w tym wyróżniających region zabytków świadczących o jego dawnej wielokulturowości oraz związanych z przemysłem naftowym.

4. OSI – Lokalne - Strategia Rozwoju Gminy Lutowiska na lata 2023-2030

W ramach Strategii Rozwoju Gminy Lutowiska na lata 2023-2030 wyodrębniono trzy cele strategiczne, które są względem siebie równoważne i uzupełniające się:

- Cel strategiczny 1: Wysoka jakość i dostępność infrastruktury społecznej dla wzmocnienia kapitału społecznego,
- Cel strategiczny 2: Zbudowanie kompleksowej oferty turystycznej w oparciu o zasoby gminy, w szczególności jej walory przyrodnicze i krajobrazowe,
- Cel strategiczny 3: Rozwój infrastruktury dla ochrony środowiska, wzrostu gospodarczego i poprawy jakości życia ludności.

Wskazane celą są powiązane ze zidentyfikowanymi lokalnymi obszarami strategicznej interwencji, co zostało przedstawione w załączniku graficznym, stanowiącym mapę nr 25 *Model struktury funkcjonalno-przestrzennej Gminy Lutowiska - Obszary strategicznej interwencji* w podrozdziale 10.2 *Model strukturalny funkcjonalno – przestrzennej gminy*. Z kolei działania planowane do realizacji w ramach wyznaczonych obszarów strategicznym, w ujęciu graficznym przedstawia mapa nr 26 *Model struktury funkcjonalno-przestrzennej Gminy Lutowiska - Zakres planowanych działań w obszarach strategicznej interwencji*.

SYSTEM REALIZACJI STRATEGII, W TYM WYTYCZNE DO SPORZĄDZANIA DOKUMENTÓW WYKONAWCZYCH

11.1. System realizacji strategii

Ważnym elementem w procesie wdrażania Strategii Rozwoju Gminy Lutowiska na lata 2023-2030 jest jej monitoring. Poprzez zbieranie i analizę danych wprowadzony zostanie system kontroli i oceny efektów realizacji założeń strategii. Takie działania pozwolą na identyfikację zaistniałych nieprawidłowości i ich rozwiązanie oraz zapobieganie ich negatywnym skutkom w przyszłości.

Częścią wdrażania niniejszej strategii jest obowiązek pracowników Urzędu oraz jednostek organizacyjnych do zapoznania się z dokumentem i wyznaczyć obszary, za które będą

odpowiedzialne poszczególne jednostki, wydziały lub pracownicy. Dodatkowo, rekomenduje się przyjęcie lub aktualizację szczegółowych planów i programów, które określą dokładny zakres działań niezbędnych do realizacji danego celu strategicznego, m.in. program ochrony środowiska, gminny program opieki nad zabytkami, strategia rozwoju kultury czy programy jednoroczne. Ponadto planowane jest opracowanie gminnego programu rewitalizacji.

Przy wdrażaniu strategii, gmina Lutowiska będzie dbała o dobrą współpracę z lokalnymi organizacjami pozarządowymi, otoczeniem społeczno-gospodarczym oraz z innymi jednostkami samorządu terytorialnego i administracją rządową.

Funkcja systemu monitorowania jest kontrola i weryfikacja skuteczności wdrażanych przedsięwzięć. Osiągnięte efekty strategii będą monitorowane i opisywane w corocznym Raporcie o stanie gminy, który jest dokumentem obowiązkowym zgodnie z art. 28aa ust. 2 ustawy o samorządzie gminnym. Zgodnie z wskazaną ustawą „Raport obejmuje podsumowanie działalności wójta w roku poprzednim, w szczególności realizację polityk, programów i strategii, uchwał rady gminy i budżetu obywatelskiego”. Monitorowanie strategii umożliwia informowanie podmiotów zewnętrznych o uzyskanych wynikach, zrealizowanych działaniach, osiągniętych celach i planowanych strategicznych inwestycjach oraz projektach.

W celu podjęcia działań naprawczych i ewentualnej aktualizacji strategii podstawę będzie tworzył system monitorowania i ewaluacji. Aktualizacja strategii następować będzie w przypadku, gdy: stwierdzony zostanie brak osiągnięcia założonych celów, zaistnieje potrzeba wprowadzenia do strategii nowego zadania, zmiany harmonogramu realizacji, planu finansowego lub konieczność aktualizacji wskaźników. Ewentualne poprawki i aktualizacja strategii będzie wymagała przyjęcia odpowiedniej uchwały przez Radę Gminy Lutowiska, w taki sposób by program mógł w dalszym ciągu spełniać swoje zadania operacyjne. W celu zachowania przejrzystości strategii wszelkie zmiany będą sygnalizowane w odpowiednim załączniku do uchwały Rady Gminy w postaci rejestru zmian.

Dodatkowo wszelkie zmiany w dokumencie strategicznym będą musiały posiadać swoje merytoryczne uzasadnienie. W trakcie wdrażania strategii będą mogli być również uwzględnieni dodatkowi partnerzy (zupełnie nowi, jak i zastępujący dotychczas funkcjonujących w strategii). Akceptowane będą tylko te inicjatywy, które mogą się przyczynić do sukcesu wdrożenia dokumentu.

Nie przewiduje się zmiany celów strategicznych w całym horyzoncie strategii. Procedura aktualizacji strategii obejmuje następujące elementy:

- zgłoszenie przez interesariuszy (mieszkańcy, podmioty działające na obszarze gminy) przedsięwzięć/kierunków działań przyczyniających się do realizacji celów strategii lub innej proponowanej zmiany. Propozycje będzie można zgłaszać w formie pisemnej do Urzędu Gminy Lutowiska przy wykorzystaniu karty projektu oraz formularza zgłaszania uwag umieszczonych na stronie internetowej gminy oraz dostępnych w ww. urzędzie,
- weryfikacja zgłoszonych przedsięwzięć - kierunków działań lub propozycji innych zmian przez jednostkę, wydział bądź pracownika odpowiedzialnego za aktualizację strategii,
- podjęcie decyzji o włączeniu lub odmowie włączenia zgłoszonych działań/kierunków działań bądź innej proponowanej zmiany do strategii oraz konieczności jej aktualizacji,
- przyjęcie odpowiedniej uchwały przez Radę Gminy Lutowiska.

11.2 Wdrażanie Strategii

Za wdrażanie Strategii Rozwoju Gminy Lutowiska na lata 2023-2030 odpowiedzialny jest Wójt Gminy Lutowiska, który corocznie składa Radzie Gminy Lutowiska sprawozdanie z jej realizacji. Wójt odpowiedzialny jest także za bieżący nadzór nad realizacją Strategii, dbałość o zagwarantowanie środków finansowych na jego skuteczną realizację oraz pozyskanie zewnętrznych źródeł finansowania, a także podejmowanie decyzji o potrzebie dokonania zmian dokumentu.

Wójt Gminy Lutowiska oraz Rada Gminy Lutowiska, jako Samorząd Gminy będą zaangażowani w realizację Strategii poprzez następujące obszary aktywności:

- **OBSZAR BEZPOŚREDNICH KOMPETENCJI** - Samorząd jest odpowiedzialny za programowanie i późniejszą koordynację wdrażania dokumentu strategicznego. Główna jego rola sprowadza się do sprawowania funkcji strategiczno-kontrolnej nad wdrażaniem Strategii. Równolegle Samorząd jest wykonawcą działań przypisanych kompetencyjnie tej jednostce samorządu terytorialnego i wykonuje je w ramach własnych struktur (Urząd Gminy Lutowiska i gminne jednostki organizacyjne) bądź we współpracy z jednostkami autonomicznymi wobec samorządu lokalnego.
- **OBSZAR POŚREDNIEGO ODDZIAŁYWANIA** - obejmuje animacje projektów i działań, które finalnie realizowane będą przez partnerów społeczno-gospodarczych. W przypadku przedsięwzięć podejmowanych wspólnie przez Samorząd Gminy Lutowiska z innymi partnerami społeczno-gospodarczymi, Samorząd może zapewnić udział i realizację roli lidera w partnerstwie oraz partycypację finansową.

Zgodnie z właściwością gminy, zarządzanie i koordynacja wdrażania Strategii prowadzona będzie w strukturach organizacyjnych Urzędu Gminy Lutowiska w ramach Referatu Planowania Przestrzennego, Gospodarki Nieruchomościami i Budownictwa. W ramach swoich kompetencji, pracownicy będą realizowali zadania wchodzące w skład Referatu.

Do zadań pracowników Referatu Planowania Przestrzennego, Gospodarki Nieruchomościami i Budownictwa będzie należało:

- przygotowanie, koordynowanie oraz wdrażanie przedsięwzięć ujętych w ramach wykazu kierunków działań służących realizacji celów Strategii,
- uaktualnianie i kontynuacja procesu planowania, także w odniesieniu do poszerzenia Strategii o działania uwzględniające inne kategorie,
- dalsze programowanie procesów rozwojowych, wykraczających poza okres realizacji niniejszego dokumentu strategicznego (tj. po roku 2030),
- koordynowanie, animowanie i inspirowanie działań społeczności lokalnej służących wdrożeniu zamierzeń Strategii,
- monitorowanie realizacji i ewaluacja procesu wdrażania Strategii;
- przygotowywanie sprawozdań i dokonywanie wewnętrznej oceny efektów wdrażania Strategii,
- harmonizowanie i poszerzanie partnerstwa,
- poszukiwanie nowych źródeł finansowania działań.

Zespół pracowników Urzędu Gminy Lutowiska na potrzeby corocznego obowiązkowego Raportu o stanie gminy (do końca maja) będzie przygotowywał sprawozdanie z realizacji Strategii z poprzedniego roku, który będzie zawierał informacje o zadaniach ukończonych, zadaniach będących w trakcie wykonywania oraz zadaniach nierozpoczętych wraz z wyjaśnieniem przyczyn ewentualnych opóźnień. Konsekwencją wniosków, zawartych w sprawozdaniu może być propozycja nanoszenia zmian w dokumencie, polegających na przykład na zmianach terminów, usuwaniu, czy też dodawaniu określonych zapisów.

W proces opracowania, wdrażania i monitorowania Strategii Rozwoju Gminy Lutowiska na lata 2023-2030 zaangażowane zostały różne grupy podmiotów i instytucji, w tym m.in.:

- Administracja rządowa – Państwowe Gospodarstwo Wodne Wody Polskie, Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska;
- Administracja samorządowa – w tym m.in. sąsiednie gminy i Zarząd Województwa Podkarpackiego;
- Instytucje i podmioty sektora społecznego – w tym m.in. organizacje pozarządowe, organizacje społeczne, fundacje;
- Instytucje i podmioty sektora gospodarczego- w tym m.in. przedsiębiorstwa, grupy producentów oraz instytucje otoczenia biznesu.

Ważną rolę we wdrażaniu Strategii będą odgrywali partnerzy społeczno-gospodarczy, w tym m.in. jednostki sektora publicznego (administracja rządowa, samorządowa) i organizacje sektora społecznego, instytucje i organizacje sektora gospodarczego (adekwatnie do zakresu ich kompetencji) i inne. Przedmiotowa rola sprowadzać się będzie do realizacji projektów własnych poszczególnych podmiotów oraz inicjowanie działań na rzecz zmian organizacyjnych czy legislacyjnych tak, by rozwiązania systemowe wspierały realizację ustaleń Strategii. Na istotna jest

również idea partnerstwa, której głównym zamierzeniem jest uzyskanie efektu synergii prowadzonych działań. Partnerstwa zawierane w celu realizacji różnego rodzaju zamierzeń będą stanowiły niezwykle istotny mechanizm włączania partnerów społeczno-gospodarczych w proces rozwoju lokalnego.

11.3 System monitorowania i ewaluacji Strategii

Mierzenie postępów w realizacji poszczególnych celów strategii, jak również identyfikowanie czynników, które pozytywnie lub negatywnie wpływają na ich osiągnięcie, zapewnia system monitoringu i ewaluacji.

Monitoring jest systematycznym i szczegółowym badaniem realizacji Strategii. Koncentruje się na ocenie przebiegu prawidłowości wdrażania działań i zadań realizacyjnych w odniesieniu do przyjętego planu oraz stopnia osiągnięcia produktów i rezultatów. Monitoring przeprowadzany powinien być w trakcie realizacji i obejmuje: harmonogram, budżet oraz weryfikację zaplanowanych rezultatów poszczególnych zadań. Za monitoring odpowiada Referat Planowania Przestrzennego, Gospodarki Nieruchomościami i Budownictwa Urzędu Gminy Lutowiska.

Monitorowanie realizacji Strategii powinno odbywać się na bieżąco, natomiast zaleca się sporządzanie rocznych raportów z oceny stopnia realizacji celów i rezultatów. Monitoring obejmuje następujące działania:

- zbieranie i analizowanie danych,
- formułowanie wniosków, tworzenie raportów i ewaluację.

Monitoring Strategii Rozwoju Gminy Lutowiska na lata 2023-2030:

Ewaluacja to oszacowanie jakości, wartości i znaczenia. Charakterystyczne cechy ewaluacji, to m.in. systematyczne badanie prowadzone z użyciem zróżnicowanych metod, złożone ze zbierania danych, analizy, oceny oraz informowania o wynikach. Jego celem jest oszacowanie

(w odniesieniu do jasno sformułowanych kryteriów) jakości i wartości procesu oraz efektów wdrażania interwencji publicznych.

Ewaluacje są często drogimi i skomplikowanymi przedsięwzięciami, mającymi formę projektów, które muszą mieć początek i koniec, realizuje się je w określonych momentach. Wiąże się z tym określona typologia ewaluacji:

- ewaluacje ex-ante – realizowane przed przyjęciem ostatecznej wersji dokumentu (strategii). Służą oszacowaniu spodziewanych efektów i ocenie, czy założenia strategii odpowiadają potrzebom i czy są realne;
- ewaluacje mid-term – realizowane mniej więcej w połowie realizacji strategii. Sprawdzają, czy osiągnięte do tego momentu efekty gwarantują realizację celów, a jeśli nie, to sugerują, jakie działania naprawcze należy podjąć;
- ewaluacje on-going – realizowane w trakcie wdrażania strategii, „gdy zajdzie potrzeba”. Organizowane, pojawi się problem, który chcemy rozwiązać lub potrzeba wiedzy, którą chcemy zaspokoić;
- ewaluacje ex-post – realizowane po zakończeniu strategii, zwykle w kilkuletnim odstępie czasowym, tak by ujawniły się już wszystkie istotne efekty wdrażania.

Można wyróżnić pięć funkcji ewaluacji, są to:

- planowanie i efektywność – zapewnianie, że strategia jest są uzasadniona, a środki są efektywnie alokowane,
- odpowiedzialność – wskazywanie, w jakim stopniu strategia osiągnęła swoje cele, jak dobrze zostały wykorzystane środki i jakie było oddziaływanie strategii,
- wdrażanie – poprawianie wydajności strategii, skuteczności wdrażania i zarządzania,
- poszerzanie wiedzy – budowanie ogólnych zasad funkcjonowania i osiągania efektów przez programy społeczno-gospodarcze,
- wzmocnienie instytucjonalne – poprawienie i rozwój potencjału uczestników strategii, ich sieci i instytucji.

Do efektywnego monitorowania procesów wdrażania Strategii należy postąpić się wskaźnikami ze Wspólnej Listy Wskaźników Kluczowych (WLWK) dla projektów finansowanych z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR) i Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS) oraz wskaźnikami własnymi. Przykładowe wskaźniki wskazano w rozdziale 7 Plan operacyjny Strategii Rozwoju Gminy Lutowiska na lata 2023-2030 oraz kierunki interwencji rozwoju gminy osiągnięcia celów. Wskazane wskaźniki stanowią katalog otwarty. Dobór właściwych wskaźników rezultatu, produktu oraz oddziaływania umożliwi efektywne monitorowanie procesu wdrażania Strategii, w tym:

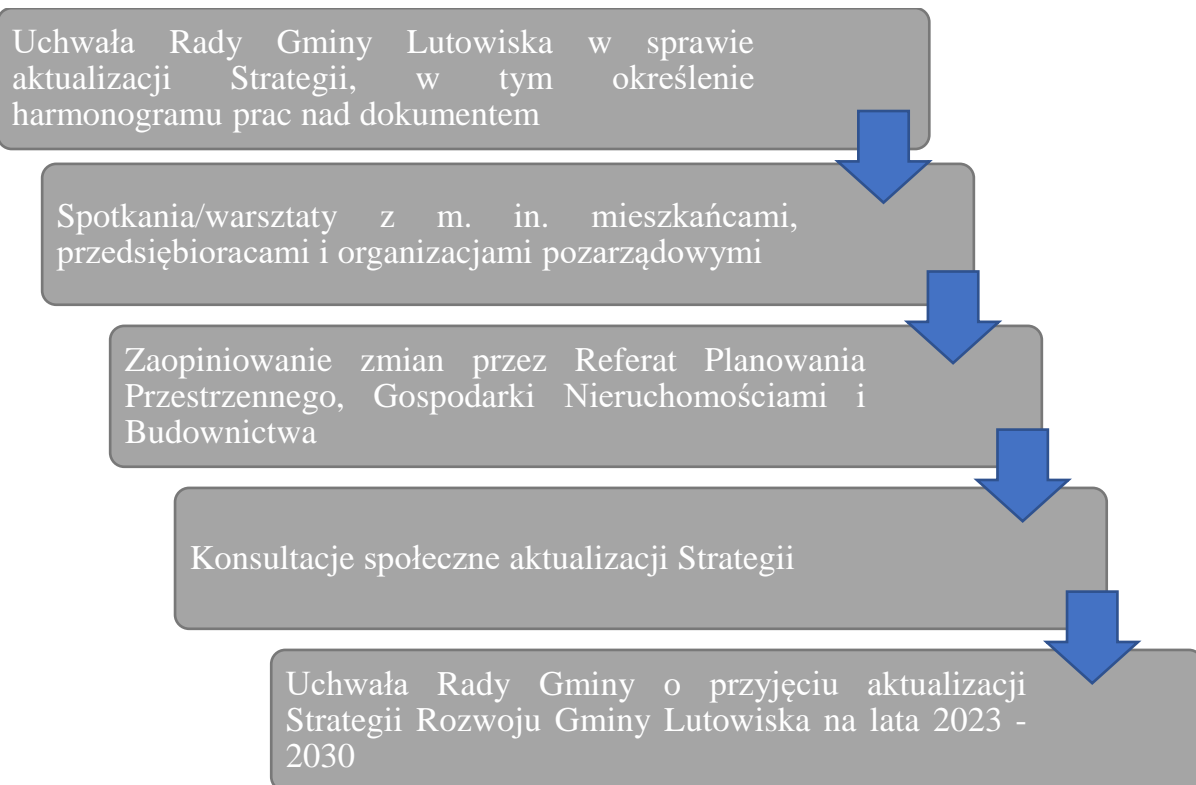
- wskaźniki produktu – określają bezpośredni, materialny efekt realizacji przedsięwzięcia mierzony konkretnymi wielkościami (np. długość wybudowanych dróg gminnych);
- wskaźniki rezultatu – określają bezpośredni wpływ zrealizowanego produktu na otoczenie społeczno-ekonomiczne uzyskany natychmiast po zakończeniu projektu (np. liczba osób korzystających z infrastruktury społecznej);
- wskaźniki oddziaływania – określają długookresowy wynik realizacji strategii (np. poprawa sytuacji na rynku pracy).

11.4 Ewaluacja – ocena skutków wdrażania zapisów Strategii

W przypadku stwierdzenia zmian warunków i bieżącej sytuacji gminy podczas monitorowania i ewaluacji Strategii, konieczna jest aktualizacja dokumentu. Dlatego niezbędne jest zaangażowanie m.in. mieszkańców, przedsiębiorców oraz organizacji pozarządowych, organizując spotkania/warsztaty mające na celu zaktualizowania celów i kierunków działań gminy. W trakcie ewaluacji materiały powinny być na bieżąco analizowane i uwzględniane przez Referat Rozwoju Gospodarczego. Pomysły i nowe projekty powinny być zamieszczane w Karcie Projektu, która powinna zawierać minimum składające się z następujących elementów: nazwa, podmiot odpowiedzialny za realizację zadania, opis zadania, cel, termin realizacji, koszty, źródła finansowania, zgodność ze Strategią, wskaźniki produktu, rezultatu oraz oddziaływania oraz wskazanie osoby zgłaszającej projekt.

W przypadku zmian zasadniczych celów i kierunków rozwoju gminy Lutowiska, należy uchwałą Rady Gminy Lutowiska zaktualizować zapisy Strategii. Aktualizacja Strategii powinna odbywać się według poniższego schematu:

11.5 Wytyczne do sporządzania dokumentów wykonawczych

Wytyczne Ministerstwa Funduszy i Polityki Regionalnej („Strategia rozwoju gminy – poradnik praktyczny” luty 2021 r.) określają dokumenty wykonawcze dla strategii rozwoju, czyli obowiązkowe lub fakultatywne plany i programy funkcjonujące w gminie.

Ważne jest, by podczas tworzenia nowych lub przy aktualizacji istniejących sektorowych gminnych planów i programów, były spójne ze Strategią Rozwoju Gminy Lutowiska na lata 2023-2030. W procedurze monitorowania strategii rozwoju gminy zaleca się wykorzystanie wskaźników Strategii.

Do dokumentów wykonawczych dla strategii rozwoju gminy zalicza się m.in.:

- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy,
- Lokalny program rewitalizacji/Gminny program rewitalizacji,
- Program ochrony środowiska,
- Plan gospodarki niskoemisyjnej,
- Strategia rozwiązywania problemów społecznych,
- Program współpracy z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami wymienionymi w art. 3 ust. 3. ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie,
- Gminny program opieki nad zabytkami,
- Plan zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe.

RAMY FINANSOWE ORAZ ŹRÓDŁA FINANSOWANIA

Ramy finansowe Strategii Rozwoju Gminy Lutowiska 2023-2030 mają charakter prognostyczny oraz zależą od wielu zmiennych, które w praktyce mogą zmieniać dane kwoty. Po przeprowadzonej analizie zebranych danych z rozdziału 8 Wieloletni Plan Inwestycyjny określone zostały szacunkowe ramy finansowe w poszczególnych obszarach:

Cel strategiczny I Wysoka jakość i dostępność infrastruktury społecznej dla wzmocnienia kapitału społecznego 14 700 000,00 zł	Cel Strategiczny II Zbudowanie kompleksowej oferty turystycznej w oparciu o zasoby gminy, w szczególności jej walory przyrodnicze i krajobrazowe 15 700 000,00 zł
Cel strategiczny III Rozwój infrastruktury dla ochrony środowiska, wzrostu gospodarczego i poprawy jakości życia ludności 29 720 000,00 zł	

Cele strategiczne i operacyjne Strategii, stanowią podstawę do podejmowania i realizacji konkretnych projektów, mogą być finansowane z dochodów własnych gminy oraz środków zewnętrznych. Do tych środków można zaliczyć:

- Funduszy Europejskich dla Podkarpacia na lata 2021-2027,
- krajowych programów w zakresie funduszy europejskich,
- Wspólnej Polityki Rolnej (WPR 2021-2027),
- Krajowego Planu Odbudowy (KPO),
- Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa,
- Rządowego Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych
- dofinansowania od Wojewody Podkarpackiego,
- Powiatowego Urzędu Pracy,
- pożyczek i kredytów bankowych,
- środków własnych.

Nowe perspektywy finansowe środków unijnych stwarza możliwości pozyskania przez gminę Lutowiska dotacji na realizację celów strategicznych i operacyjnych. Możliwość wykorzystania tych możliwości uzależniona jest od aktywności władz samorządowych i ich aktywności w pozyskaniu nowych środków zewnętrznych. Poniżej zostały przedstawione programy, które mogą stanowić źródło finansowania projektów opisanych w Strategii.

- Instrumenty wynikające z polityk rozwojowych Unii Europejskiej:
  - Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS),
  - Fundusze Europejskie dla Nowoczesnej Gospodarki (FENG),
  - Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021-2027 (FERS),
  - Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy (FERC),
  - Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej (FEPW),
  - Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027,
  - Krajowy Plan Odbudowy,
  - inicjatywy zarządzane z poziomu europejskiego (np. Erasmus+, LIFE, Cyfrowa Europa, Interreg) lub dostępne na podstawie umów międzynarodowych (Norweski Mechanizm Finansowy oraz Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego).
- Instrumenty finansowane z budżetu państwa, funduszy celowych i innych krajowych środków publicznych

Oprócz środków wsparcia UE samorzady i ich interesariusze (m.in. organizacje pozarządowe, przedsiębiorcy) mogą ubiegać się o dofinansowanie działań w ramach dostępnych instrumentów krajowych. Do najważniejszych należą:

- Rządowy Fundusz Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych, mający na celu bezzwrotne dofinansowanie projektów inwestycyjnych realizowanych przez gminy, powiaty i miasta lub ich związki w całej Polsce;
- Rządowy Fundusz Rozwoju Dróg, w ramach którego finansowane będą projekty związane z budową, przebudową, remontem dróg powiatowych lub dróg gminnych oraz przebudową dróg wewnętrznych, które po uzyskaniu właściwych parametrów technicznych będzie można zaliczyć do odpowiedniej kategorii dróg publicznych;
- Program Rozwoju Elektromobilności, w ramach którego finansowane będą projekty związane z rozwojem elektromobilności oraz transportem opartym na paliwach alternatywnych;
- Program Społecznych Inicjatyw Mieszkaniowych – to instrument wsparcia samorządów, które będą mogły realizować inwestycje w formule społecznego budownictwa czynszowego;
- pozostałe programy finansowane z budżetu państwa, m.in.: w zakresie ochrony środowiska - realizowane przez NFOŚiGW, właściwy WFOŚiGW; w zakresie opieki nad osobami niepełnosprawnymi – realizowane przez PFRON, a także Program Senior+, Program „Aktywni+” na lata 2021-2025; w zakresie kultury, itd.

Należy pamiętać, że w czasie realizacji Strategii, mogą pojawić się inne programy dofinansowujące nakierowane na rozwój inwestycji samorządowych. Wyodrębnienie potencjalnych źródeł finansowania wymaga właściwej organizacji i koordynacji procesu pozyskiwania tych środków. Dlatego zakłada się bieżące monitorowanie źródeł finansowania przez

pracowników Urzędu Gminy Lutowiska, w celu ciągłej aktualizacji i dostosowaniu najlepszych źródeł finansowych do realizacji zamierzonych inwestycji.

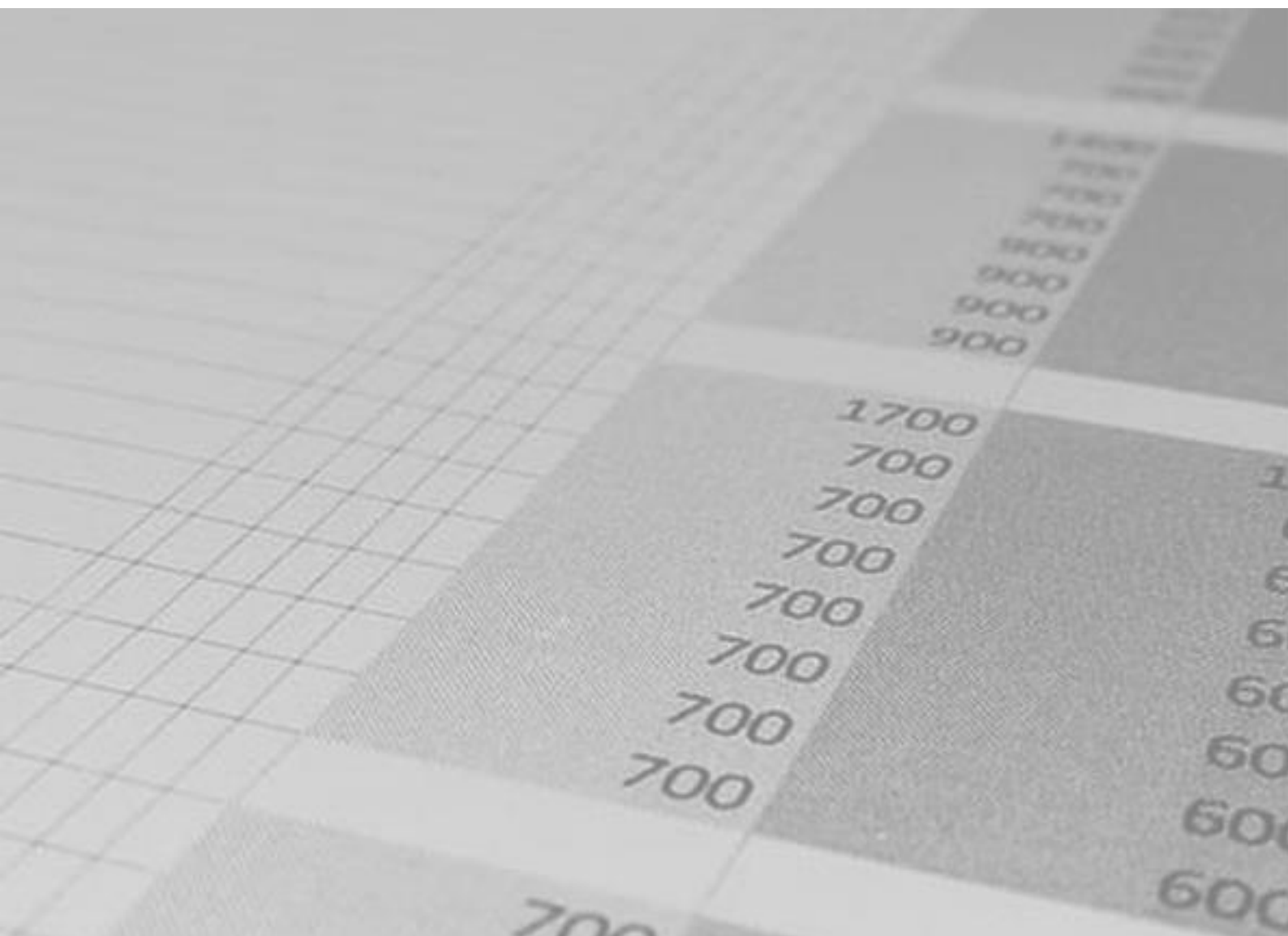

Tabela 1	Ludność, średnia gęstość zaludnienia oraz powierzchnia gmin powiatu bieszczadzkiego	20
Tabela 2	Struktura mieszkańców gminy Lutowiska według trzech grup wiekowych w roku 2017 i 2021	23
Tabela 3	Prognoza ludności gminy Lutowiska na lata 2017-2030	25
Tabela 4	Ruch naturalny i wędrowniczy w gminie Lutowiska w latach 2017-2030	25
Tabela 5	Liczba uczniów w szkole podstawowej i w gimnazjum na terenie gminy Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021	27
Tabela 6	Dane dotyczące liczby porad lekarskich na terenie gminy Lutowiska w 2017 i 2021 roku	29
Tabela 7	Liczba korzystających ze świadczeń rodzinnych na terenie gminy Lutowiska oraz kwoty wypłacanych świadczeń w latach 2017-2021	32
Tabela 8	Szczegółowe dane dotyczące klubów sportowych oraz liczby osób ćwiczących na terenie gminy Lutowiska w roku 2018 i 2020	35
Tabela 9	Dane dotyczące frekwencji w wyborach na terenie gmin powiatu bieszczadzkiego w latach 2019-2020	38

Tabela 10	Miejscowe zagrożenia według rodzaju zagrożenia występujące na terenie gminy Lutowiska na przestrzeni lat 2019-2021.....	38
Tabela 11	Działania ratownicze podejmowane przez OSP na terenie gminy Lutowiska na przestrzeni lat 2019-2021.....	39
Tabela 12	Pracujący na terenie gminy Lutowiska w latach 2017 - 2021.....	40
Tabela 13	Liczba zarejestrowanych bezrobotnych w gminie Lutowiska w latach 2017 – 2021.....	42
Tabela 14	Udział zarejestrowanych bezrobotnych mieszkańców gminy Lutowiska w liczbie ludności w wieku produkcyjnym na tle powiatu bieszczadzkiego wg płci.....	42
Tabela 15	Liczba podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych na terenie gmin powiatu bieszczadzkiego w 2017 i 2021 roku	44
Tabela 16	Rodzaje podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych na terenie gminy Lutowiska w 2017 i 2021 roku.....	45
Tabela 17	Podmioty gospodarki narodowej wg sekcji PKD oraz sektorów własnościowych zarejestrowane na terenie gminy Lutowiska w 2017 i 2021 roku.....	45
Tabela 18	Wskaźniki dotyczące podmiotów gospodarki narodowej dla obszaru gminy Lutowiska oraz powiatu bieszczadzkiego na lata 2017 i 2021.....	47
Tabela 19	Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych, ich powierzchnia oraz powierzchnia użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw na terenie gminy Lutowiska.....	48
Tabela 20	Średnia powierzchnia gospodarstw rolnych i użytków rolnych wchodzących w ich skład, struktura użytkowania gruntów przez gospodarstwa rolne, powierzchnia zasiewów wybranych upraw oraz liczba pracujących w gospodarstwach rolnych i źródła dochodów gospodarstw domowych objętych spisem rolnym na terenie gminy Lutowiska	51
Tabela 21	Liczba obiektów noclegowych oraz miejsc noclegowych w poszczególnych miejscowościach gminy Lutowiska	52
Tabela 22	Realizacja budżetu gminy Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021 w zł	57
Tabela 23	Kształtowanie się dochodów majątkowych w gminie Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021.....	59
Tabela 24	Udział wydatków majątkowych (inwestycyjnych) w wydatkach budżetowych w gminie Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021.....	60
Tabela 25	Powierzchnię gruntów leśnych w gminie Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021	62
Tabela 26	Charakterystyka jednolitych części wód powierzchniowych na terenie gminy Lutowiska	64
Tabela 27	Charakterystyka jednolitych części wód podziemnych na terenie gminy Lutowiska ..	66
Tabela 28	Liczba wydanych decyzji o warunkach zabudowy i decyzji o ustaleniu lokalizacji celu publicznego na przestrzeni lat 2017-2021 na terenie gminy Lutowiska	79
Tabela 29	Zasoby mieszkaniowe na terenie gminy Lutowiska w roku 2017 i 2021	79
Tabela 30	Wskaźniki dotyczące zasobów mieszkaniowych w gminie Lutowiska, powiecie bieszczadzkim i województwie podkarpackim dla roku 2021.....	80
Tabela 31	Wyposażenie mieszkań w instalację techniczne i sanitarne na terenie gminy Lutowiska	80
Tabela 32	Budownictwo mieszkaniowe w gminie Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021.....	80
Tabela 33	Wskaźniki dotyczące budownictwa mieszkaniowego w gminie Lutowiska, powiecie bieszczadzkim oraz w województwie podkarpackim dla roku 2021	81
Tabela 34	Wybrane dane dotyczące sieci wodociągowej w gminie Lutowiska w roku 2017 oraz 2021.....	82
Tabela 35	Wybrane dane dotyczące sieci kanalizacyjnej w gminie Lutowiska w roku 2017 oraz 2021.....	85

Tabela 36 Odpady komunalne zebrane na terenie gminy Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021	87
Tabela 37 Najważniejsze problemy Gminy Lutowiska.....	102
Tabela 38 Zgodność celów Strategii Rozwoju Gminy Lutowiska na lata 2023-2030 ze Strategią rozwoju województwa - Podkarpackie 2030.....	116

Mapa 1	Gmina Lutowiska na tle województwa podkarpackiego	17
Mapa 2	Gminy powiatu bieszczadzkiego	18
Mapa 3	Wykaz sołectw wchodzących w skład gminy Lutowiska.....	19
Mapa 4	Współczynnik obciążenia demograficznego w poszczególnych gminach powiatu bieszczadzkiego w 2021 roku	24
Mapa 5	Liczba beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej na 10 tys. Ludności w poszczególnych gminach powiatu bieszczadzkiego w roku 2017 i 2021.....	32
Mapa 6	Liczba organizacji pozarządowych w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców w gminach powiatu bieszczadzkiego w 2021 roku	37
Mapa 7	Wskaźniki pracujących na 1000 ludności w poszczególnych gminach powiatu bieszczadzkiego w 2021.....	41
Mapa 8	Udział zarejestrowanych bezrobotnych mieszkańców gminy Lutowiska w liczbie ludności w wieku produkcyjnym na tle gmin i powiatu bieszczadzkiego	43
Mapa 9	Przebieg pieszych szlaków turystycznych PTTK na terenie gminy Lutowiska	54
Mapa 10	Przebieg rowerowych szlaków turystycznych PTTK na terenie gminy Lutowiska	55
Mapa 11	Wskaźnik lesistości w gminach powiatu bieszczadzkiego w 2021 roku	63
Mapa 12	Sieć cieków wodnych na terenie gminy Lutowiska	64
Mapa 13	Obszary szczególnego zagrożenia powodzią na terenie gminy Lutowiska.....	67

Mapa 14	Łączne zagrożenie suszą na terenie gminy Lutowiska.....	69
Mapa 15	Położenie gminy Lutowiska względem Bieszczadzkiego Parku Narodowego i Parku Krajobrazowego Doliny Sanu.....	71
Mapa 16	Teren gminy Lutowiska objęte zasięgiem Wschodniobeskidzki Obszar Chronionego Krajobrazu	72
Mapa 17	Specjalne obszary ochrony ptaków – Natura 2000 na terenie gminy Lutowiska.....	73
Mapa 18	Specjalny obszar ochrony siedlisk – Natura 2000 na obszarze gminy Lutowiska.....	73
Mapa 19	Rezerваты przyrody na terenie gminy Lutowiska	74
Mapa 20	Korzystający z sieci wodociągowej w % ogółu ludności w gminach powiatu bieszczadzkiego w 2021 roku	84
Mapa 21	Korzystający z sieci kanalizacyjnej w % ogółu ludności w gminach powiatu bieszczadzkiego w 2021 roku	86
Mapa 22	Model struktury funkcjonalno-przestrzennej gminy Lutowiska. – Uwarunkowania przyrodnicze i infrastrukturalne	132
Mapa 23	Model struktury funkcjonalno-przestrzennej gminy Lutowiska. – Funkcje terenów w gminie.....	133
Mapa 24	Model struktury funkcjonalno-przestrzennej gminy Lutowiska – Tereny osuwiskowe	134
Mapa 25	Model struktury funkcjonalno-przestrzennej gminy Lutowiska Obszar strategicznej interwencji.....	135
Mapa 26	Model struktury funkcjonalno-przestrzennej gminy Lutowiska - Wieloletni Plan Inwestycyjny.....	136
Mapa 27	Wschodnia Polska.....	138
Mapa 28	Obszary zagrożone trwałą marginalizacją – poziom regionalny.....	139
Mapa 29	Obszar objęty Programem Strategicznego Rozwoju Bieszczad.....	141
Mapa 20	Obszar objęty Programem Strategicznym – Płociny San	142

Wykres 1	Liczba urodzeń i zgonów oraz przyrost naturalny w gminie Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021.....	21
Wykres 2	Liczba urodzeń, zgonów oraz przyrost naturalny w gminach powiatu bieszczadzkiego w 2021 roku.....	21
Wykres 3	Zameldowania i wymeldowania ogółem w gminie Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021.....	22
Wykres 4	Zameldowania i wymeldowania ogółem oraz saldo migracji na terenie gmin powiatu bieszczadzkiego w roku 2021	22
Wykres 5	Struktura mieszkańców gminy Lutowiska według trzech grup wiekowych w roku 2017 i 2021	23
Wykres 6	Wyniki procentowe z egzaminów ósmoklasisty, przeprowadzonych w 2022 roku w gminie Lutowiska, w powiecie bieszczadzkim i w województwie podkarpackim	28
Wykres 7	Liczba gospodarstw domowych i osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej na terenie gminy Lutowiska w latach 2017-2021.....	30
Wykres 8	Udział osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej w ludności ogółem na przestrzeni lat 2017-2021 w województwie podkarpackim, powiecie bieszczadzkim oraz gminie Lutowiska.....	31

Wykres 9 Liczba czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz w gminie Lutowiska w latach 2017-2021.....	34
Wykres 10 Podmioty gospodarki narodowej wg klas wielkości na terenie gminy Lutowiska w 2017 i 2021 roku.....	47
Wykres 11 Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych, ich powierzchnia oraz powierzchnia użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw na terenie gminy Lutowiska.....	49
Wykres 12 Liczba gospodarstw rolnych wg grup obszarowych użytków rolnych	49
Wykres 13 Dochody na 1 mieszkańca oraz wydatki na 1 mieszkańca w 2017 i 2021 roku w gminie Lutowiska oraz w powiecie bieszczadzkim.....	57
Wykres 14 Struktura dochodów budżetu gminy Lutowiska w roku 2017 i 2021	59
Wykres 15 Udział wydatków bieżących oraz majątkowych (inwestycyjne) w wydatkach ogółem w gminie Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021.....	60
Wykres 16 Wysokość pozyskanych przez gminę Lutowiska środków w ramach programów i projektów unijnych w latach 2017-2021.....	61
Wykres 17 Udział odpadów komunalnych zebranych selektywnie w ilości odpadów zebranych ogółem na terenie gminy Lutowiska na przestrzeni lat 2017-2021	88
Wykres 18 Ocena poszczególnych sfer życia na terenie gminy Lutowiska w skali 1-5.....	90
Wykres 19 Atuty gminy – pytanie wielokrotnego wyboru (w % udzielonych odpowiedzi)	90
Wykres 20 Priorytetowe działania do wykonania na terenie gminy – pytanie wielokrotnego wyboru (w % udzielonych odpowiedzi).....	91
Wykres 21 Branża gospodarki posiadająca największy potencjał rozwojowy – pytanie wielokrotnego wyboru (w % udzielonych odpowiedzi)	92
Wykres 22 Wizytówka gminy w 2030 r. według jej mieszkańców – pytanie wielokrotnego wyboru (% udzielonych odpowiedzi).....	92
Wykres 23 Informacje dot. ankietowanych mieszkańców gminy Lutowiska	93

